

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Uppsala Studies in Economic History, 77

Omslagsillustration: Gagnefskrus vävd av Gunilla Boström, ägs av Anneli Hedström. Foto: Malin Jonsson.

Malin Jonsson

Kvinnors arbete och hushållens försörjning

Vävinkomsternas betydelse för hushållsekonomin
i Siljansbygden 1938–1955

UPPSALA
UNIVERSITET

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Hörsal 1, Ekonomikum, Uppsala, Friday, September 22, 2006 at 10:00 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish.

Abstract

Jonsson, M. 2006. Kvinnors arbete och hushållens försörjning. Vävinkomsternas betydelse för hushållsekonomin i Siljansbygden 1938–1955. Acta Universitatis Upsaliensis. *Uppsala Studies in Economic History* 77. 168 pp. Uppsala. ISBN 91-554-6610-9.

The principal purpose of this thesis has been to analyse the importance of women's waged work with handicrafts for the household economy in the Swedish countryside during a period of rapid industrialisation and growth. The point of departure for the analysis has been a theoretical and methodological frame of interpretation on three levels. The levels that have been studied are the national institutional level of society, the level of the local society and the household level.

This thesis has shown that women's ways of providing for themselves cannot be explained with reference to any one factor. The explanation for the gender division of labour must be seen as the result of the interplay of several different factors on different levels. By investigating how the conditions for making a living looked like on the three different levels, the thesis has shown that, together, factors on the national institutional and the local societal levels, as well as on the individual household level, affected women's work and how it can be understood.

The thesis has described how the ideal of the breadwinner has changed during the transition from an agrarian to an industrial society. By studying a traditional form of female wage work – handicrafts – during a period when women were not expected to be gainfully employed, the thesis has shown that this transition was a slow process that manifested itself differently on different levels and that the old agrarian gender order survived for a long time despite the fact that people's means of making a living had changed in a fundamental way. Women's handicraft work was a continuing feature during this transitional period.

Keywords: work, income, subsistence, gender, gender division of labour, women, household, household economy, family cycle, industrial society, rural society, national, local, Sätergläntan, Siljansbygden

Malin Jonsson, Department of Economic History, Box 513, Uppsala University, SE-75120 Uppsala, Sweden

© Malin Jonsson 2006

ISSN 0346-6493

ISBN 91-554-6610-9

urn:nbn:se:uu:diva-7077 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-7077>)

Printed in Sweden by Universitetstryckeriet, Uppsala 2006

Distributor: Uppsala University Library, Box 510, SE-751 20 Uppsala

www.uu.se, acta@ub.uu.se

Innehållsförteckning

TABELL- OCH FIGURFÖRTECKNING	8
FÖRORD	11
KAPITEL 1. Inledning	13
Tidigare forskning	14
Familjeförsörjarnormen och kvinnors arbete	14
Hushållet	19
Syfte och frågeställningar	20
Teori och metod	21
Tolkningsramen	21
Nationell samhällsnivå	22
Lokal samhällsnivå	23
Hushållsnivå	23
Avgränsningar	24
Undersökningspopulationen, tiden och platsen	24
Definitioner och begrepp	25
Källor och källkritik	26
Disposition	30
KAPITEL 2. Näringsliv och samhällsomvandling under 1900-talets första hälft	32
Näringsliv och omvandling 1850–1960	32
Nationell nivå	32
Kvinnors arbets- och försörjningsmöjligheter	33
Lokal nivå	37
Hemslöjdsnäringslivet under industriell tid	39
Hemslöjdsförsäljningen	40
Hemslöjdens problem	41
Näringslivets utveckling i Nedansiljan under 1900-talets första hälft	42
Jordbrukets avveckling	42
Industrisamhällets framväxt	44
Företagsstruktur och arbetstillfällen i lokalsamhället år 1950	46
Sammanfattning	48

KAPITEL 3. Arbetskraften, arbetsprocessen och arbetets organisering	50
Sätergläntans hemslöjdsförening – en presentation	50
Arbetskraften	51
Arbetskraftens storlek.....	52
Arbetskraftens verksamhetstid	52
Arbetskraftens bostadsort.....	55
Produkter, redskap och arbete.....	57
Arbetets organisering och förutsättningar	57
Arbetsprocessen	59
Arbetstid.....	61
Arbetsförhållanden	62
Sammanfattning.....	64
KAPITEL 4. Hemarbetarnas hushålls- och arbetssituation	66
Hushållscykeln och kvinnors arbete	66
Källor och metod	69
Hushållens storlek och sammansättning.....	71
Hushållens arbets- och försörjningssituation.....	72
Genusarbetsdelning och försörjningsansvar.....	74
De hemslöjdsarbetande kvinnornas arbetsuppgifter	74
Övriga hushållsmedlemmars arbetsuppgifter	76
Hushållscykeln som förklaring till variationer i kvinnornas arbete.....	79
Sammanfattning.....	84
KAPITEL 5. Vävinkomster och hushållsekonomi – en detaljstudie	85
Metod och material.....	86
Att studera vävinkomster – Sätergläntans kassaböcker.....	87
Att studera hushållens formella inkomster – inkomstlängderna	87
Skattesystemet och taxeringsförfarandet	88
Urvalspopulationen samt bearbetningen av inkomstlängderna	89
Inkomster från vävarbetet.....	90
Betalning och ersättning för utfört arbete.....	90
Inkomstutvecklingen 1938–1955	92
Hushållsekonomi och inkomster.....	96
Näringskällorna och deras ekonomiska betydelse.....	97
Hushållens inkomst- och försörjningssituation	99
De gifta kvinnornas och deras hushållsekonomiska situation	100
De ogifta kvinnorna och deras hushållsekonomiska situation....	102
Vävinkomsternas betydelse för hushållsekonomin.....	103
Sammanfattning.....	105

KAPITEL 6. Varför vävning?	107
Kvinnors vävning ett frivilligt val?	107
Metod och material	108
Arbetets utförande och dess orsaker	109
Arbetets upphörande och dess orsaker	118
Sammanfattning	120
KAPITEL 7. Sammanfattning och slutsatser	122
Hemslöjdsarbete i industrisamhället	124
Husmoderidealets tid – norm och praktik	125
Övergångsperioden – kontinuitet och förändring	129
Arbetets betydelse	131
BILAGA. Käll- och metoddiskussion	132
Kassaböckerna	132
Metod för fastställande och identifiering av relevanta hem- arbetare	133
Metod för fastställande av rätt hemarbetare till respektive arbetsuppdrag	134
Metod för fastställande av hemarbetarnas inkomster	135
Metod för fastställandet av hemarbetarnas verksamhetstid	137
Övriga metodproblem relaterade till arbetets organisering	138
Församlingsböckerna 1938–1955 och primärmaterialet till 1945 års folkräkning	139
Avgränsning av hushåll	140
Övriga avgränsningar	142
Inkomstlängderna	143
Intervjuer	146
Primärmaterialet till 1951 års företagsräkning	149
Lönestatistisk årsbok	150
SUMMARY	153
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	163

Tabell- och figurförteckning

Tabeller

Tabell 2.1 Förvärvsarbetare 1870–1965 fördelade efter kön. Tusental.....	34
Tabell 2.2 Kvinnors förvärvsintensiteter fördelade efter civilstånd 1930–1965.	37
Tabell 2.3. Folkmängden i Ål, Leksand, Rättvik, Boda och Dalarnas län år 1950, fördelade efter kön.	42
Tabell 2.4 Totala antalet brukningsenheter (över 2 ha) i Ål, Leksand, Rättvik och Boda år 1932–1961 (indexerade värden, basår 1932).....	43
Tabell 2.5 Den procentuella andelen av (hela) befolkningen som var sysselsatta inom jordbruk med binäringar 1910–1960.	43
Tabell 2.6 Förvärvsarbetarnas fördelning efter näringsgren år 1950 (%).	44
Tabell 2.7 Sysselsatta män i företag efter näringsgren år 1951 (%).	46
Tabell 2.8 Sysselsatta kvinnor i företag efter näringsgren år 1951 (%).	47
Tabell 3.1 Hemarbetarnas geografiska hemhörighet (indelade efter tingslag och verksamhetsperiod).	56
Tabell 4.1 Hushållens näringsinriktning år 1945 (absoluta tal och procent) ...	73
Tabell 4.2 Kvinnornas fördelning på yrke/befattning efter civilstånd år 1945 (totalt och i procent).	75
Tabell 4.3 De gifta männens huvudyrke år 1945 (totalt och i procent).....	77
Tabell A. Inkomstlängdens uppställning.	143
Tabell B. Totalt antal deklarerande hushåll och deras näringar 1938–1955.	145
Tabell C. Hushållens totala inkomster och deras fördelning efter näringsgren 1938–1955 (absoluta tal).	145
Tabell D. Hushållens totala inkomster och deras fördelning efter näringsgren 1938–1955 (%).	146
Tabell E. Genomsnittliga arbetstimmar per vecka, dag och år, fördelade efter kön, 1938–1955.	151

Figurer och diagram

Figur 2.1. Karta över orter kring Siljan.	39
Diagram 3.1 Antal hemarbetare fördelade efter verksamhetsår 1938–1955.	55

<i>Diagram 5.1</i> Vävinkomst i medeltal per år 1938–1955 (för hemarbetare indelade efter verksamhetstid). Deflaterade siffror (basår 1938).	93
<i>Diagram 5.2</i> Årsinkomster för kvinnor som vävde för Sätergläntan och för kvinnliga textilarbetare i Dalarna (dyrort) 1938–1955. Deflaterade siffror (1938 års basår).....	96
<i>Diagram 5.3</i> Hushållens inkomstutveckling 1938–1955 (deflaterade värden, basår 1938).....	98
<i>Diagram A.</i> Genomsnittliga årsinkomster för manlig träindustriarbetare och kvinnlig textilindustriarbetare, 1938–1955 (riket och dyrort).....	152

Förord

Ni är många som har del i att avhandlingen blivit klar. I detta förord vill jag framhålla de personer som har inspirerat och stöttat mig under avhandlings-skrivandet och därmed bidragit till att avhandlingen blivit färdig.

Den person som först och främst bör nämnas i sammanhanget är min handledare Maths Isacson. Maths var den som fick mig att fundera på att läsa vidare i ämnet och inspirerade mig att söka till forskarutbildningen. En annan viktig person, som fått allt större betydelse under de sista två åren, är min biträdande handledare Mats Morell. Tack!

Utanför handledarkretsen vill jag framförallt framhålla Susanna Hedenborg och Anna Brismark som förtjänstfullt opponerade på mitt avhandlingsmanus men också Mats Larsson som läste och kom med synpunkter under slutfasen. Era kloka synpunkter har väglett mig i det sista arbetet med att färdigställa avhandlingen.

Silke Neunsinger, Julia Peralta, Karin Ågren och Marie Ulväng är ytterligare personer som har kommit med värdefulla kommentarer på texten. Silke, Julia och Karin har varit ett stort stöd under slutfasen. Vidare vill jag nämna IT-ansvarige Lynn Karlsson som under åren hjälpt mig med datorproblem och översättning av avhandlingens sammanfattning samt institutionens duktiga administratör Birgitta Ferm. Jag vill också sända ett varmt tack till övriga kollegor vid Ekonomisk-historiska institutionen i Uppsala.

Utanför institutionens ramar vill jag nämna Mariana Ericsson. Mariana har varit räddaren i nöden för en person som jag som är helt bortkommen på hemslöjdsområdet. Du ska ha ett stort tack! Tack även till Henrik Ågren som läste sammanfattningen.

Denna avhandling hade inte varit möjlig utan bidrag från en lång rad av människor utanför universitetet. Martin Bortas, Karin Broman, Monika Broman, Ann-Britt Enström, Brita Feder, Astrid Göras, Märta Hansson, Kerstin Ilis Olsson, Astrid Säter, Gerda Thiis, Bengt Tägt, Inez Tägt, Berta Vangen och Karin Öckerdal. Tack för att ni har ställt upp och delat med er av era erfarenheter! I sammanhanget bör också nämnas Karin Holmberg, rektor vid Sätergläntan, som gett mig tillträde till de kassaböcker vilka avhandlingen baseras på.

Försörjning är centralt i avhandlingen. För min försörjning under dessa år har jag att tacka Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet,

som har finansierat min doktorandtjänst. Stipendier från Ellen Fries stiftelse, Uppsala universitet, och Helge Ax:son Johnsons stiftelse har också bidragit till min försörjning under den sista tiden.

På det privata planet är ni många som jag vill tacka. Men, som man säger ”ingen nämnd, ingen glömd”. Ni vet vilka ni är! Avslutningsvis vill jag tacka min älskade familj. Min mamma Ann-Christin, min pappa Lars och min syster Maria har alltid stöttat och ställt upp för mig vad jag än har tagit mig för. Mamma, pappa och syster, denna bok tillägnas er!

Uppsala, juli 2006
Malin Jonsson

KAPITEL 1

Inledning

Det svenska 1900-talets första hälft kan betecknas som den definitiva övergången från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle. Avflyttningen från landsbygden, penningekonomin och det inkomstbringande förvärvsarbetets ökade betydelse samt fabriksindustrins billiga varor innebar en tillbakagång för det agrara självhushållande arbets- och försörjningsmönstret inom vilket hemslöjdsarbete varit ett betydande inslag.¹

Försörjningen som i den agrart baserade ekonomin sågs som en gemensam angelägenhet för samtliga hushållsmedlemmar, kom under denna tid att allt mer betraktas som en manlig angelägenhet. Kvinnorna, som i det förindustriella bondesamhället traditionellt sett haft en stark ställning i produktionen, kom under 1900-talets första hälft att marginaliseras till försörjda husmödrar. Denna familjeförsörjarideologi genomsyrade samhällslivet på alla nivåer och fick omfattande arbetsmarknadspolitiska konsekvenser. Resultatet blev ett slags osynliggörande och undervärderande av kvinnors arbete; såväl i offentlig statistik som i det faktum att kvinnors arbete koncentrerades till hemmets sfär.²

För landsbygdens småbrukarhushåll gick denna förändring av försörjningsmönstret långsamt. Dessa hushåll kunde, långt in på 1900-talet, behålla sin agrara anknytning tack vare ett informellt och mångsidigt präglat arbets- och försörjningsmönster. Kännetecknande var en komplementär arbetsdelning och ett vittgrenat försörjningsmönster där jordbruksdrift kombinerades med andra, agrara eller icke-agrara, näringar.³ I ett av de områden som är intressant för denna studie, Gagnef socken, som tillhör Siljansbygden i Dalarna, kvarstod detta äldre försörjningsmönster in på 1950-talet, då löneinkomsterna och penningekonomin fick allt större betydelse för hushållens försörjning. Av de få lönearbetsmöjligheter och möjliga inkomstkällor som stod till buds för gifta kvinnor, vars arbetsuppgifter var knutna till hemsöcken och till arbetsuppgifter på småbruken, utgjorde avsaluslöjd den viktigaste.⁴

¹ Isacson (1999), s. 23–26; Isacson–Magnusson (1983), s. 66; 1917 års hemslöjdsutredning del 1 (1918), s. 187–192. Se även Schön (2000), Isacson (2002) och Morell (2002).

² Åmark (2002); Bergman–Johansson (2002); Lane (2004) och Frangeur (1998).

³ Isacson (1994); Boqvist (1978); Niskanen (1998a), s. 3–5.

⁴ Isacson (1994), s. 97–99.

I vilken omfattning, i kronor och tid, som kvinnor företog hembaserat lönearbete som hemslöjdstillverkning och vilken betydelse arbetet hade för försörjningen har, till följd av arbetets informella och dolda karaktär, inte tidigare kartlagts. I denna avhandling analyseras kvinnors bidrag till försörjningen i en traditionell hemslöjdsregion under en övergångsperiod vid mitten av 1900-talet.

Tidigare forskning

Kvinnors arbete och försörjning har tack vare de senaste decenniernas genushistorisk forskning synliggjorts i allt större utsträckning. I följande avsnitt diskuteras några viktiga forskningsresultat som berör genus, arbete och försörjningsansvar under 1900-talets första hälft.

Familjeförsörjarnormen och kvinnors arbete

Kvinnors försörjning i industrisamhället har studerats av många forskare såväl i Sverige som utomlands. Historikerna Joan Scott och Louise Tilly visar, med en periodindelning, hur övergången från det förindustriella till det industriella samhället i Frankrike och England påverkade kvinnors arbetsmönster⁵; från ett högt produktivt arbetsdeltagande under den förindustriella, huvudsakliga agrara, fasen (den period de valt att kalla ”the family economy”), till en drastisk minskning under industrialiseringen (”the family wage economy” följt av ”the family consumer economy”), för att först efter andra världskriget återigen öka.⁶ För svensk del innebar industrialiseringen inledningsvis en positiv utveckling i kvinnors förvärvsfrekvens; de verksamheter som traditionellt sysselsatte många kvinnor expanderade och inte minst industri-, tjänste- och servicesektorerna efterfrågade kvinnlig arbetskraft. Denna trend vände på 1930-talet och ersattes med en stagnation i kvinnors förvärvsdeltagande under de två följande decennierna.⁷

Kvinnors minskade förvärvsdeltagande i samband med industrisamhällets framväxt har av forskarna tillskrivits den nya genusordning som då etablerades.⁸ Detta genustänkande inbegrep på ett normativt ideologiskt plan en man-

⁵ Begreppet arbete har olika innebörd. Vad som avses med förvärvsarbete, lönearbete, yrkesarbete, hushållsarbete, hemarbete etcetera diskuteras inte närmare i denna avhandling. I avhandlingen avser jag betalt arbete, om inget annat nämns. För en fördjupning i problematiken kring begreppet och dess avgränsningar se Stark (2001); Benería (1988); Nyberg (1987 och 1993) och Glucksmann (2000). För en definition av begreppet arbete och försörjning se under rubriken ”Definitioner och begrepp” i föreliggande kapitel.

⁶ Tilly–Scott (1978), s. 227–229. Se även Creighton (1996) och Janssens (1998).

⁷ Qvist (1974), s. 33; Lane (2004), s. 73–74; Frangeur (1998), s. 64–65 och Schön (2000), s. 320–323. Se även Silenstam (1970), kapitel 3–4.

⁸ Med begreppet genusordning (liksom de mer deterministiska begreppen genussystem eller genuskontrakt) avses en informell social institution som reglerar acceptabla sociala uppträ-

lig förvärvsarbetande försörjare och en kvinnlig försörjd hemarbetande husmoder.⁹ Arbete och försörjning blev synonymt med manligt produktivt lönearbete medan kvinnors reproduktiva oavlönade arbete inom hemmet nedvärderades och osynliggjordes.¹⁰

För svensk del tog sig den äldre familjeförsörjarideologin allt kraftigare uttryck under mellankrigstiden då enförsörjarfamiljen blev norm.¹¹ Upprinnelsen till försörjarideologin hade sin grund i mellankrigstidens diskussion om, framförallt gifta, kvinnors rätt att arbeta i ekonomiskt svåra tider då manlig arbetslöshet rådde. Kvinnors ökade inträde på arbetsmarknaden, via uppkomsten av ”nya” kvinnliga yrkesområden, sågs som ett hot männens arbetstillfällen. Trots utvecklingen mot en formell jämställdhet mellan könen, såväl juridiskt som politiskt, under 1900-talets inledande decennier, kom mellankrigstiden att domineras av debatten om, framförallt gifta, kvinnors rätt till lönearbete. Genusfrågan dominerade arbetsmarknadspolitiken där kvinnor i första hand betraktades som husmödrar och mödrar eller blivande sådana.¹²

Flertalet forskare har visat hur denna ideologi kom att genomsyra arbetsmarknadspolitiken utformning och att den fick omfattande arbetsmarknadspolitiska konsekvenser för kvinnor. På en nationell institutionell nivå hindrades kvinnor från att delta på arbetsmarknaden via ett flertal formella och informella restriktioner. Några av de formella hindren för kvinnors arbetsmarknadsdeltagande var genussegregerade yrken, lönediskriminering, arbetarskyddslagstiftning, sociallagstiftning samt skattepolitik.¹³

Existensen och omfattningen av en manlig familjeförsörjarmodell respektive ett kvinnligt husmoderskontrakt i de industrialiserade samhällena har diskuterats av ett flertal forskare såväl i Sverige som utomlands.¹⁴ Många har betonat att den historiska verkligheten inte stämmer in i familjeförsör-

danden för kvinnor och män där det manliga är normerande. Denna genusordning anses dominera alla aspekter av samhällslivet; från den symboliskt kulturella ideologiska nivån, till institutioner och social praktik och ned på den subjektiva identitetsnivån. Se Hagemann-Åmark (2000); Sommestad (1994); Hirdman (1990, 1993, 1994, 2000 och 2001); Wikander (1991); Åmark (2005) och Lane (2004).

⁹ Se bland andra Hirdman (1990, 2000, och 2001); Hagemann-Åmark (2000); Frangeur (1998), s. 14; Lane (2004); Wikander (1991) och Åmark (2002). Se även Creighton (1996) och Janssens (1998).

¹⁰ Se bland andra Stark (2001); Nyberg (1987 och 1993); Wikander (1988) och Benería (1988).

¹¹ Denna familjeförsörjar- respektive husmodersnormens tid har av forskarna daterats till omkring 1930–1960. Se bland andra Hirdman (2001); Wikander (1991) och Frangeur (1998).

¹² Lane (2004), s. 16–20. Se även Frangeur (1998); Jonsson (1989) och Wikander (1988 och 1991).

¹³ Lane (2004), s. 18–19; Bergman-Johansson (2002), s. 7–18. Se även Frangeur (1998) och Wikander (1991).

¹⁴ För en sammanfattning av den svenska debatten, se *Häftet för kritiska studier*, nr. 2 (2000). För en sammanfattning av den internationella debatten, se Creighton (1996) och Janssens (1998).

jarmodellen och har således poängterat vikten av att skilja mellan den normativa ideologiska nivån och den historiska praktiken, den vardag som människor levde i.

De svenska forskare som ifrågasatt den manlige familjeförsörjarmodellen påtalar att den historiska statistiken, på vilken antagandena vilar, ger en otillräcklig och felaktig statistisk bild av kvinnors faktiska förvärvsdeltagande. Detta motiveras med det faktum att kvinnor var sämre registrerade än män och att fler kvinnor än män hade deltidsarbete som inte gav utslag i folkräkningarna. Vidare påpekas att växlande definitioner av begreppet förvärvsarbete samt att variationer i noggrannheten beträffande registreringen försvårar jämförbarheten över tid.¹⁵

Senare decenniers forskning har visat att många kvinnor, särskilt gifta inom arbetarklassen, förvärvsarbetade långt mer än vad den offentliga statistiken uppger. Det var därför snarare socialgruppstillhörighet än civilstånd som avgjorde om en kvinna arbetade eller inte. Många lönearbetade inom den informella sektorn, med tillfällighetsarbeten av olika slag, i andras hem, eller med arbeten som kunde utföras vid sidan av annat arbete i det egna hemmet.¹⁶ Gifta kvinnor förvärvsarbetade således även under familjeförsörjarnormens tid 1930–1960. Men, eftersom deras arbetskraft sågs som sekundär och endast som ett komplement till försörjningen var deras förvärvsarbete oftast av oregelbunden karaktär. Ekonomhistorikern Inger Jonsson visar hur gifta kvinnor i Ljusne år 1930 tillfälligtvis utförde lönearbeten av ”huslig karaktär”; de sydde, stickade och vävde på beställning i sina hem men arbetade också i andras hem som hembiträden, städerskor och servitriser.¹⁷ Det husliga lönearbetets dominans för kvinnors försörjningsmöjligheter visar även ekonomhistorikern Linda Lane i sin avhandling; majoriteten av de lönearbetande kvinnorna i Göteborg under mellankrigstiden arbetade som hembiträden i andras hem. Det var ett arbete som kvinnor fortsatte utföra även efter giftermålet men då på deltid.¹⁸ Detta arbetsmönster framstår tydligt även ur internationell synvinkel. Historikerna Joan Scotts och Louise Tillys undersökning av gifta kvinnors lönearbete i England och Frankrike under den tidiga industrialiseringen på 1800-talet, under den period de karaktäriserat som ”the Family Wage Economy”, visar hur merparten av de gifta kvinnornas arbetsplatser återfanns inom de minst industrialiserade sektorerna av ekonomin. Många var sysselsatta på den informella arbetsmarknaden och utförde temporärt arbete, inte minst hembaserade arbetsuppgifter, där kvinnorna själva kunde kontrollera arbetsrytmen. Scott och Tilly betonar att dessa kvinnliga ”casual workers” endast lönearbetade när deras inkomster

¹⁵ Qvist (1974), s. 43–44; Nyberg (1987), s. 54–63 och Frangeur (1998), s. 64–71. För en internationell jämförelse se även Benería (1988) och Glucksmann (2000).

¹⁶ Wikander (1991), s. 44; Lane (2004), s. 78–80 och Åmark (2002), s. 241–243. För en internationell jämförelse se även Glucksmann (2000); Benería (1988) och Tilly–Scott (1978).

¹⁷ Jonsson (1989), s. 101–110.

¹⁸ Lane (2004), s. 50–51, s. 78 och s. 197–198.

behövdes, när hushållets ekonomiska situation krävde det.¹⁹ Detta framgår också av den brittiska sociologen Miriam Glucksmanns undersökning av kvinnliga tillfällighetsarbetare, ”casual women workers”, i 1930-talets Salford, England. Hon betonar svårigheterna för gifta kvinnor att företa arbete på mer kontinuerlig och formell basis, som en följd av deras ansvar för hushållsarbete och av det faktum att deras arbetskraft var så lågt betald. Kvinnornas arbeten karaktäriserades som ”little jobs” (småjobb) som utfördes för ”pin money” (nålpengar).²⁰

Liksom arbetarklassens kvinnor var landsbygdens jordbruksarbetande kvinnor i allra högsta grad involverade i försörjningen. Enligt nationalekonomen Anita Nyberg, och andra agrarhistoriskt inriktade forskare, gäller undervärderingen av kvinnors arbete i högsta grad landsbygdens kvinnor. Forskarna ställer sig således kritiska till existensen av ett egentligt familjeförsörjarideal bland landsbygdens jordbruksbefolkning då dess arbets- och försörjningsmönster förutsatte ett aktivt produktivt kvinnligt arbetsdeltagande.²¹ Istället betonas att den ”arbetets mentalitet” som genomsyrade den svenska jordbruksbefolkningen i stor utsträckning även inkluderade kvinnor. Att vara kvinna i den agrara miljön innebar att ständigt arbeta och vara flitig, inte att vara någon försörd husmoder.²² Jordbrukarkvinnornas försörjningsansvar och produktiva arbetsdeltagande var särskilt stort i skogs- och småbrukarområden som ett resultat av jordbruksproduktionens småskalighet. I dessa områden skötte många kvinnor i praktiken själva jordbruken medan deras män lönearbetade utanför hemmet.²³ Detta framgår inte minst i ekonomhistorikern Maths Isacsons och etnologen Agneta Boqvists studier av småbrukarhushållens arbets- och försörjningsmönster i Gagnef, Dalarna, respektive i Bollebygd, södra Västergötland. Utmärkande var ett mångsidigt och informellt präglat arbets- och försörjningsmönster, där jordbruksdrift kombinerades med andra inkomstbringande sysslor av olika slag. För kvinnor, vars arbetsuppgifter var bundna till det egna hemmet och gården, utgjorde hemslöjdsarbete för försäljning (så kallad avsaluslöjd) en alternativ arbetsmarknad såväl i Gagnef som Bollebygd. Enligt Boqvist var denna avsaluslöjd, såväl manlig som kvinnlig, mer lönsam än jordbruket och således ett nödvändigt bidrag till hushållsekonomin. Isacson poängterar dock svårigheterna med att fastställa avsaluslöjdens utbredning och ekonomiska betydelse, eftersom en hel del troligtvis förmedlades på informellt sätt utan att registreras i någon statistik. Isacson konstaterar också att många kvinnor, vid

¹⁹ Tilly–Scott (1978), s. 123–136.

²⁰ Glucksmann (2000), kapitel 2 och 3, särskilt s. 37–38 och s. 54–56.

²¹ Nyberg (1989 och 1993); Sommestad (1995); Flygare (1997 och 1999). För ett nordiskt perspektiv se även Niskanen (1998a och 1998b) med flera andra.

²² Sommestad (1995), s. 512–513.

²³ Isacson (1994), s. 60–61; Nyberg (1993), s. 133–134; Sommestad (1995), s. 517.

sidan av annat arbete, företag hemslöjdsarbete för försäljning så sent som vid 1900-talets mitt.²⁴

Jord- och skogsbrukets svaga betydelse för försörjningen framstår som en viktig faktor bakom skinnindustrins utveckling i Malung. Detta framhålls av ekonomhistorikern Britta Jonell-Eriksson vars avhandling behandlar övergången från hemindustritillverkning till fabriksstillverkning vid skinnföretaget ”AB S P Persson” vid 1900-talets mitt. Jonell-Eriksson betonar den kvinnliga arbetskraftens betydelse inom hemindustrin och visar hur arbetet innebar en ny utkomst- och valmöjlighet för kvinnor, ogifta såväl som gifta, i den annars så besvärliga arbetssituationen i området.²⁵ Den kvinnliga arbetskraften utgjorde en dold arbetskraftsreserv; de sysselsattes tillfälligt vid ökad efterfrågan men blev samtidigt de första att avskedas när efterfrågan minskade. Enligt Jonell-Eriksson var detta inte något problem då dessa kvinnor för sin försörjning inte var beroende av egna regelbundna inkomster. Dessa kvinnor var istället positivt inställda till tillfälligt hemarbete eftersom hushållet då fick oförutsedda inkomster.²⁶ Jonell-Erikssons undersökning visar därmed hur den gifta kvinnliga arbetskraften sågs som sekundär och endast som ett komplement till den manliga familjeförsörjaren. Övergången från hemindustri till fabriksindustri skedde under 1940-talet då antalet fabriksarbetare successivt ökade. Hemarbetet blev allt mer en kvinnlig arbetsuppgift, framförallt för gifta kvinnor. Liksom Isacson betonar Jonell-Eriksson svårigheterna med att fastställa hur många kvinnor som, i praktiken, var involverade i hemarbete vid AB S P Persson då kvinnors utförda arbete i vissa fall noterades i respektive makes eller faders namn.²⁷

Som redovisats ovan har hemslöjdsarbete²⁸ i viss mån uppmärksamats av den agrarhistoriska forskningen, tack vare dess koppling till den jordbruksarbetande landsbygdsbefolkningen, men har då haft en undanskymd roll. Att hemslöjdsarbete för försäljning i vissa regioner utgjorde en alternativ arbetsmarknad för landsbygdens kvinnor så sent som vid 1900-talets mitt är klarlagt. Däremot framgår det inte vilken betydelse som hemslöjdsarbetets inkomster hade för hushållsekonomin i dessa områden som karaktäriserades av ett mångsidigt och informellt präglat arbets- och försörjningsmönster. Att kartlägga detta är huvuduppgiften i avhandlingen. Ytterligare en uppgift är att analysera vilken inverkan den rådande genusnormen, på såväl nationell som lokal samhällsnivå, hade på kvinnors arbets- och försörjningsmöjligheter.

²⁴ Isacson (1994), s. 97–99 och Boqvist (1978), s. 100 och s. 113–130.

²⁵ Jonell-Eriksson (1975), s. 70–72.

²⁶ Jonell-Eriksson (1975), s. 60–68.

²⁷ Jonell-Eriksson (1975), s. 64–70. Se även s. 153–172.

²⁸ För en definition av hemslöjdsbegreppet, se under rubriken ”Definitioner och begrepp” i föreliggande kapitel.

Hushållet

Hur enskilda familjer och hushåll har anpassat sig till den strukturella miljön, den sociala och ekonomiska kontexten, vilka konsekvenser det har fått för genusarbetsdelningen inom hushållen och vilken betydelse som enskilda individers livscyklar har haft för hushållens arbetsdelning, är frågor som har studerats av familjehistoriker. Stor vikt har lagts vid arbetsfördelningen mellan medlemmarna i ett hushåll, där särskild uppmärksamhet har riktats mot lönearbete kontra oavlönat arbete inom hemmet.²⁹

Forskare som fokuserat på hushållsnivån betonar betydelsen av att betrakta kvinnors försörjning ur ett livs- och hushållscykelperspektiv eftersom kvinnors kombinationsmöjligheter avseende hemarbete och yrkesarbete har varierat efter deras livssituation.³⁰ Kvinnors civilstånd, ålder och antalet barn är livs- och hushållscykelrelaterade variabler som lyfts fram som avgörande för i vilken grad ”kvinnospecifika hinder” fanns för kvinnors förvärvsdeltagande.³¹ Forskningen har visat att kvinnors förvärvsarbete på heltid oftast var förbehållen tiden före giftermål och eventuellt före barns födsel. Historikern Tamara Harevens undersökning av kvinnliga textilindustriarbetare i Manchester, USA, visar att sent giftermål var fördelaktigt för många kvinnor eftersom de då kunde lönearbeta under en längre tid av sina liv. Detta var ett skäl till varför flera kvinnor valde att gifta sig sent.³² Ekonomikern Linda Lane visar hur andelen lönearbetande gifta kvinnor i Göteborg ökade under mellankrigstiden. En ökning hon förklarar med att allt fler kvinnor gifte sig i allt yngre åldrar samtidigt som de väntade några år med att skaffa sitt första barn. Enligt Lane framstod dessa kvinnor i praktiken som ogifta och kunde således fortsätta lönearbeta.³³ Barns nedkomst innebar vanligtvis en avveckling eller åtminstone en drastisk minskning av förvärvsarbete, till förmån för reproduktivt hushålls- och omsorgsarbete inom det egna hemmet. Gifta kvinnors ansvar för hushålls- och omsorgsarbete var således ett av de ”kvinnospecifika hindren” för förvärvsarbete utanför hemmet. Enligt forskarna lönearbetade gifta kvinnor, särskilt de med barn, enbart om hushållets ekonomiska situation krävde det.³⁴

²⁹ Engelen m. fl. (2004a och 2004b). För en definition av familj- respektive hushållsbegreppet, se under rubriken ”Definitioner och begrepp” i föreliggande kapitel.

³⁰ Med begreppet livscykel avses den dynamiska utveckling som individen, familjen och hushållet genomgår vid sitt åldrande, dess olika faser. De Laval (1970), s. 44–45; Flygare (1997), s. 192; Tilly–Scott (1978), s. 1–9 och Hareven (1982), kapitel 7. Se även Hareven (1978a), s. xi–xv och (1978b), s. 1–15 samt Oppenheim Mason m. fl. (1978).

³¹ Qvist (1974), s. 19–21; Lane (2004), s. 107–114 och s. 197–198 samt De Laval (1970), s. 125.

³² Hareven (1982), s. 186–187.

³³ Lane (2004), s. 197–198.

³⁴ Tilly–Scott (1978), s. 126; Oppenheim Mason m. fl. (1978), s. 187–214; Hareven (1982), kapitel 8; Lane (2004), särskilt kapitel 4 och De Laval (1970), s. 125.

Hushållsperspektivet är centralt för att förstå kvinnors försörjning. Som redan påpekats var det svårt för enskilda familjer att leva upp till det förväntade försörjningsidealet. Arbetar- och jordbrukarhushållens ekonomiska situation begränsade möjligheten för många hushåll att handla i enlighet med de värderingar som rådde i samhället, när det gällde arbetets organisation och fördelning mellan medlemmarna i det enskilda hushållet. Hushållets socioekonomiska situation framstår således som en viktig faktor för i vilken omfattning (hel- eller deltid) och på vilket sätt (oavlönat eller avlönat) som kvinnor arbetade. Svårigheterna att kombinera lönearbete utanför hemmet med oavlönat arbete inom hemmet resulterade därför i att många kvinnor, företrädesvis gifta med barn, sysselsattes inom den dolda informella lönearbetssektorn. Kännetecknande var i hög grad okvalificerade och lågavlönade arbeten där kvinnor arbetade tillfälligt med arbetsuppgifter som vanligtvis utfördes i det egna hemmet.³⁵

En uppgift i denna studie är att undersöka vilken inverkan hushållets socioekonomiska struktur hade på de hemslöjdsarbetande kvinnornas arbete och till vilket skede i livs- och hushållsrytmen som deras arbete kan härröras.

Syfte och frågeställningar

Kvinnors försörjning i det agrara respektive det industriella samhället har tidigare studerats. Däremot saknas till stor del forskning som har fokuserat på övergångsperioden. Vidare har få kvantitativa studier gjorts av kvinnors informellt präglade lönearbeten.

Denna avhandling skiljer sig från tidigare forskning genom att den behandlar ett tidigare outforskat och svårstuderat kvinnligt arbetsområde, hemslöjdsarbetet. Ambitionen är att lyfta fram detta tidigare osynliggjorda och undervärderade kvinnliga lönearbete. Det huvudsakliga syftet är att *analysera det kvinnliga avlönade hemslöjdsarbetets betydelse för hushållsekonomi i Siljansbygden, Dalarna, under en tid av snabb industrialisering och välfärdstillväxt, under några årtionden vid mitten av 1900-talet, 1938–1955*. Huvudfrågeställningarna lyder:

- Hur såg arbets- och försörjningssituationen ut för de hemslöjdsarbetande kvinnor som befann sig i brytpunkten mellan agrarsamhället och det framväxande industrisamhället?
- Vilken betydelse hade det avlönade hemslöjdsarbetet för hushållens försörjning?

Ytterligare en ambition är att förklara varför dessa kvinnor lönearbetade med just hemslöjdstillverkning och vilka faktorer som påverkade deras arbete.

³⁵ Se forskningsläget ovan.

Tolkningen av kvinnors försörjning sker med utgångspunkt i tre nivåer: hushållsnivå, lokalsamhällsnivå och övergripande nationell samhällsnivå. Sammantaget bildar dessa nivåer den tolkningsram som ligger till grund för analysen. Tyngdpunkten ligger på hushållsnivån. Ytterligare frågeställningar, utifrån tolkningsramen, följer i avsnittet nedan.³⁶

Teori och metod

Forskningen har visat att kvinnors försörjning och ställning i arbetslivet, till följd av genusordningen, är mer problematisk än mäns. Det är mer oklart hur detta ska förklaras. Inom forskningen har det pågått en intensiv debatt kring orsakerna till kvinnors underordnade ställning och deras begränsade försörjningsmöjligheter.

Ett vanligt angreppssätt bland ekonomer och ekonomhistoriker, för att förklara kvinnors förvärvsdeltagande och familjeförsörjningsmönster, har varit att använda sig av utbuds- och efterfrågemodeller, där kvinnors förvärvsintensitet ses som en funktion av utbud och efterfrågan.³⁷ Det problematiska med ett sådant angreppssätt är att faktorer som inte statistiskt kan beläggas hamnar utanför analysen. Exempel på detta är hur ideologiska föreställningar om vad som är kvinnligt respektive manligt påverkat kvinnors försörjning. Vidare anses sådana aggregerade modeller inte kunna förklara skillnader mellan regioner och över tid. På senare tid har intresset för sådana aggregerade och universalistiska förklaringsmodeller minskat till förmån för en mer kontextualiserad tolkning och ett mer integrerat angreppssätt där en mängd faktorer och orsakssamband prövas.³⁸

I avhandlingen ska ett flertal faktorer, som styr både utbudet av och efterfrågan på kvinnlig arbetskraft, studeras. För att få en förståelse för hur olika faktorer på olika nivåer hänger samman är det viktigt att studera hur de interagerar, det vill säga om de sam- eller motverkar varandra.

Tolkningsramen

För att nå förståelse för hur ideologiska föreställningar om kön, den rådande genusordningen, har påverkat kvinnors försörjning har jag med utgångspunkt i tidigare genushistorisk forskning utarbetat en tolkningsram som utgör min teoretiska och metodologiska utgångspunkt. Min tolkning utgår i huvudsak

³⁶ Denna undersökning är en utvidgning på vissa punkter av min licentiatuppsats *Kvinnor, arbete och försörjning. Vävarbetets betydelse för hushållsekonomin i Siljansbygden, Dalarna, vid mitten av 1900-talet*, ventilerad 2004-10-27 vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet.

³⁷ Janssens (1998), s. 10; Silenstam (1970), s. 54–81; De Laval (1970), s. 124–127; Lane (2004), s. 39; Tilly–Scott (1978), s. 230–232. Se även Creighton (1996) för en översikt.

³⁸ Se Janssens (1998) och Creighton (1996).

från historikerna Gro Hagemann och Klas Åmarks genusteoretiska analysmodell.³⁹ I enlighet med Hagemann och Åmark menar jag att genusordningen tar sig olika uttryck på olika nivåer (se skillnaden norm – praktik). I motsats till Hagemann och Åmark är inte min ambition att studera den normativa ideologiska nivån eftersom jag menar att det är svårt att, med utgångspunkt i källmaterialet, komma åt denna.

Med hjälp av tolkningsramen är min ambition att studera hur genusordningen tog sig uttryck på nationell och lokal samhällsnivå samt hushållsnivån och att undersöka vilka konsekvenser det fick för kvinnors arbets- och försörjningsmöjligheter. Utifrån denna studeras hur olika faktorer i samvariation inverkar, positivt eller negativt, på kvinnors arbete och försörjning. I avsnittet nedan redogörs för de tre olika analysnivåerna och de variabler som ska studeras.

Nationell samhällsnivå

På en övergripande nationell samhällsnivå återfinns de makrofaktorer som påverkar arbetsmarknaden i stort: de politiska, sociala och ekonomiska strukturerna. Statliga åtgärder, handlingsprogram och lagstiftning men också konjunkturen, näringsstrukturen och demografiska förhållanden är faktorer som, direkt eller indirekt, påverkar utbudet av och efterfrågan på arbetskraft.⁴⁰ Strukturernas och institutionernas betydelse för människors agerande har diskuterats av ett flertal forskare. Enligt ekonomhistorikern Douglass North utgör institutionerna spelreglerna i ett samhälle. De strukturerar den politiska, sociala och ekonomiska interaktionen mellan människor och således sätter gränser för vad individer kan göra. Dessa kan vara såväl formella, och uttryckas i lagar, avtal, regleringar och liknande, som informella, vilka grundas på vanor, sedvänjor och traditioner. Samtidigt betonas att gränserna inte är helt givna och att utrymme för individuella handlingsalternativ finns.⁴¹

På en övergripande nationell nivå undersöks det institutionella ramverkets inverkan på kvinnors försörjningsmöjligheter. Detta görs via en granskning av de politiska, sociala och ekonomiska strukturerna som de har presenterats i tidigare forskning samt i statliga utredningar och statistik. I avhand-

³⁹ Hagemann och Åmarks analys av genusordningen är en utveckling av Yvonne Hirdmans genuskontrakt med dess tre nivåer. På den ideologiska nivån återfinns de normer och idéer om hur förhållandet mellan kvinnor och män bör vara. På den institutionella nivån visar sig genusordningen i lagar och andra formaliserade regler som reglerar förhållandet mellan könen. På den tredje, individuella socialiseringsnivån finns de normer som styr de val den enskilda mannen och kvinnan gör för att reglera förhållandet mellan dem. Hagemann–Åmark (2000), s. 8 samt Åmark (2005), s. 26–27. Se även Hirdman (1993).

⁴⁰ De Laval (1970), s. 124–126; Silenstam (1970), s. 54–81; Bergman–Johansson (2002), s. 8; Janssens (1998), s. 10–23. Se även Lane (2004) och Creighton (1996).

⁴¹ North (1990), kapitel 1, särskilt s. 16–27. Se även Åmark (2005) Frangeur (1998) och Creighton (1996).

lingen utgör denna nivå främst en kontext och dess inverkan på kvinnors försörjning undersöks inte mer ingående.

Lokal samhällsnivå

På lokalsamhällsnivå återfinns de lokala ekonomiska och sociala strukturerna. Den lokala näringsstrukturen, arbetsmarknadssituationen, konjunkturläget och efterfrågan på kvinnlig respektive manlig arbetskraft är faktorer som spelade stor roll för enskilda hushålls arbets- och försörjningsinriktning och var avgörande för kvinnors arbetsmöjligheter.⁴² Ytterligare faktorer som inverkat på kvinnors försörjning var lokalsamhällets syn på arbete; attityder och normer som anses viktiga för skapandet av en arbetsidentitet.⁴³ I det studerade området, Siljansbygden i Dalarna, fanns få försörjningsmöjligheter utanför hemmet för kvinnor samtidigt som landsbygdsnormen om arbetets imperativ i hög grad inkluderade kvinnor.⁴⁴

Genom att undersöka näringsstrukturen och arbetsmarknadssituationen i lokalsamhället, via folk-, jordbruks- och företagsräkningar, lönestatistik, intervjuer och tidigare forskning på området, går det att få en uppfattning om vilka arbetsmöjligheter som fanns för kvinnor. En delfråga lyder:

- Hur såg lokalsamhällets ekonomiska och sociala struktur ut och hur kan den ha påverkat försörjningen?

Hushållsnivå

Försörjningsfrågan anses ytterst vara en fråga om en uppdelning mellan medlemmarna, huvudsakligen det gifta paret, inom ett hushåll.⁴⁵ Hur försörjningsansvaret fördelade sig på hushållets enskilda medlemmar påverkades, utöver den rådande genusnormen, av ett flertal hushållscykelrelaterade faktorer: hushållets storlek och sammansättning (efter ålder, kön och civilstånd) dess försörjningsinriktning och ekonomiska situation samt dess genusarbetsdelning.⁴⁶

Hur genusarbetsdelningen tog sig uttryck i enskilda hushåll är viktigt att studera eftersom hushåll och försörjning i högsta grad är en genusfråga.⁴⁷

⁴² De Laval (1970), s. 124–126; Silenstam (1970), s. 54–81; Oppenheim Mason m. fl. (1978), s. 188–191; Glucksmann (2000), s. 73; Tilly–Scott (1978), s. 126–136 och Neunsinger (2001), s. 258–259. Se även Lane (2004).

⁴³ Se Glucksmann (2003), kapitel 3 särskilt s. 53–65; Tilly–Scott (1978), s. 124–125; Hareven (1982), kapitel 4. Se även Åmossa (2004).

⁴⁴ Se forskningsläget ovan. Särskilt Isacson (1994) och Sommestad (1995).

⁴⁵ Åmark (2002), s. 237.

⁴⁶ De Laval (1970), s. 124–127; Tilly–Scott (1978), s. 126–136; Oppenheim Mason m. fl. (1978), s. 195–214; Flygare (1997), s. 186 och 192; Isacson (1994), s. 123.

⁴⁷ Åmark (2002), s. 239.

Forskningen har visat att genusnormen ofta fick stå tillbaka för arbetsnormen när enskilda hushåll skulle klara sin försörjning.⁴⁸ Detta gällde särskilt landsbygdens jordbrukarhushåll, men även arbetarhushåll, vars arbets- och försörjningssituation förutsatte ett kvinnligt arbetsdeltagande. I dessa hushåll var arbetsnormen levande även för kvinnor.⁴⁹ Hur normer uttrycktes i genusarbetsdelningen är således viktigt att studera. Ett antagande är att landsbygdens norm om ständigt arbete, så som den tog sig uttryck i kvinnors hemslöjdsarbete, levde kvar under övergången till industrisamhället.

Hushållsnivån utgör avhandlingens primära fokus. För att komma åt hushållsnivån och dess faktorer granskas individbaserat källmaterial som folkräkningar, församlingsböcker, inkomstlängder och kassaböcker. Dessutom har 14 intervjuer genomförts. En delfråga lyder:

- Vilken inverkan hade hushållets socioekonomiska struktur på kvinnors arbete? Kan förändringar i hushållsstrukturen förklara förändringar i hemslöjdsarbetets omfattning?

Avgränsningar

Undersökningspopulationen, tiden och platsen

Eftersom det huvudsakliga syftet är att studera det kvinnliga hemslöjdsarbetets betydelse för hushållens försörjning under en övergångsperiod har ett område som traditionellt sett haft en betydande textil saluslöjdsproduktion och där det traditionella försörjningsmönstret med jordbruk och binärningar levat kvar en bra bit in på 1900-talet valts ut.

Geografiskt är undersökningen förlagd till Nedansiljan i övre Dalarna. Valet av undersökningsområde motiveras av att detta område utgjorde ett av tre stora hemslöjdsdistrikt i Sverige.⁵⁰ Vidare är det ett område där det traditionella försörjningsmönstret, med jordbruk och binärningar, levde kvar långt in på 1900-talet.⁵¹ Det finns således starka skäl att tro att den textila avsaluslöjden fortsatte att vara en betydelsefull inkomstkälla för, åtminstone en del av, landsbygdens småbrukar- och arbetarhushåll.

Tidsmässigt är undersökningen förlagd till årtiondena vid 1900-talets mitt, 1938-1955. Den valda tidsperioden är ur ett försörjnings- och genushistoriskt perspektiv intressant att studera eftersom perioden sträcker sig

⁴⁸ Åmark (2005), s. 26.

⁴⁹ Se forskningsläget ovan. Historikern Renée Frangeur hävdar att denna arbetsnorm även gällde arbetarklassens kvinnor. Frangeur (1998), s. 60–61. Se även Hareven (1982), s. 82–83 och Tilly–Scott (1978), s. 124–129.

⁵⁰ Isacson (1999), s. 22–23; Isacson–Magnusson (1983), s. 65–74; Isacson (1988), s. 10.

⁵¹ Se Isacson (1994). Se vidare i kapitel 2 i avhandlingen.

över en tid då stora förändringar skedde på det politiska, sociala och ekonomiska området i Sverige.⁵²

Undersökningspopulationen är de kvinnor som lönearbetade med hemslöjdstillverkning, i form av vävning, åt Sätergläntans hemslöjdsförening, lokaliserad i Ål socken, i dag tillhörandes Leksands kommun. Valet av Sätergläntans hemslöjdsförening motiveras framförallt av, den ytterst ovanliga, förekomsten av befintligt källmaterial, men också av det faktum att Sätergläntans hemslöjdsförening betalade sina arbetare kontant. Den kontanta betalningen möjliggör en kvantitativ studie av arbetets ekonomiska betydelse för hushållsekonomi. Sammantaget arbetade totalt 178 kvinnor åt Sätergläntan mellan 1938 och 1955. För att, utifrån tolkningsramen, nå en sammansatt och kontextuell förklaring till kvinnornas arbete har ett urval hemslöjdsarbetande kvinnor studerats mer ingående.

Definitioner och begrepp

Ytterligare avgränsningar görs med avseende på de centrala begrepp som används genomgående i avhandlingen.

I avhandlingen är hemslöjdsbegreppet centralt. Med hemslöjd avses produktion av bruksvaror i ett hem (som kläder, textilier, husgeråd, möbler, arbets- och transportredskap) företrädesvis som bisysselsättning till övrigt arbete, huvudsakligen jordbruksarbete. Tillverkningen kan avse det egna hushållets behov, så kallad husbehovsslöjd, eller försäljning, så kallad avsaluslöjd.⁵³ En stor del av hemslöjdstillverkningen är informell. Med begreppet avses vanligtvis aktiviteter som inte är registrerade och som kan vara svåra att ekonomiskt mäta och värdera.⁵⁴ Här koncentrerar jag mig dock på den del som är formell, den registrerade och betalda verksamheten.

Även begreppspar *arbete* och *försörjning* är viktigt. I avhandlingen fokuseras huvudsakligen på det betalda arbetet men diskussionen berör i viss mån det obetalda hushålls- och omsorgsarbetet. I min definition av försörjningsbegreppet utgår jag från den brittiske sociologen Miriam Glucksmanns modell ”Total Social Organisation of Labour” (TSOL) samt den brittiske sociologen R. E. Pahls syn på arbete som betonar vikten av att anlägga ett brett helhetsperspektiv på försörjningen. Med detta utvidgade angreppssätt ses arbete och försörjning i dess sociala kontext. Såväl betalt som obetalt arbete studeras och ställs i relation till varandra och försörjningen. I försörjningsbegreppet inkluderas därför såväl tjänster och gentjänster och annat obetalt arbete som vanligtvis utförs i det egna hemmet (städning, tvättning,

⁵² Se forskningsläget. Se även Schön (2000) och Magnusson (1997).

⁵³ Se ”hemslöjd”, www.ne.se och www.saob.se 2006-07-03.

⁵⁴ ”Informell ekonomi förknippas med att det *inte* är belagt i officiell statistik, *inte* regleras i lagar och avtal, *inte* upptas i nationalräkenskaper och BNP och *inte* heller beskattas.” Johansson (1996), s. 17–22. För en mer utförlig beskrivning av den informella ekonomin se Ingelstam (1985), s. 21–35.

matlagning, omsorgsarbete) samt egenproduktion, varor som tillverkas i det egna hemmet för det egna hushållets behov (tillverkning av matvaror, klädesvaror och andra bruksföremål).⁵⁵ Enligt Nationalencyklopedien avses med förvärvsarbete det arbete ”som utförs mot betalning, antingen av avlönad arbetstagare eller av egen företagare”. Lönearbete (arbete som uteslutande utförs av löntagare mot betalning) och yrkesarbete (specifikt arbetsområde, ett visst yrke) inordnas således under begreppet förvärvsarbete.⁵⁶

Begreppsparet *familj* och *hushåll* är mångtydigt och rymmer olika definitioner. Begreppen används ofta synonymt men till skillnad från familjebegreppet, som vanligen endast omfattar kärnfamiljen, inkluderas i hushållsbegreppet även icke-besläktade medlemmar.⁵⁷ I avhandlingen används uteslutande begreppet hushåll, även för de hushållskonstellationer som, i praktiken, definitionsmässigt utgör en familj. Min definition av ett hushåll utgår från tre kriterier som brukar betraktas som väsentliga för att avgränsa ett hushåll. Det första, och viktigaste, kriteriet är att dess medlemmar bor tillsammans och delar bostad (boendekriteriet). Det andra fokuserar på att medlemmarna är involverade i gemensamma aktiviteter/arbeten (arbetskriteriet). De har gemensam ekonomi och en arbetsdelning som syftar till att säkra hushållets överlevnad. Det tredje kriteriet som kan användas i samband med avgränsningen av ett hushåll är att hushållets medlemmar äter tillsammans och utgör en konsumtionsgrupp (konsumtionskriteriet). Förutom dessa tre kriterier antas släktskapet spela en betydelsefull roll.⁵⁸ Med hushåll avser jag en social och ekonomisk enhet bestående av individer som bor tillsammans oavsett släktskapstillhörighet.⁵⁹ I diskussionen kring hushållen används begreppet hushållscykel som innebär studiet av ett hushålls sammansättning och dess förändring över tid, dess livslängd. Med utgångspunkt i det empiriska material som används i denna studie är det inte aktuellt att studera de hemslöjdsarbetande kvinnornas sammantagna hushållscykel. Analysen koncentreras därför på att ge en inblick i de hemarbetande kvinnornas hushåll under en begränsad tidsperiod 1938–1955.

Källor och källkritik

Svårigheterna med att undersöka kvinnors försörjning har lett till att flertalet kvinnliga arbetsområden endast sporadiskt studerats eller förblivit dolda. Vidare har det komplicerade käll- och metodläget medfört att de historiska

⁵⁵ Se Glucksmann (2000) samt Pahl (1988a, 1988b och 1988c). Se även Isacson (1994); Benería (1988); Stark (2001) och Nyberg (1987 och 1993).

⁵⁶ Se ”förvärvsarbete”, ”lönearbete” och ”yrkesarbete”, www.ne.se 2006-07-03.

⁵⁷ De Laval (1970), s. 41; Lilja (2004), s. 24–25.

⁵⁸ Persson (1992), s. 302; Rydén (1990), s. 31; Flygare (1999), s. 53–54. Se även Gaunt (1983).

⁵⁹ De Laval (1970), s. 41.

studier som utförts huvudsakligen är av kvalitativ karaktär och endast i begränsad utsträckning kvantitativa. I avhandlingen kombineras ett flertal olika sorters källmaterial, av såväl kvalitativ som kvantitativ karaktär. Primärmaterial från privata såväl som offentliga arkiv har kompletterats med historisk statistik och utredningar, litteratur samt intervjuer. Det huvudsakliga källmaterialet behandlas översiktligt nedan för att läsaren lättare ska kunna sätta sig in i undersökningen. För en mer djupgående och detaljerad beskrivning av källmaterialet och dess bearbetning hänvisas läsaren till de specifika undersökningarna som de presenteras i kapitlen samt till käll- och metodbilagan som följer i slutet av avhandlingen.

Det källmaterial som ligger till grund för avhandlingen är kassaböcker från hemslöjdsföreningen Sätergläntan i Insjön, tillhörandes Ål socken (idag Leksands kommun). I materialet finns personinformation om de kvinnor som var sysselsatta med hemslöjdsarbete i föreningens regi, deras arbetsuppdrag och utbetalade löner. Kassaböckerna har studerats för åren 1938–1955. Deras utförande och bokföring har varit densamma för samtliga år. Bokföringen är dock inte systematisk vilket medfört att granskningen av böckerna varit komplicerad och tidskrävande. Vid bearbetningen av materialet har tre huvudsakliga och sammanhängande problem uppstått. Problemen berör fastställandet och identifieringen av hemarbetarna, deras arbetsuppdrag och inkomster. Hur dessa problem har lösts framgår av bilagan.⁶⁰

Församlingsböcker för åren 1938–1955 samt primärmaterial till folkräkningen 1945 har använts i syftet att få en ökad förståelse för de hemarbetande kvinnornas socioekonomiska situation. I materialet finns utförliga personuppgifter om de i församlingen boende individerna: fullständigt namn (inklusive födelsenamn), födelseår, -datum och -ort, civilstånd, tidpunkt för eventuellt giftermål, skilsmässa och dödsfall samt individens yrke eller befattning. Även tidpunkt för eventuella in- och utflyttningar till och från församlingen finns registrerade. De huvudsakliga problem som uppstår vid granskning av individbaserat material som församlingsböcker, mantalslängder och liknande material avser främst identifieringen av enskilda individer och deras hushållstillhörighet.⁶¹ Svårigheterna har således bestått i att identifiera och återfinna hemarbetarna i längderna men också i att fastställa och avgränsa hushållen och deras medlemmar.

Studien av hemarbetarna på individ- och hushållsnivå baseras på ett urval av individer. Urvalet har styrts av materialtillgång, något slumpmässigt urval har inte varit aktuellt, och kan därmed inte statistiskt säkerställas. Urvalet har skett efter följande kriterier; enbart kvinnor vars identitet har fastställts i kassaböckerna och som även kunnat återfinnas i folkräkningsmaterialet har studerats. Vidare har urvalet geografiskt koncentrerats till ett antal socknar i

⁶⁰ För en mer utförlig och detaljerad genomgång av kassaböckerna hänvisas till käll- och metodbilagan.

⁶¹ För en genomgång av problematiken se Flygare (1999), s. 65–71.

Ovan- och Nedansiljan samt Borlänge stad, områden i vilka merparten av hemslöjdsarbetarna var bosatta. Sammantaget utgör urvalsgruppen 53 kvinnor, vilken motsvarar knappt en tredjedel av de totalt 178 kvinnor som mellan 1938 och 1955 var verksamma med hemslöjdstillverkning åt Sätergläntans hemslöjdsförening.⁶² Dessa kvinnor har studerats ur ett tvärsnitt i primärmaterialet till 1945 års folkräkning. För att nå en mer kontextualiserad och sammansatt tolkning av hemarbetarnas arbets- och försörjningssituation har ytterligare, ett snävare, urval gjorts. Av dessa 53 kvinnor har 29 valts ut för en närmare granskning i församlingsböckerna mellan åren 1938 och 1955 men också i inkomstlängderna avseende samma tidsperiod.

För att klarlägga de 29 hemarbetarnas och deras hushålls sammanlagda formella inkomster har således primärmaterialet till inkomstlängderna 1939–1956 använts (avseende inkomståren 1938–1955). I primärmaterialet till inkomstlängderna ges utförlig information om de till statlig och kommunal inkomst- och förmögenhetsskatt deklareringskyldiga individernas inkomster samt inkomsternas fördelning på olika näringskällor. Förutom inkomstuppgifter finns även uppgifter om den skattskyldiges fullständiga namn, födeleseår, titel eller yrke, civilstånd samt antal barn för vilka familjeavdrag fick göras. I undersökningens fokus är den av taxeringsnämnden uppskattade inkomsten från jordbruksfastighet, annan fastighet, rörelse, tjänst samt kapital. Sålunda tas inte hänsyn till den taxerade eller beskattade inkomsten. Anledningen är att jag vill få en så exakt bild av hushållens bruttoinkomster, före skatt och eventuella avdrag.

Primärmaterialet till 1951 års företagsräkning samt tryckta folkräkningar för vart tionde år mellan 1910 och 1960 har använts för att kartlägga näringsgrens- och yrkesstrukturen i övre Dalarna. Primärmaterialet till 1951 års företagsräkning ger information om antalet företag, deras näringsinriktning och antalet sysselsatta män och kvinnor under året 1950. Vid sammanställningen av primärmaterialet till företagsräkningen har hänsyn inte tagits till eventuella hemarbetare. Anledningen är att det råder osäkerhet om i vilken omfattning som företagen har redovisat dessa. Vidare bör läsaren vara medveten om att företagsräkningen inte omfattar jordbruksföretag. Uppgifter om jordbruksnäringen, antalet jordbruksenheter och sysselsatta jordbrukare, har istället hämtats från jordbruksräkningarna 1932, 1944, 1951 och 1961 samt från de tryckta folkräkningarna vart tionde år mellan 1910 och 1960.

Den tryckta litteratur som har kommit till användning, i form av historiska utredningar och statistik samt tidigare forskning, har gett allmän information och bakgrundsfakta avseende den nationella och lokala samhällsnivån.

⁶² Läsaren bör vara medveten om att fler individer har varit aktuella men att de på grund av den stora osäkerheten med att fastställa deras identitet i folkräkningar och församlingsböcker därmed har utslutits.

En viktig del av avhandlingen baseras på intervjuer med före detta hemarbetare vid Sätergläntans hemslöjdsförening och/eller deras barn samt andra personer med kännedom om näringslivs- och hemslöjdsituationen i området under den studerade tidsperioden. Intervjuerna har använts i syftet att nå en bättre kännedom om hemslöjdsarbetet; dess organisering och utförande, dess betydelse för hushållsekonomin och orsakerna bakom arbetets utförande. Intervjuerna har, utöver en kompletterande funktion, gett värdefull information som inte har kunnat erhållas ur övrigt källmaterial, nämligen de hemarbetande kvinnornas egna tolkningar och uppfattningar om sina arbetsliv.

Då undersökningen berör en förfluten tidsperiod, upp till mer än 50 år tillbaka i tiden, har det varit problematiskt att komma i kontakt med relevanta intervjupersoner. Sammantaget har fjorton personer ställt upp och delat med sig av sina erfarenheter och kunskaper, oftast inte vid bara ett utan flera tillfällen. Sex av intervjupersonerna är före detta hemslöjdsarbetande kvinnor som var verksamma under den studerade tidsperioden. Övriga personer som intervjuats är barn till hemslöjdsarbetande kvinnor, personal vid Sätergläntans hemslöjdsförening samt ytterligare en person med kännedom om arbets- och försörjningssituationen i området.

Intervjuerna har förlagts till den intervjuades hem och/eller har genomförts per telefon. Sex personer har uteslutande intervjuats per telefon.⁶³ Merparten av intervjuerna har bandats och utsagorna från samtliga intervjuade personer utom två har vid åtminstone ett tillfälle fångats på band. Samtliga intervjupersoner har givit sitt medgivande till att samtalen spelades in. Intervjuerna har varit semistrukturerade, vilket innebär att frågorna strukturerades efter i förväg bestämda teman men där intervjupersonen tilldelats utrymme för egen fördjupning av ämnet.⁶⁴

De källkritiska aspekterna som berör intervjumetoden i historisk forskning är många.⁶⁵ Kritiken berör framförallt den förflutna tidsperioden (det stora tidsintervallet mellan händelsen och dess återgivning) där inte minst minnets begränsningar och selektivitet (såväl omedvetna som medvetna) framstår som stora problem.⁶⁶ En forskare bör således vara försiktig med att dra några långtgående slutsatser från intervjuer, speciellt som de i denna studie berör en så avlägsen tid som för 50–60 år sedan. Ytterligare kritik kan riktas mot forskarens roll. Forskaren är medproducent till den kunskap som produceras genom intervjusamtalet. En intervju är en form av ”social interaktion” där intervjuare och intervjuad samspelar i rollerna som ”lyssnare” respektive ”berättare”. Samtidigt präglas intervjun av en ojämlig relation. Intervjun är inte ett fritt samtal mellan två, eller fler, jämbördiga parter. Intervjuaren kontrollerar såväl intervjuens inriktning som slutresultaten; in-

⁶³ För en diskussion kring den optimala intervjusituationen, se käll- och metodbilagan.

⁶⁴ Kvale (1997), s. 117–120.

⁶⁵ För en sammanfattning av kritiken mot intervjuanvändning, se Kvale (1997), kapitel 15.

⁶⁶ Åmossa (2004), s. 29; Glucksmann (2000), s. 33 och Sangster (1998), s. 88.

tervjuaren bestämmer vilka frågor och teman som ska diskuteras, tolkar den intervjuades utsagor och bestämmer vad som ska lyftas fram i den slutgiltiga texten.⁶⁷ Det personliga samspelet som karakteriserar intervjuer sätter fokus på de etiska och moraliska aspekterna. Etiska avgöranden måste därför aktualiseras under hela forskningsprocessen, från undersökningens början fram till den skriftliga slutrapporten.⁶⁸ I avhandlingen har någon anonymisering av de intervjuade personerna inte gjorts. Samtliga intervjupersoner anges med sina riktiga namn eftersom jag, i enlighet med ekonomhistorikern Susanna Hedenborg, anser att de ”har rätt att få sina namn i historien”.⁶⁹ De intervjuade personerna har alla muntligen givit sitt informerade samtycke till detta.⁷⁰ Ytterligare ett problem som förknippas med djupintervjuer som metod är representativiteten.⁷¹ Den tids- och arbetskrävande metoden gör det endast möjligt att genomföra ett begränsat antal intervjuer. De intervjuade hemarbetarnas utsagor kan således knappast anses representativa för hemarbetarnas situation i stort.

Att enbart förlita sig på intervjuuppgifter för att nå kännedom om viktiga skeenden, händelser och förhållanden är problematiskt. Intervjuerna får alltså stödja övrigt, kvalitativt och kvantitativt, material.

Disposition

I kapitel 2 behandlas den svenska samhällsomvandlingen mellan 1850 och 1960. Kapitlet syftar till att ge läsaren en uppfattning om hur det industriella omvandlingsförloppet tog sig uttryck på såväl nationell som lokal nivå och vilka konsekvenser som det institutionella ramverkets utformning fick för kvinnors och mäns försörjning. Huvudsakligt fokus är på näringslivets utveckling i Nedansiljan, Dalarna, under 1900-talets första hälft.

Kapitel 3 består av två delar. Först presenteras undersökningspopulationen, de kvinnor som var verksamma med hemslöjdstillverkning vid Sätergläntans hemslöjdsförening mellan 1938 och 1955. Antalet kvinnor, deras verksamhetstid och bostadsort granskas. Därefter analyseras hur arbetet organiserades vid Sätergläntans hemslöjdsförening. Genom att undersöka hemslöjdsarbetets förutsättningar, dess art och arbetsmoment, samt det sätt som arbetet var organiserat ges förståelse för de hemslöjdsarbetande kvinnornas arbetsförhållanden. Kapitlet syftar till att synliggöra det tidigare dolda kvinnliga hemslöjdsarbetet.

⁶⁷ Åmossa (2004), s. 29–30; Glucksmann (2000), s. 33–34; Sangster (1998), s. 88–92 och Hydén (2000).

⁶⁸ Kvale (1997), kapitel 6.

⁶⁹ Hedenborg (2006), s. 47. Se även Hirdman (1988); Isacson (1994) och Åmossa (2004).

⁷⁰ För mer information om de intervjuade personerna hänvisas till käll- och metodbilagan.

⁷¹ Åmossa (2004), s. 35.

Hushållsnivån utgör huvudsakligt fokus i kapitel 4. I kapitlet studeras ett urval av 53 hemarbetande kvinnor närmare, med avseende på deras hushållssituation: hushållets storlek och sammansättning samt dess arbets- och försörjningssituation. Avslutningsvis studeras för ett mindre urval, 29 av de 53 kvinnorna, hushållscykelns inverkan på kvinnornas arbetsmönster.

I kapitel 5 står vävinkomsterna och hushållsekonomin i fokus. Inledningsvis ges en presentation av det svenska skattesystemet och taxeringsförfarandet för att läsaren ska få en förståelse för det regelverk som berörde enskilda människors försörjning. Därefter redogörs för vävinkomsternas utveckling för hela den undersökta populationen, totalt 178 kvinnor, mellan 1938 och 1955. Därpå granskas det mindre urvalet om 29 kvinnors hushåll med avseende på deras socioekonomiska situation. I avsnittet redogörs för hushållens formella inkomster, de inkomster som i samband med deklarationen uppgivits till skattemyndigheten. Hushållens totala formella inkomster ställs i relation till kvinnornas vävinkomster. Utifrån hushållens arbets- och försörjningssituation diskuteras vidare de hemslöjdsarbetande kvinnornas bidrag till hushållsekonomin.

I kapitel 6 görs, till skillnad från tidigare huvudsakligen kvantitativt inriktade kapitel, en mer kontextualiserad kvalitativ tolkning av kvinnors arbete och försörjning. Med utgångspunkt i tolkningsramens tre nivåer är ambitionen att försöka förklara varför kvinnor lönearbetade med just hemslöjdstillverkning och att undersöka hur olika faktorer, på olika nivåer, påverkade deras arbete.

Avslutningsvis förs i kapitel 7 en sammanfattande diskussion där resultaten från avhandlingens delundersökningar diskuteras med utgångspunkt i tidigare forskning om kvinnors arbete och försörjning.

I slutet av handlingen följer en käll- och metodbilaga där det källmaterial som använts genomgående i studien presenteras mer detaljerat. Därefter följer en sammanfattning på engelska.

KAPITEL 2

Näringsliv och samhällsomvandling under 1900-talets första hälft

De samhälleliga strukturernas och institutionernas betydelse för människors agerande har poängterats av många forskare. Institutionerna, såväl formella som informella, strukturerar den politiska, sociala och ekonomiska interaktionen mellan människor i ett samhälle och sätter därmed gränser för enskilda individers handlingsutrymme. Samhällsomvandlingen under 1900-talets första hälft innebar djupgående strukturella förändringar av det svenska samhällslivet, inte minst på det ekonomiska men också på det politiska och sociala området. Tidigare forskning har visat hur det institutionella regelverkets utformning under denna tid präglades av den rådande genusordningen vilket fick svåra implikationer för kvinnors arbets- och försörjningsmöjligheter.¹

I detta kapitel behandlas den svenska samhällsomvandlingen med fokus på näringslivets utveckling i Siljansbygden, Dalarna, under 1900-talets första hälft. För att få en uppfattning om vilka arbets- och försörjningsalternativ enskilda hushåll hade beskrivs de ekonomiska förhållandena i området. Avsikten är att ge en kontext till det samhälleliga institutionella ramverkets inverkan på kvinnors förvärvsverksamhet. Framställningen är översiktlig och begränsas till att återge de huvudsakliga linjerna i denna samhälleliga omvandlingsprocess samt att presentera vilka arbets- och försörjningsmöjligheter som fanns att tillgå för kvinnor och män i området under den studerade tidsperioden.

Näringsliv och omvandling 1850–1960

Nationell nivå

Omvandlingen av det svenska samhället, från ett traditionellt jordbrukssamhälle till ett modernt industrisamhälle, fick sitt stora genombrott efter mitten av 1800-talet. Från denna tid steg industrins andel av ekonomin, varuproduktionen och sysselsättningen kraftigt samtidigt som tillväxten gynnade

¹ North (1991); Bergman–Johansson (2002); Åmark (2005) och Hedenborg–Wikander (2003).

andra sektorer, inte minst transport- och tjänstesektorerna. Med undantag för korta perioder av lågkonjunktur under 1920- och 1930-talens krisår samt krigsåren kännetecknades perioden av kraftig ekonomisk tillväxt då Sverige befann sig i täten för den internationella tillväxten. Parallellt med den ekonomiska omvandlingen skedde förändringar på det politiska och sociala området som öppnade för det moderna välfärdssamhällets framväxt.²

För enskilda människors livs- och försörjningssituation medförde den stora strukturförändringen av det svenska närings- och samhällslivet ett växande antal arbetstillfällen³, stigande reallöner⁴ och förbättrade levnadsförhållanden. Den moderna välfärdsstaten formades under mellankrigstiden och dess expansion under efterkrigstiden gav upphov till avancerade socialförsäkringssystem med arbetslöshets- och sjukersättning samt folkpension, utbyggda utbildningssystem och en aktiv arbetsmarknadspolitik.⁵ Allt fler människor lämnade landsbygden och den traditionella jordbruksnäringen till förmån för lönearbete i de snabbt växande städerna. Ur sysselsättningssynpunkt dröjde det dock till några årtionden in på det nya seklet innan jordbrukssektorn på allvar trädde tillbaka.⁶ Från att ha sysselsatt 72 procent av befolkningen så sent som år 1870 sjönk jordbrukets andel stadigt under 1900-talet; vid sekelskiftet år 1900 var fortfarande lite mer än hälften av Sveriges befolkning sysselsatta med jordbruk och binärningar en andel som år 1950 sjunkit till endast 23 procent.⁷

Kvinnors arbets- och försörjningsmöjligheter

För kvinnor innebar industrialiseringen inledningsvis en positiv utveckling för deras förvärvsfrekvens. Andelen förvärvsverksamma kvinnor ökade kontinuerligt från 1800-talets slut fram till 1900-talets första decennier; redan år 1870 utgjorde kvinnorna 28,5 procent av alla förvärvsarbetare och år 1930 hade kvinnornas andel stigit till omkring 31 procent. Denna positiva trend vände på 1930-talet och ersattes med en stagnation i kvinnors förvärvsdeltagande under de följande två decennierna, den period som av forskare benämnts som familjeförsörjar- respektive husmodersidealets tid. Samtidigt har den historiska statistiken om kvinnors förvärvsintensitet, vilken ligger till grund för antagandet om ”den försörjda husmodern”, starkt kritiserats och ifrågasatts. Det statistiska underlaget (folkräkningarna) har ansetts

² Schön (2000); Isacson (2002); Magnusson (1997) och Larsson (1993). Se även Åmark (2002).

³ Från 1900-talets början till 1970 växte den offentliga registrerade arbetskraften från 1,94 miljoner till 3,58 miljoner. En ökning motsvarandes 85 procent. Qvist (1974), s. 33.

⁴ Mellan 1920 och 1940 steg den genomsnittliga timförtjänsten med cirka 25 procent och mellan 1945 och 1960 fördubblades den. Åmark (2002), s. 261.

⁵ Åmark (2002); Magnusson (1997) och Larsson (1993).

⁶ Ur sysselsättningssynpunkt var jordbrukssektorn ännu år 1930 en större sektor än industrin. Schön (2000), s. 220–234. Se även Morell (2002).

⁷ Folkräkningen 1910 del 3, tabell E s. 34*; 1950 del 4, tabell 1 s. 160–162.

vara bristfälligt och således resulterat i en undervärdering av, huvudsakligen gifta, kvinnors förvärvsintensitet.⁸ Trots problemen med undervärdering och svårigheten att statistiskt belägga gifta kvinnors faktiska förvärvsdeltagande står det dock klart att mer än hälften av alla gifta kvinnor inte arbetade utanför det egna hemmet under mellankrigstiden.⁹ Det stora utträddandet av kvinnor på arbetsmarknaden inträffade först på 1960-talet (se tabell 2.1).

Kvinnors ökade förvärvsdeltagande under 1900-talets första decennier förklaras till stor del av den allmänt goda ekonomiska konjunkturen. Efterfrågan på kvinnlig arbetskraft ökade samtidigt som kvinnornas löner steg i förhållande till männens. Den snabbt växande efterfrågan på kvinnlig arbetskraft föranleddes av den allmänna arbetskraftsbristen, tillväxten av sektorer som traditionellt sysselsatte många kvinnor, inte minst industri-, service-

Tabell 2.1 *Förvärvsarbetare 1870–1965 fördelade efter kön. Tusental.*

År	Förvärvsarbetare			Förvärvsintensitet	
	Män	Kvinnor	Kvinnors andel (%) av samtliga	Män	Kvinnor
1870	1 044,8	415,7	28,5	79,7	18,9
1880	1 174,5	449,6	27,7	81,0	18,8
1890	1 253,7	477,3	27,6	83,9	17,8
1900	1 410,5	531,0	27,3	85,8	19,1
1910	1 572,5	596,2	27,5	88,0	21,2
1920	1 826,8	775,4	29,8	90,2	26,9
1930	1 996,9	897,8	31,0	88,7	30,7
1940	2 190,4	810,3	27,0	87,5	29,3
1950	2 285,4	818,5	26,4	85,8	29,5
1960	2 277,9	965,8	29,8	79,9	32,0
1965	2 290,4	1 159,5	33,7	76,0	35,0

Källa: Qvist (1974), s. 33, tabell 1; Silenstam (1970), s. 102, tabell A:10 och s. 103, tabell A:13. Anm.: Med förvärvsintensitet (det relativa arbetskraftstalet) avses det totala antalet förvärvsverksamma i förhållande till befolkningen över 15 år. (se Silenstam s. 102 och Qvist s. 43).

Anm.: Siffrorna i tabellen bygger på uppgifter enligt folkräkningen. Med förvärvsarbetare avses enbart heltidsarbetande kvinnor och män som är sysselsatta med dels inkomstbringande arbete, dels sådant arbete som familjemedlemmar utför utan att vara formellt anställda mot lön för att hjälpa företagaren i hans arbete (medhjälpare familjemedlemmar). Sålunda räknas inte hushållsarbete i det egna hushållet som förvärvsarbete. Se Silenstam (1970), s. 19.

⁸ Enligt folkräkningen var 8 procent av de gifta kvinnorna förvärvsarbetande år 1930 att jämföra med kvinnoarbetskommitténs uppgift på 18 procent samt historikern Renée Frangeurs uppskattning till 40 procent. Frangeur (1998), s. 67–71. Folkräkningen ger inte någon tillräcklig information om förvärvsintensiteten bland gifta kvinnor fram till omkring 1970. Åmark (2002), s. 241–242. För en genomgång av det svenska statistiska underlagets brister, se bland andra Nyberg (1987 och 1989); Frangeur (1998) och Qvist (1974) samt Åmark (2002). För ett internationellt perspektiv, se Beneria (1989) och Glucksmann (2000).

⁹ Åmark (2002), s. 258–259.

och tjänstesektorerna, men också av den teknologiska utvecklingen och rationaliseringsprocesserna vilka resulterade i mer tempobetonade och förenklade arbetsuppgifter som särskilt ansågs passa kvinnor, inte minst eftersom de kunde betalas lägre lön. Ökningen i kvinnornas förvärvsintensitet utgjordes till stor del av ogifta kvinnor som fann nya arbetstillfällen inom den starkt kvinnodominerande textil- och beklädnadsindustrin, där kvinnor utgjorde tre fjärdedelar av den totala arbetskraften, samt inom den snabbt expanderande tjänste- och servicesektorn där de fick anställning som butiksbiträden och servitriser samt som hembiträden i andras hem. Trots detta var ännu, så sent som under 1920- och 1930-talen, jordbruksarbete och husligt arbete de två största betalda kvinnoyrkena.¹⁰

Den gynnsamma trenden i kvinnors förvärvsdeltagande vände under mellankrigstiden.¹¹ Lågkonjunkturen, med dess minskade antal arbetstillfällen och reallönesänkningar (som drabbade såväl kvinnor som män), innebar svårigheter för kvinnor att göra sig gällande på arbetsmarknaden.¹² Vidare hade det i depressionens och arbetslöshetens spår etablerats en negativ attityd till, huvudsakligen gifta, kvinnors lönearbete. Kvinnors ökade förvärvsdeltagande under 1900-talets inledande decennier sågs som ett hot mot männens arbetstillfällen.¹³ Från såväl arbetsgivarhåll som fackligt håll uttrycktes önskemål om ett förbud mot gifta kvinnors lönearbete. Detta var även en fråga som diskuterades i offentliga utredningar under 1930-talet.¹⁴

Att politikens utformning under hela 1900-talets första hälft styrdes av normativa föreställningar om kvinnors och mäns olika roller visade sig i en rad åtgärder men också i avsaknaden av dessa. På det skattepolitiska området hade sambeskattningen av äkta makar och andra åtgärder (ortsavdrag, familjeavdrag etcetera) en tillbakahållande effekt på gifta kvinnors arbetsutbud.¹⁵

¹⁰ Qvist (1974), s. 35; Lane (2004), s. 73–74 och s. 115; Frangeur (1998), kapitel 2; Schön (2000), s. 321–323 samt SOU 1938:47, kapitel 2.

¹¹ Såväl mäns som kvinnors förvärvsintensitet minskade mellan 1930 och 1950, men männens minskning var procentuellt sett kraftigare än kvinnornas. Detta trots att antalet manliga förvärvsarbetare ökade medan antalet kvinnliga förvärvsarbetare minskade under samma tid. Se tabell 2.1.

¹² I första världskrigets spår uppstod ekonomiska och sociala påfrestningar. Mellankrigstiden, huvudsakligen perioden 1920–1940, karaktäriserades av massarbetslöshet med två arbetslöshetstoppar i början av 1920- och i början av 1930-talet. Under det värsta året 1933 uppgick arbetslösheten bland de fackföreningsanslutna arbetarna till mellan 20 och 25 procent. Åmark (2002), s. 253–261.

¹³ Historikern Silke Neunsinger har i sin avhandling visat att den offentliga statistikens utformning bidrog till konstruktionen av den manliga familjeförsörjarmodellen. I arbetsmarknadsstatistiken gavs (den felaktiga) bilden av växande manlig arbetslöshet och växande kvinnlig förvärvsintensitet. Neunsinger (2001), s. 248–250.

¹⁴ Silenstam (1970), s. 69; Wikander (1991), s. 37. Se även Wikander (1999), s. 162–167.

¹⁵ Sambeskattningen infördes 1902 och innebar att gifta makars inkomster slogs samman och beskattades som en inkomst. Den progressiva skatten innebar att kvinnans inkomst till stor del gick till skatt. Sambeskattningen avskaffades först 1971 då särbeskattning infördes. Silenstam (1970), s. 63 och Simonsson (2005), s. 123. Se även Bergman–Johansson (2002), s. 7.

Vidare motverkade arbetarskyddslagstiftning, särskilt i form av ett nattligt arbetsförbud mot kvinnors lönearbete inom industrin, kvinnors arbetsdeltagande.¹⁶ Från arbetsgivarhåll diskriminerades kvinnor via, inte minst, förekomsten av könssegregerade yrkesområden och lönediskriminering, men arbetsgivare kunde också, utan några rättsliga ingripanden, avskeda kvinnor som gifte sig eller blev med barn.¹⁷ Avsaknaden av offentliga vård- och omsorgsinstitutioner innebar att ansvaret för vård av barn, gamla och sjuka i stor utsträckning ålades enskilda människor, företrädesvis kvinnor. Under hela 1900-talets första hälft var antalet daghemsplatser mycket lågt i Sverige.¹⁸

Först i samband med andra världskrigets slut företogs åtgärder för att stimulera kvinnors förvärvsdeltagande. Det förbättrade konjunkturläget efter kriget, med den kraftigt ökade efterfrågan på arbetskraft, bidrog starkt till en förändrad attityd till kvinnors förvärvsarbete. I offentliga utredningar i slutet av 1940-talet bedömdes gifta kvinnors inträde på arbetsmarknaden som positivt.¹⁹ Kraftig reallöneutveckling för kvinnliga anställda efter 1945 verkade ytterligare stimulerande på kvinnors förvärvsdeltagande samtidigt som incitamenten för att arbeta oavlönat inom hemmet minskade. Vidare hade de ”kvinnospecifika hindren” (gifta kvinnors ansvar för hem och barn) för kvinnors förvärvsdeltagande i stor utsträckning mildrats så att det blev lättare för kvinnor att förena förvärvsarbete och hemarbete; tekniska förändringar (tvättmaskiner, dammsugare, kylskåp, billiga köpesvaror etcetera) och en förbättrad bostadsstandard (vatten, avlopp och centralvärme) bidrog till att hemarbetet förenklades samtidigt som tillgången på offentlig barnomsorg förbättrades.²⁰ Utbyggnaden av den offentliga sektorn under efterkrigstiden är en stor förklaring till att, främst gifta, kvinnors förvärvsintensitet steg kraftigt. Utbyggnaden av den offentliga sektorn medförde inte minst nya kvinnliga arbetstillfällen inom vård, skola och omsorg men innebar samtidigt att ansvaret för vården och omsorgen av barn, äldre och sjuka inte längre ålades enskilda individer, kvinnorna. Förekomsten av deltidsarbeten innebar samtidigt att fler gifta kvinnor gavs möjlighet att förvärvsarbeta utanför hemmet. Mellan 1950 och 1970 nära nog fördubblades antalet kvinnor på arbetsmarknaden och en stor del av ökningen svarade de gifta kvinnorna för (se tabell 2.2).²¹

¹⁶ Nattarbetsförbudet för kvinnor infördes 1911 inom industrin och upphävdes först 1962. Silenstam (1970), s. 70. Se även Wikander (1991), s. 34.

¹⁷ Först vid årsskiftet 1938/1939 blev det i lag förbjudet för arbetsgivare att avskeda kvinnor som gifte sig eller blev gravida. Silenstam (1970), s. 70. Se även Wikander (1991 och 1999).

¹⁸ Simonsson (2005), s. 144; Silenstam (1970), s. 67–68. Se även Åmark (2002).

¹⁹ Silenstam (1970), s. 54–81, särskilt s. 69.

²⁰ Silenstam (1970), s. 61–66.

²¹ Qvist (1974), s. 47. Se även Silenstam (1970) samt Magnusson (1997).

Tabell 2.2 *Kvinnors förvärvsintensiteter fördelade efter civilstånd 1930–1965.*

År	Gifta	Ogifta	Förut gifta
1930	8,7	58,8	45,8
1940	10,0	61,0	43,3
1945	10,9	63,9	46,6
1950	15,3	67,0	52,3
1960	25,6	60,2	57,4
1965	33,1	57,4	59,2

Källa: Silenstam (1970), tabell A:15, s. 105. Se även Qvist (1974), tabell 7, s. 44.

Anm.: Åldersgruppen 1564 år avses. Medhjälpande familjemedlemmar i jordbruket är inte inkluderade.

Gifta kvinnors förvärvsintensitet var under 1900-talets första hälft låg och motsvarade endast omkring tio procent. För ogifta kvinnor var situationen det motsatta då dessa kvinnor i stor utsträckning under samma tid arbetat utanför hemmet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att trots ökningen i kvinnors förvärvsintensitet under 1900-talets första hälft var deras arbets- och försörjningsmöjligheter starkt kringskurna i jämförelse med mäns vars förvärvsintensitet under hela perioden förhöll sig relativt konstant mellan 85 och 90 procent. Kvinnors förvärvsdeltagande påverkades i stor utsträckning av den ekonomiska konjunkturen och den statliga politikens utformning (åtminstone om man ser till vad som registrerats). Först i samband med välfärdsstatens expansion efter andra världskriget förändrades individernas handlingsalternativ, något som inte minst framstår tydligt med avseende på de gifta kvinnorna. Men, trots de ökade arbetsmöjligheterna förblev kvinnors försörjning fortsatt kringskuren; kvinnorna hamnade på en könssegregerad arbetsmarknad där många arbetade deltid och inom lågavlönade yrkesområden.²²

Lokal nivå

Utvecklingen mot det moderna industrisamhället tog sig olika uttryck såväl i tid som rum. I Dalarna, vars näringsliv sedan århundraden baserats på bergsbruk, skogsbruk och jordbruk, gick utvecklingen mot det industriella samhället något långsammare än i Sverige som helhet och den tog sig olika uttryck på olika håll i länet.²³ Befolkningsutvecklingen för Dalarnas (Kopparbergs) län var under 1900-talets första hälft positiv; befolkningen steg från ca 230 000 invånare år 1910 till ca 285 000 invånare år 1960. Samtidigt flyttade en allt större andel av befolkningen från landsbygden till städerna (Falun, Borlänge, Säter, Hedemora, Avesta och Ludvika). År 1910 levde ca

²² För en jämförelse mellan en manlig träindustriarbetares respektive en kvinnlig textilindustriarbetares årsinkomst 1938–1955, se diagram A i käll- och metodbilagan.

²³ Se ”Dalarna”, www.ne.se 2003-02-06.

15 000 av Dalarnas invånare i städer, en siffra som steg till nästan 80 000 personer 1960. Under samma tidsperiod minskade landsbygdens befolkning i Dalarna något från cirka 218 000 år 1910 till omkring 207 000 människor 1960. Städernas och tätorternas befolkningstillväxt i samband med industrialiseringen återspeglades också i sysselsättningsmönstret. 1910 var 53 procent av Dalarnas (hela) befolkning sysselsatt med jordbruk och dess binärningar, en andel som minskade till 27 procent år 1950.²⁴

Den modernisering som tog vid i samband med industrialiseringens genombrott under 1800-talets senare hälft berörde främst de sydöstra delarna av länet, som tillhör Bergslagen. I dessa områden genomfördes en effektiv förnyelse av jord-, skogs- och bergsbruket vilket resulterade i en omfattande järn-, trä- och pappersindustri som i sin tur gav upphov till ett flertal industrisamhällen; koppargruvan i Falun hade redan tidigt gjort staden till en av landets främsta industriorter, men också Avesta, Ludvika samt Borlänge (Domnarvets järnverk och Kvarnsvedens pappersbruk) etablerades under 1900-talets första hälft som betydande industriorter.²⁵ I Övre Dalarna behöll länge både jordbruket och industrin en mer småskalig och ålderdomlig karaktär. Där hade istället ett mångsidigt och flexibelt försörjningsmönster utformats där jordbruket kombinerades med andra näringar som skogsarbete, smide, saluslöjd, arbetsvandringar och forkörningar. Incitamenten för att effektivisera jordbruket saknades eftersom alternativa inkomstbringande sysslor, däribland hemslöjd, vid sidan av jordbruket fanns tillgängliga.²⁶

I figur 2.1 nedan redovisas en karta över de områden kring Siljan som är intressanta för denna studie.²⁷

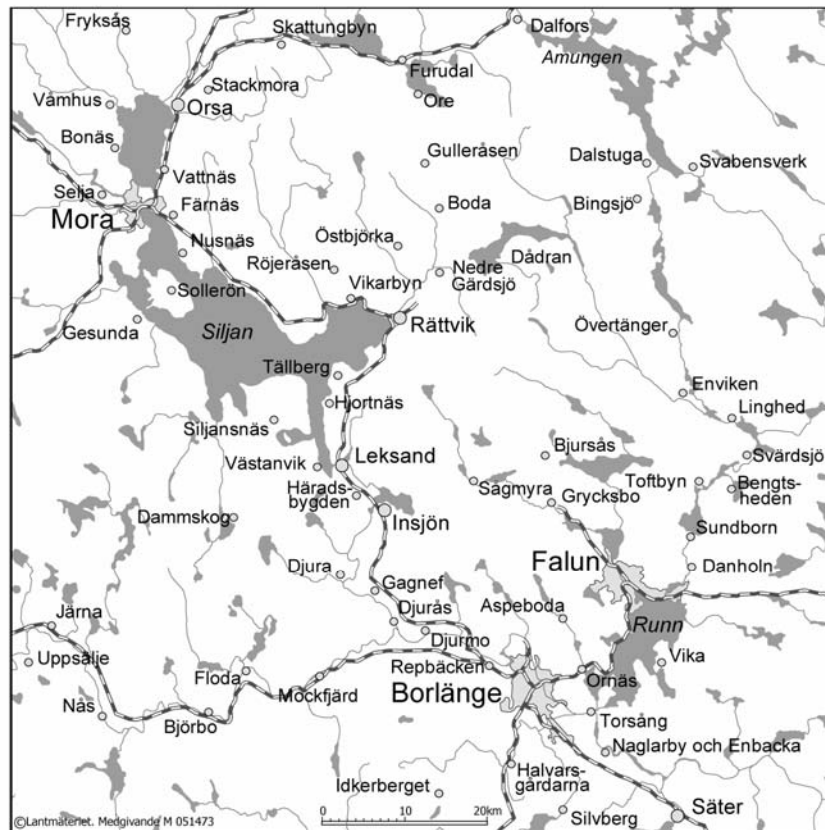
²⁴ Folkräkningen 1910 del 1, tabell 1 s. 103–105, del 3, tabell C s. 17*; 1950 del 1, s. 130–131, del 3, tabell 1 s. 130–131, del 4, tabell 1 s. 160–162 samt del 5, tabell A s. 2; 1960 del 3, tabell 1 s. 4 samt tabell 5 s. 40, del 6, tabell A s. 4 och tabell 1 s. 118–121.

²⁵ Se ”Dalarna”, www.ne.se 2003-02-06.

²⁶ Isacson–Magnusson (1983), s. 121–126, samt Rydberg (1992), s. 14,

²⁷ Merparten av de åt Sätergläntans hemslöjdsförening vävande kvinnorna var bosatta i områden i Nedansiljan. Ett förhållandevis stort antal var också bosatta i Mora och Borlänge. Läs mer om detta i kapitel 3.

Figur 2.1. Karta över orter kring Siljan.

Källa: Lantmäteriet.

Anm.: Järnvägar och vattendrag är utmärkta.

Hemslöjdsnäringen under industriell tid

Hemslöjd i egenskap av binäring till jordbruket var ända fram till mitten av 1800-talet betydelsefull för jordbrukarnas självhushållning. Tyger, kläder och andra trä- och järnvaror tillverkades för det egna hushållets och jordbrukets behov, så kallad husbehovsslöjd. I områden med dåliga jordbruksförutsättningar men med stora naturtillgångar på järnmalm, skog och betesmarker var slöjden särskilt betydelsefull vilket gav goda förutsättningar för en marknadsförsäljning. Denna, så kallade, avsaluslöjd fick sitt genombrott efter mitten av 1700-talet. Särskilt betydelsefull blev textilslöjden, som utvecklades till Sveriges viktigaste proto-industri.²⁸

²⁸ Isacson (1999), s. 22; Isacson–Magnusson (1983), s. 65–66.

Den stora nedgången för hemslöjden som näring inträffade i samband med industrialiseringen från 1800-talets mitt. Avflyttningen från landsbygden, penninginkomsternas och därmed det inkomstbringande förvärvsarbets ökade betydelse samt fabriksindustrins billiga massproducerade varor innebar ett hot mot den egenhushållning inom vilken hemslöjden varit ett betydande inslag. Hemslöjdsproduktionen gick tillbaka när billiga fabriksvaror från slutet av 1800-talet strömmade ut på marknaden och när en stor del av den hemslöjdande jordbruksbefolkningen lämnade landsbygden för mer inkomstbringande förvärvsarbete i de växande städerna eller för arbete inom hemindustrin.²⁹

Hemslöjdens största utbredning under tidigt 1900-tal fanns i Dalarnas (Kopparbergs) län samt Norrlandslänen. I Dalarnas län var det främst i övre och västra Dalarna som hemslöjdsnäringen levde kvar. Mest omfattande och betydelsefull var den textila hemslöjden. Textil hemslöjdstillverkning, för såväl husbehov som avsalu, var främst förekommande i Nedansiljans socknar som Gagnef, Ål, Leksand, Rättvik, Boda, Siljansnäs och Mockfjärd (se figur 2.1). I dessa socknar i Nedansiljan återfanns nästan hälften, 1 900 utav totalt 3 900, av de personer som uppskattades vara sysselsatta inom den textila hemslöjdstillverkningen i Dalarna. Den specifika näringsstrukturen i dessa områden medverkade till att hemslöjdsnäringens tillbakagång inte var lika drastisk som på andra håll i landet och att den, åtminstone fram till den stora jordbruksnedläggningen, förblev ett värdefullt försörjningsbidrag för landsbygdshushållen.³⁰

Hemslöjdsförsäljningen

Sätten att sälja hemslöjdsprodukterna var många och varierande. De flesta av de textila saluslöjderna i Dalarnas län under 1930-talet (huvudsakligen i Ål, Leksand, Rättvik, vissa delar av Mora och Orsa samt Floda) vävde åt förläggare, mestadels diversehandlare samt garn- och manufakturaffärer.³¹

Förläggarsystemet utvecklades från slutet av 1700-talet, under den textila saluslöjdens blomstring. Storbönder och köpmän som såg potentiella vinster i den textila saluslöjden gav sig in på området. Ett lönarbetarförhållande utvecklades mellan producenterna och förläggarna. Förläggarna försåg producenterna med råmaterial och tog sedan hand om de färdiga vävnaderna för vidare försäljning till konsumenterna. Producenterna ägde i regel sina redskap och tillverkningen ägde rum i hemmen.³² Förläggarsystemet innebar vanligen ett byteshandelssystem där hemslöjdsprodukterna byttes mot varor

²⁹ Isacson (1999), s. 23–26; Isacson–Magnusson (1983), s. 66; 1917 års hemslöjdsutredning del 1 (1918), s. 187–192.

³⁰ Isacson (1999), s. 32–36; Sociala jordutredningens betänkande SOU 1936:39; Per Johannes utredning (1938), s. 3–7, LLA.

³¹ Per Johannes utredning (1938), s. 1–15, LLA.

³² Isacson–Magnusson (1983), s. 72.

från affärerna. Till förläggarna hörde också hemslöjdsföreningarna. Till skillnad från de flesta andra förläggarna gav hemslöjdsföreningarna sina väver-
skor kontant betalning. Utöver dessa fanns ett okänt antal slöjdare som sålde
sina egna och/eller andras varor direkt till kunderna. Antingen sålde
slöjdarna sina slöjdprodukter direkt till befolkningen i bygden eller genom
resor ute i landet via gårdfarihandel.³³

Hemslöjdens problem

Trots en fortsatt god hemslöjdsproduktion i Nedansiljan, både för husbehov
och avsalu, var problemen stora. En omfattande utredning av hemslöjdsitu-
ationen, som genomfördes 1938 av Per Johannes på Dalarnas hemslöjdsför-
bunds vägnar, kom fram till att hemslöjdsarbetets allt mer oorganiserade och
kommersiella karaktär hotade dess utveckling och framtid. Särskilt proble-
matisk ansågs förläggarsystemet med dess byteshandelssystem vara. Detta på-
pekades redan i 1917 års statliga hemslöjdsutredning.³⁴ 1938 skrev Per Johannes:

Flertalet av Dalarnas hemslöjdande kvinnor representerar i dag en skamlöst
underbetald arbetarstam, det är rena sanningen. Jag har också konstaterat, att
harmen över detta är mycket stor och välgrundad i de vidaste kretsar. En
verklig och påvisbar förbättring i deras villkor voro redan det en tillräcklig
uppgift för Dalarnas Hemslöjdsförbund. Allra angelägnast ur denna synpunkt
är att få slut på de betalnings- och försäljningsmetoder, varom ovan talats.³⁵

Utredningen riktade skarp kritik mot de textila hemslöjdsarbetarnas arbets-
situation och mot de låga lönerna som betalades samt mot den textila hem-
slöjdens försämrade inkomstmöjlighet för Dalarnas landsbygdsbefolkning.
Enligt Per Johannes och den efterföljande utredning som gjordes utvecklades
förläggarsystemet som en följd av hemslöjdsarbetarnas okunnighet och då-
liga organisering. Förläggarnas bristande hemslöjds-kunskaper i kombination
med hemslöjdsarbetarnas pressade arbetsvillkor, låga löner, och det faktum
att betalningen ofta skedde i varor, resulterade i produktionen av under-
måliga hemslöjdsprodukter, samt att även maskintillverkade varor såldes
som hemslöjd. Dessa faktorer ansågs sammantaget hota hemslöjden som
näringsgren. Hemslöjdsprodukternas försämrade kvalitet ansågs leda till
”Dalaslöjdens” förlorade anseende och därmed till minskad konsumentefter-
frågan, samt till att förläggarsystemet fått många kvinnor, framförallt de
unga, att överge hemslöjdsarbetet till förmån för arbete på annat håll.³⁶

³³ Isacson (1999), s. 36; Sociala jordutredningens betänkande SOU 1936:39 s. 31; Ankarcrona
(1929), s. 13; Per Johannes utredning (1938), s. 1–15, LLA.

³⁴ Per Johannes utredning (1938), s. 5–6, LLA. Se även 1917 års hemslöjdsutredning del 1
(1918), s. 38–39.

³⁵ Per Johannes utredning (1938), s. 14–15, LLA.

³⁶ Per Johannes utredning (1938), s. 5–6, LLA. Se även ”Utredning rörande fastställande av
viss standard för hemslöjdsvaror och förslag till åtgärder för varumärkning.”, LLA.

Näringslivets utveckling i Nedansiljan under 1900-talets första hälft

Ål, Leksand, Rättvik och Boda socknar är alla belägna i nedre Siljansbygden i övre Dalarna, ett område med starka och långvariga hemslöjdstraditioner.³⁷ Sedan kommunreformen i början av 1950-talet hör Ål till Leksands kommun och Boda till Rättviks. Befolkningsutvecklingen i dessa socknar var relativt oförändrad under 1900-talets första hälft. Mellan 1910 och 1960 upplevde Leksand, Rättvik och Boda en viss nedgång, medan Ål hade en viss befolkningstillväxt under samma tidsperiod.³⁸

Tabell 2.3. *Folkmängden i Ål, Leksand, Rättvik, Boda och Dalarnas län år 1950, fördelade efter kön.*

Antal	Ål	Leksand	Rättvik	Boda	Länet
Kvinnor	1 252	4 646	4 288	1 023	135 323
Män	1 249	4 888	4 314	978	131 758
Totalt	2 501	9 534	8 602	2 001	267 081

Källa: Folkräkningen 1950, SOS.

Jordbrukets avveckling

Liksom för Dalarna och Sverige som helhet utvecklades näringslivet i Ål, Leksand, Rättvik och Boda under 1900-talets första hälft inom andra näringar än jordbruket. Denna övergång, från ett agrart självhushållningsbaserat till ett lönearbetsbaserat försörjningsmönster, inträffade dock sent och Nedansiljans karaktär av småbrukarbygd var tydlig även vid mitten av 1900-talet. I Nedansiljans socknar, Ål, Leksand, Rättvik och Boda, där skogsmarken utgjorde mer än 75 procent av den totala landarealen, var de flesta brukningsenheterna år 1951 fortsatt små, de flesta var mellan 0,26 och 5 hektar.³⁹ Det flexibla och mångsidiga arbets- och försörjningsmönstret som hade vuxit fram i övre Dalarna på grund av jordbrukets småskalighet medverkade till att jordbruken fortsatte att drivas, i form av kombinations- eller stödjordbruk, vid sidan av förvärsarbete inom andra näringar fram till den stora nedläggningen inleddes i början av 1950-talet.⁴⁰

Jordbrukets avveckling visade sig i en minskning av antalet brukningsenheter. Från 1930- till 1960-talet gick antalet brukningsenheter (över 2 ha)

³⁷ I denna del begränsas studien till dessa fyra socknar i Nedansiljan. I den fortsatta studien av Sätergläntans väverskor återfinns kvinnor från andra områden i Nedansiljan. Näringslivet i de områdena uppvisar dock en snarlik karaktär som de här studerade områdena.

³⁸ Folkräkningen 1910 del 1, tabell 1 s. 103–105; 1930 del 1, tabell 1 s. 101–102; 1940 del 1, tabell 1 s. 87–88; 1950 del 1, tabell 1 s. 130–131; 1960 del 6, tabell 1 s. 118–121.

³⁹ Jordbruksräkningen 1951, tabell 1 s. 90–91. Se även Nelson (1959), s. 98–101.

⁴⁰ Isacson (1994), s. 94, samt Örjangård (1951), s. 157–158.

kraftigt ned i Ål, Leksand, Rättvik och Boda (se tabell 2.4). Den största nedgången mellan 1932 och 1961 svarade Ål för. Här lades över hälften av alla brukningsenheter över 2 ha ned.

Tabell 2.4 *Totala antalet brukningsenheter (över 2 ha) i Ål, Leksand, Rättvik och Boda år 1932–1961 (indexerade värden, basår 1932).*

År	Ål		Leksand		Rättvik		Boda	
1932	193	(100)	899	(100)	646	(100)	234	(100)
1944	180	(93)	757	(84)	598	(93)	222	(95)
1951	156	(81)	738	(82)	571	(88)	208	(89)
1961	90	(47)	480	(53)	359	(56)	141	(60)

Källa: Jordbruksräkningen för åren 1932, 1944, 1951 och 1961, SOS.

Den största nedläggningen inträffade under 1950-talet, mellan 1951 och 1961. Under denna tid lades ungefär en tredjedel av alla brukningsenheter i Ål, Leksand, Rättvik och Boda ned: i Ål lades 42 procent av brukningsenheterna ned, i Leksand motsvarade minskningen 35 procent, i Rättvik 37 procent och i Boda 32 procent.⁴¹

Under samma tid, 1930–1960, skedde också en successiv minskning av den jordbruksarbetande befolkningen i Ål, Leksand, Rättvik och Boda (se tabell 2.5). Längst hade nedgången gått i Ål. Jämfört med Leksand, Rättvik och Boda uppvisade Åls befolkning lägst andel sysselsatta inom jordbruk med binärningar under hela tidsperioden. Denna andel var länge också lägre än för länet och Sverige som helhet. I Leksand, Rättvik och Boda däremot låg jordbruksbefolkningens andel under hela tidsperioden över länets och rikets. Jordbruksbefolkningen i Boda var särskilt dominerande. Här var fortfarande så sent som år 1950 nästan hälften av befolkningen verksamma inom

Tabell 2.5 *Den procentuella andelen av (hela) befolkningen som var sysselsatta inom jordbruk med binärningar 1910–1960.*

År	Ål	Leksand	Rättvik	Boda	Länet	Riket
1910	-	-	-	-	53	48
1920	-	-	-	-	44	38
1930	33	51	44	71	40	35
1940	28	44	41	61	-	32
1950	22	31	30	46	27	23
1960	16	22	18	29	16	14

Källa: Folkräkningen 1910-1960, SOS.

Anm.: År 1960 avses enbart den förvärvsarbetande befolkningen.

⁴¹ Jordbruksräkningen 1932 tabell 3, s. 116–117; 1944 tabell 1 s. 66–69; 1951 tabell 1, s. 90–91; 1961 tabell 1, s. 94–95. Huruvida brukningsenheterna under 2 ha visade likartad nedgående trend är osäkert då statistiska uppgifter endast finns till och med år 1951.

jordbruk med binärningar, en siffra som låg klart över länet och riket men som sedan sjönk snabbt.⁴²

Industrisamhällets framväxt

Den pågående jordbruksavvecklingen visade sig tydligt i sysselsättningsmönstret. Under samma tidsperiod förändrades det i Ål, Leksand, Rättvik och Boda från jordbruksarbete till förmån för framförallt industriarbete. Omvandlingstakten var dock långsam och ännu omkring år 1950 var en fortsatt stor del av yrkesarbetarna sysselsatta med jordbruksarbete och dess binärningar. Andra stora näringsgrenar var industri och hantverk samt handel (se tabell 2.6).

Boda hade högst förvärvsfrekvens inom jordbruk med binärningar. Nästan hälften av den förvärvsarbetande befolkningen var sysselsatt inom denna näringsgren, följt av en tredjedel inom näringsgruppen industri och hantverk. I Leksand och Rättvik dominerade industriarbetet knappt före jordbruksarbetet, men i både Leksand och Rättvik var jordbruk med binärningar den enskilt största näringen följt av byggnadsverksamhet. Utvecklingen mot industrisamhället hade kommit längst i Ål. Redan från början av 1900-talet utvecklades näringslivet mot andra näringsformer än jordbruk där inte minst träindustrier, tegelbruk, postorderfirmor och textilföretag visade på ”ekonomisk framåtanda”.⁴³ Här var redan år 1930 45 procent av (hela) befolkningen sysselsatta inom industri och hantverk, en siffra som klart låg över rikets

Tabell 2.6 *Förvärvsarbetarnas fördelning efter näringsgren år 1950 (%)*.

Näringsgrenar	Ål	Leksand	Rättvik	Boda	Länet	Riket
Jordbruk m. binärningar	22	34	30	47	26	20
Gruvbrytning	0	0	0	0	3	0
Industri och hantverk	53	37	39	30	42	40
Samfärdsel	5	6	7	4	7	8
Handel	14	13	15	13	11	16
Off. tjänster m.m.	3	7	6	4	8	11
Husligt arbete	3	2	2	2	3	3
Övriga	1	1	1	0	1	1
SUMMA	100	100	100	100	100	100
Antal	1 128	4 184	3 843	872	115 365	3 104 756

Källa: 1950 års folkräkning. SOS.

⁴² Folkräkningen 1910 del 3, tabell C s. 17*; 1920 del 4, tabell A s. 22; 1930 del 3, tabell 1 s. 24 och 29; 1940 del 3, tabell 2 s. 4 och tabell 9 s. 148; 1950 del 4, tabell 1 s. 160–162; 1960 del 6, tabell 1 s. 118–121.

⁴³ Bäckström (1966), s. 52.

32 procent. År 1950 var omkring hälften av förvärvsarbetarna i Ål sysselsatta inom industri och hantverk, följt av jordbruksarbete med binärningar. Den enskilt största näringen var träindustrin som sysselsatte 24 procent av alla förvärvsarbetare i Ål.⁴⁴

Trots ökade förvärvsmöjligheter till följd av industrialiseringen var förvärvsarbetarna vid mitten av 1900-talet nästan uteslutande män. Kvinnornas lönearbetsmöjligheter var, liksom i Gagnef socken, ”inte särskilt ljusa”.⁴⁵ Av totalt 10 027 förvärvsarbetare i de fyra socknarna år 1950 var 7 587 män och 2 440 kvinnor. Kvinnorna motsvarade endast omkring 20 procent av de registrerade förvärvsarbetarna i Ål, Leksand, Rättvik och Boda, en andel som inte nämnvärt steg under den kommande tioårsperioden.⁴⁶ De förvärvsarbetande kvinnornas arbetsplatser återfanns främst inom jordbruk med binärningar, följt av industri och hantverk samt handel.⁴⁷ Kvinnornas låga förvärvsdeltagande speglar den könssegregerade arbetsmarknaden i området under tidsperioden med ett näringsliv som huvudsakligen var koncentrerat till manliga arbetstillfällen. Detta, i kombination med det rådande familjeförsörjningsidealet där män sågs som förvärvsarbetare och kvinnor som husmödrar, motverkade kvinnligt förvärvsdeltagande. I praktiken innebar det att, åtminstone gifta, kvinnors arbetsplats var begränsad till arbete i det egna hemmet eller på den egna gården. Jordbrukarhustrur förvärvsarbetade sällan utanför det egna jordbruket. Deras arbetsuppgifter koncentrerades till det egna hemmet och gården; de ansvarade för det reproduktiva hushållsarbetet samtidigt som de deltog i jordbrukets skötsel och drift. Jordbrukarkvinnorna var således i praktiken dubbelarbetande. I själva verket var de under stora delar av året ensamt ansvariga för jordbrukardriften då männen arbetade utanför gården.⁴⁸ En orsak till kvinnornas låga förvärvsfrekvens var att gifta jordbruksarbetande kvinnor inte räknades som förvärvsarbetande enligt officiell statistik. Dessa betraktades istället som ”hustrur utan yrke”.⁴⁹ I folkräkningen 1950 räknades jordbrukarhustrur som medhjälpare familjemedlemmar och därmed som förvärvsarbetande, men endast under förutsättning att jordbruksarbetet tog större delen av arbetstiden i anspråk samt att ansvaret för hushållssysslorna låg på någon annan hushållsmedlem.⁵⁰

⁴⁴ Folkräkningen 1950 del 4, tabell 1 s. 160–161.

⁴⁵ För en jämförelse av hur arbetssituationen såg ut i Gagnef socken, Nedansiljan, vid 1900-talets mitt, se Isacson (1994), s. 97–105.

⁴⁶ 1950 och 1960 utgjorde kvinnorna 23 respektive 24 procent av den förvärvsarbetande befolkningen. Folkräkningen 1950 del 4, tabell 4 s. 464–465 samt Folkräkningen 1960 del 6, tabell 1 s. 118–119.

⁴⁷ Folkräkningen 1950 del 4, tabell 4 s. 464–465.

⁴⁸ Flygare (1997), s. 192–195; Sommestad (1995), s. 512–517; Nyberg (1993) s. 132–137 samt Isacson (1994), s. 60–61.

⁴⁹ SOU 1938:47, s. 97. Se även Nyberg (1993).

⁵⁰ Nyberg (1993), s. 132–142.

Företagsstruktur och arbetstillfällena i lokalsamhället år 1950

Genom att studera företagsstrukturen (de olika företagen, deras näringsinriktning och antalet sysselsatta) i de olika socknarna i Nedansiljan blir det möjligt att se vilka arbetstillfällena utanför jordbruket som erbjöds män och kvinnor i lokalsamhället år 1950.⁵¹

Kännetecknande för företagsstrukturen i de fyra socknarna vid 1900-talets mitt var ett relativt ensidigt näringsliv som, till stor del, var uppbyggt kring industri- och hantverkssektorn, inom vilken merparten av arbetstillfällena återfanns. Detta gällde i huvudsak Ål och Boda vars industriföretag stod för över hälften av de totala arbetstillfällena. I Leksand och Rättvik var näringslivet mer omfattande och varierande vilket resulterade i fler arbetstillfällena inom olika näringsgrenar. Ytterligare ett kännetecken var förekomsten av könssegregerade yrkesområden där mäns och kvinnors arbetsplatser var klart åtskilda och där merparten av arbetstillfällena tillföll män.

För männens del koncentrerades arbetstillfällena till industri- och hantverksnäringen, inom vilka merparten av de, vid företagen, sysselsatta männen hade sina arbetsplatser.⁵² Andra arbetstillfällena fanns främst inom detaljhandeln och inom byggnadssektorn. (se tabell 2.7).

Den enskilt största näringsgrenen i Leksand var träindustrin som sysselsatte omkring 200 män, följt av drygt 100 män inom järn-, metall- och

Tabell 2.7 Sysselsatta män i företag efter näringsgren år 1951 (%).

Näringsgrenar	Ål	Leksand	Rättvik	Boda	Snitt
Trädgårdsskötsel	2	2	1	1	2
Skogsbruk	1	0	0	0	1
Industri och hantverk	67	44	48	70	57
Byggnads- och anläggning	7	20	15	8	13
Partihandel	4	3	3	0	2
Detaljhandel	14	17	14	10	14
Samfärdsl	2	6	10	10	7
Övriga verksamhetsgrenar	2	7	9	2	5
SUMMA	100	100	100	100	100
Antal	686	1 152	1 440	237	3 575

Källa: Primärmaterialet till 1951 års företagsräkning för Ål, Leksand, Rättvik och Boda, RA.

⁵¹ Avsnittet baseras på uppgifter enligt primärmaterialet till 1951 års företagsräkning för Ål, Leksand, Rättvik och Boda, RA. Läsaren bör vara medveten om att räkningen inte inkluderar jordbruksföretag. Med antalet "sysselsatta" män och kvinnor avses såväl anställda som egenföretagare oavsett hel- eller deltidssysselsättning. Hemarbetare inkluderas inte då det råder osäkerhet om i vilken omfattning företagen har rapporterat för dessa.

⁵² Företagen i de fyra socknarna sysselsatte totalt 3 515 män år 1950. Flest arbetstillfällena erbjöd Leksands och Rättviks företag med 1 152 respektive 1 440 sysselsatta män. I Ål och Boda sysselsatte företagen 686 respektive 237 män. Primärmaterial till 1951 års företagsräkning, RA.

verkstadsindustrin. Rättvik dominerades av träindustrin som sysselsatte nästan 300 män, följt av drygt 100 män inom jord- och stenindustrin. Även i Ål var det träindustrin som erbjöd flest manliga arbetstillfällen; Åls nitton träindustriföretag sysselsatte nästan 350 män. Till de stora arbetsgivarna hörde Insjöns sågverks AB och Axel Bergkvist AB. I Boda var den enskilt dominerande näringsgrenen jord- och stenindustrin som sysselsatte 87 män, varav 44 arbetade vid Solberga kalkbruk och resterande 43 vid AB Boda kalk.

Företagen i de fyra socknarna erbjöd, liksom för männen, kvinnliga arbetstillfällen inom främst industri- och hantverksnäringen. En förhållandevis stor andel sysselsatta återfanns även inom detaljhandeln och inom övriga verksamhetsgrenar och då framförallt inom turistrelaterade näringar (se tabell 2.8).⁵³

Flertalet av de sysselsatta kvinnorna vid Leksands och Rättviks företag arbetade inom industri och hantverk, övriga verksamheter samt inom detaljhandeln. Inom industrin var kvinnor framförallt sysselsatta i textil- och sömnadsindustrin följt av livsmedelsindustrin. Näringskategorin ”övriga verksamhetsgrenar” var också betydande för kvinnors sysselsättning. Till denna kategori hörde kost- (kaféer, restauranger och liknande) och logirörelser (hotell, pensionat, inackorderingsrörelser och liknande), rörelser med nära anknytning till turistnäringen som uppvisade ett stort uppsving under 1900-talets första hälft.⁵⁴ Även detaljhandeln var omfattande och sysselsatte flertalet kvinnor i både Leksand och Rättvik.

I Ål och Boda var arbetsmarknaden för kvinnor betydligt mer begränsad och mindre varierad. De sysselsatta kvinnornas arbetsplatser återfanns huvud-

Tabell 2.8 *Sysselsatta kvinnor i företag efter näringsgren år 1951 (%)*.

Näringsgrenar	Ål	Leksand	Rättvik	Boda	Snitt
Trädgårdsskötsel	3	2	1	2	2
Skogsbruk	0	0	0	0	0
Industri och hantverk	56	33	31	54	43
Byggnads- och anläggning	0	0	0	0	0
Partihandel	0	1	1	0	1
Detaljhandel	25	30	28	32	29
Samfärdsl	0	1	1	2	1
Övriga verksamhetsgrenar	15	33	39	11	24
SUMMA	100	100	100	100	100
Antal	139	996	412	56	1 603

Källa: Primärmaterial till 1951 års företagsräkning för Ål, Leksand, Rättvik och Boda, RA.

⁵³ Företagen i de fyra socknarna sysselsatte totalt 1 103 kvinnor år 1950. Flest arbetstillfällen erbjöd Rättviks och Leksands företag med 412 respektive 496 sysselsatta kvinnor. I Ål och Boda sysselsatte företagen 139 respektive 56 kvinnor. Primärmaterial till 1951 års företagsräkning, RA.

⁵⁴ Se Bergman (1999).

sakligen inom industri- och hantverkssektorn, varav textil- och sömnadsindustrin erbjöd flest arbetstillfällen, med 52 respektive 20 sysselsatta kvinnor. Av Bodas 20 sysselsatta kvinnor inom textil- och sömnadsindustrin var 16 egenföretagare inom den textila hemslöjdsproduktionen. Kännetecknande för Åls och Bodas näringsliv var den stora förekomsten av hemarbetare, varav flertalet återfanns inom textil- och sömnadsindustrin där en del arbetade med textil hemslöjdstillverkning.⁵⁵

Sammanfattning

I detta kapitel har det institutionella ramverkets inverkan på kvinnors förvärvsmöjligheter studerats utifrån nationell och lokal samhällsnivå i samband med industrialiseringen under 1900-talets första hälft. En slutsats är att det institutionella ramverkets utformning under hela 1900-talets första hälft präglades av den rådande genusordningen med dess manliga familjeförsörjar- respektive kvinnliga husmodersideal.

I kapitlet studerades ett samhälle i omvandling mot det moderna industri-samhället. För enskilda människors livs- och försörjningssituation innebar detta ett växande antal arbetstillfällen, stigande reallöner och förbättrade levnadsförhållanden. Övergången från ett agrart självhushållningsbaserat till ett industriellt lönearbetsbaserat försörjningsmönster innebar också att allt fler människor lämnade landsbygden och att människor för sin försörjning i allt större utsträckning blev beroende av lönearbetsinkomster av olika slag. Undersökningen har också visat att denna omvandling var mer långsam i Siljansbygden, Dalarna, än i Sverige som helhet. I dessa områden, parallellt med den pågående industrialiseringen, fortsatte jordbruken att drivas vid sidan av förvärvsarbete inom andra näringar, fram till den stora jordbruks-avvecklingen startade i början av 1950-talet.

Trots ett mer varierat näringsliv och ökade förvärvsmöjligheter i samband med industrialiseringen (och trots att kvinnors förvärvsandel steg fram till år 1930) var förvärvsarbete under hela 1900-talets första hälft en nästan uteslutande manlig angelägenhet. Detta var fallet på såväl nationell som lokal nivå.

Kvinnors deltagande i förvärvslivet var starkt kringskuren till följd av skattepolitiska åtgärder, inte minst i form av sambeskattningen av äkta makar, arbetarskyddslagstiftning, könssegregerade yrkesområden, lönediskriminering men också på grund av ett starkt motstånd från såväl arbetsgivar-sidan och från fackligt håll. Även avsaknaden av åtgärder för att stimulera kvinnors förvärvsdeltagande var tydlig.

I Nedansiljans socknar Ål, Leksand, Rättvik och Boda utgjorde kvinnorna så sent som år 1950 endast 23 procent av de registrerade förvärvs-

⁵⁵ Till näringskategorin "textil- och sömnadsindustri" hör även textila hemslöjdstillverkande företag. 1951 års företagsräkning, RA.

arbetarna, en andel som endast marginellt förbättrades under den följande tioårsperioden. Den könssegregerade arbetsmarknaden erbjöd huvudsakligen manliga arbetstillfällen inom industrin, varav träindustrin dominerade, men många arbetstillfällen fanns även inom byggnads- och anläggningsverksamhet samt inom detaljhandeln. Kvinnornas arbetsområden återfanns, förutom i jordbruket, inom främst textil- och sömnadsindustrin, detaljhandeln samt inom turistrelaterade näringar. Trots det officiellt låga kvinnliga yrkesdeltagandet arbetade kvinnor i långt större utsträckning än vad statistiken gett sken av. Förutom jordbruket sysselsattes kvinnor också, framförallt i Ål och Boda, som hemarbetare inom textil- och sömnadsindustrin, varav många arbetade med textil hemslöjdstillverkning. Textil hemslöjdstillverkning förekom även vid mitten av 1900-talet men det var en näring i svårigheter och på nedgång.

KAPITEL 3

Arbetskraften, arbetsprocessen och arbetets organisering

I detta kapitel är ambitionen att synliggöra det, tidigare ofta dolda och undervärderade, kvinnliga hemslöjdsarbetet. Hur många kvinnor som sysselsattes, hur deras arbetsuppgifter och arbetssituation såg ut har inte tidigare kartlagts i forskningen. Genom att närmare undersöka hemslöjdsarbetets förutsättningar, dess art och arbetsmoment, samt det sätt på vilket arbetet var organiserat, ges en förståelse för hemarbetarnas arbetsförhållanden. Viktigt i detta sammanhang blir även att studera hur hemarbetarantalet varierade över tidsperioden och att redogöra för de enskilda hemarbetarnas verksamhetstid. Hemarbetarnas bostadsort undersöks också för att få en uppfattning om upptagningsområdet. Genom att studera dessa variabler ges, i den mån det låter sig göras, en bild av i vilken omfattning som arbetet företogs, vilket i förlängningen syftar till att skapa förståelse för arbetets betydelse för hushållsekonomin.

Sätergläntans hemslöjdsförening – en presentation

Sätergläntans hemslöjdsförening grundades år 1922 av systrarna Elsa och Vilma Långbers i Insjön, Ål socken. Verksamheten omfattade inom några års tid ett pensionat, vävskola och hemslöjdsaffär. Förutsättningarna för verksamheten var goda; hembygds- och hemslöjdsrörelsens arbete sedan sekelskiftet hade gett stor uppmärksamhet åt Dalarna som under denna tid etablerades som ett stort turistlandskap. Sätergläntans gäster var mestadels välbärgade turister från Stockholmsområdet som, inspirerade av Carl Larssons målningar av konstnärshemmet i Sundborn, såg hemslöjd som ett nytt inredningsideal.¹

Slöjdförsäljningen företogs i större skala från 1927 och produkterna såldes i den egna butiken samt i Föreningen för Svensk hemslöjds butik i Stockholm. Ett 60-tal hemarbetande kvinnor från områden i Siljansbygden försåg Sätergläntans butik med textil slöjd på 1930-talet – ett decennium då föreningen hade en omfattande verksamhet. 1927 och 1930 års hemslöjds-

¹ Bergman (1999), s. 247–255.

utställningar i Falun respektive Stockholm innebar stora framgångar för Sätergläntans slöjdtillverkning då utställningarna bidrog till att popularisera och synliggöra slöjdföremålen för en större allmänhet. Sommaren 1934 köpte föreningen Handarbetets Vänner (HV) Sätergläntan. Verksamheten fortsatte i stort sett i samma spår.²

Under andra världskriget drabbades hemslöjden på Sätergläntan av en nedgång. Elev- och gästantalet minskade samtidigt som det var brist på ull- och lingarn vilket 1942 resulterade i en textilransonering. På 1950-talet blev situationen bättre. Hemslöjden fick då en ny utformning. Hemslöjdens konstnärliga roll skulle betonas och flera konstnärer anlätades för att bättre anpassa varusortimentet till dåtidens behov och smak. År 1954 ställdes skolan under överinseende av skolöverstyrelsen och fick ta del av statsunderstöd, en förutsättning för skolans överlevnad.³

1960-talet innebar åter en tillbakagång för Sätergläntan. Antalet hemarbetande väverskor hade sjunkit till ett 30-tal, och kursutbudet begränsades. År 1964 genomgick Sätergläntan ett nytt ägarbyte. Denna gång var det SHR, Svenska Hemslöjdsföreningars Riksförbund, som gick in som ägare. Verksamheten fortsatte till att börja med i samma spår som förut. Men, i början av 1970-talet var nedläggningshotet åter nära på grund av att skolöverstyrelsen gick med stora underskott. Efter 1975 förändrades situationen något. Nytt statligt stöd, nedläggning av pensionatrörelsen och införandet av kortkursverksamhet fick åter fart på verksamheten.⁴

Verksamheten består i dag av ett omfattande utbud av kurser inom trä, smide, sömnad och vävning. Kortkursverksamhet på ett antal veckor och långa kurser, på maximalt två år, ges. De långa kurserna består av ett års grundutbildning och ett påbyggnadsår. Butiksförsäljningen kvarstår, men endast med ett fåtal anlätade väverskor.⁵

Arbetskraften

Som ett första steg mot att synliggöra det tidigare dolda arbetet kommer arbetskraftens sammansättning och uppgifter att presenteras mer ingående nedan. I denna del är fokus på de kvinnor som var sysselsatta med hemslöjdtillverkning i form av vävning åt Sätergläntans hemslöjdsförening 1938–1955. I avsnittet studeras antalet arbetare, deras verksamhetstid och bostadsort.

² Bergman (1999), s. 257–259.

³ Bergman (1999), s. 259–261.

⁴ Bergman (1999), s. 261–262.

⁵ www.saterglantan.se, 2004-09-20.

Arbetskraftens storlek

Under perioden 1938–1955 arbetade totalt 178 kvinnor med textil hemslöjdstillverkning i sina hem åt hemslöjdsföreningen Sätergläntan.⁶ I genomsnitt var 40 kvinnor sysselsatta per år med hemarbete men antalet varierade kraftigt, mellan 25 och 54 kvinnor. Flest arbetare förekom under undersökningsperiodens inledande två år, 1938 och 1939, samt under åren efter andra världskriget, 1946–1951. Under andra världskriget sjönk arbetarantalet kraftigt och år 1942 redovisades det lägsta antalet arbetare, då endast 25 kvinnor vävde. Nedgången under krigsåren kan, som nämnts, förklaras av den minskade konsumentefterfrågan och textilransoneringen. Ytterligare en förklaring kan vara kvinnors ökade försörjningsansvar i samband med männens militärinkallelse.⁷ Kvinnor vars män tjänstgjorde i försvaret fick troligtvis minskad tid för hemslöjdsarbete då arbetsbehovet ökade i det egna hemmet och jordbruket.⁸ Försämrade kommunikationer och en allmän ekonomisk lågkonjunktur under krigsåren är ytterligare bidragande faktorer till det minskade antalet anställda väverskor. Uppgången efter kriget kan härledas till den svenska högkonjunkturen då även Sätergläntans hemslöjdsförening upplevde ”en glansperiod”.⁹ Nedgången i arbetarantalet efter 1950 markerar tidpunkten för hemslöjdens stora nedgång; de äldre väverskorna upphörde med vävningen samtidigt som få unga tog efter. De unga kvinnorna flyttade till städerna och tog eget lönearbete och hade således inte tid till vävning.¹⁰

Arbetskraftens verksamhetstid

I vilken omfattning som de totalt 178 kvinnorna ägnade sig åt hemslöjdsarbete (deras arbetstid) och under hur lång tid de var verksamma (deras verksamhetstid) är svårt att fastställa då hemslöjdsarbete traditionellt utövades som bisysselsättning till jordbruket och således var säsongsbetonat. Det var ett arbete som utfördes tillfälligtvis och sporadiskt, när andra arbetsuppgifter var avklarade.¹¹ Vidare utfördes arbetet på uppdragsbasis, vilket inne-

⁶ Det exakta antalet med vävning sysselsatta kvinnor har inte varit lätt att fastställa som en följd av en osystematisk redovisning av dem i kassaböckerna. För en mer utförlig beskrivning av problemet hänvisas till käll- och metodbilagan.

⁷ Intervju med Inez Tägt (f.d. väverska), Siljansnäs 2004-12-08. Inez man var inkallad under en stor del av krigstiden. Se även intervju med Gerda Thiis (dotter till väverska), Gagnef 2005-01-13 samt Kerstin Ilis Olsson (dotter till väverska), Gagnef 2005-01-13. Gerdas respektive Kerstins far var inkallad under kriget.

⁸ Kvinnors försörjningsansvar var ofta stort i småbrukarbygder som en följd av att männen lönearbetade på annat håll. Dessa ansvarade inte sällan själva för den egna gårdens och jordbrukets drift. Se Isacson (1994) och Sommestad (1995).

⁹ Bergman (1999), s. 259–260.

¹⁰ Intervju med Brita Feder (värdinna/föreståndare för gästhemmet vid Sätergläntans hemslöjdsförening mellan 1939 och 1974), Insjön 2000-03-30.

¹¹ Se bland andra Boqvist (1978); Isacson (1994); Sommestad (1995); Flygare (1997 och 1999) samt Nyberg (1989 och 1993).

bär att hemarbetarna saknade formell anställning med specificerad arbetslön och arbetstid.¹² Att försöka fastställa någon generell arbetstid vid vävning är därför svårt.¹³

Hemarbetarnas nedlagda arbetstid, med avseende på exakt antal timmar och dagar, har inte varit möjlig att fastställa utifrån kassaböckerna eftersom kvinnorna inte erhöll timlöneersättning utan arbetade på beting.¹⁴ Däremot ges vissa antydningar om arbetsintensiteten med avseende på eventuella säsongsvariationer då uppgifter om uppdragsstart och -slut per arbetare noteras i kassaböckerna. En granskning av antalet arbetsuppdrag per år är inte heller ett alternativ då dessa inte ger något bra mått på arbetstiden. Eftersom uppdragen såg olika ut och krävde olika stora arbetsinsatser är de inte, kvantitativt, jämförbara. För att kunna uppskatta arbetstiden krävs således, förutom kunskaper på området, en granskning av varje enskilt arbetsuppdrag.¹⁵

Med verksamhetstid avses det eller de antal år som hemarbetarna varit verksamma med hemslöjdsarbete åt Sätergläntans hemslöjdsförening (oavsett hur många uppdrag som varje enskild arbetare utförde per år). Läsaren bör vara uppmärksam på att detta är en grov uppskattning eftersom många hemarbetare endast utförde ett eller ett fåtal arbetsuppdrag åt Sätergläntan vilket inte, i praktiken, motsvarade ett års arbetstid. Trots det är minsta verksamhetstid satt till ett år för att möjliggöra en kategorisering. En konsekvens som denna kategorisering kan medföra är risken för överskattning av hemarbetarnas arbetstid.

Det bör observeras att verksamhetstidens längd enbart tar hänsyn till de undersökta åren 1938–55 och att det därför finns en möjlighet att en del hemarbetare i realiteten varit verksamma fler år än de ovan angivna. Detta gäller särskilt de hemarbetare som var verksamma vid början eller slutet av undersökningsperioden.¹⁶ Kvinnorna kan ju ha arbetat både före och efter den undersökta tidsperioden. För att i så stor mån som möjligt undvika en felaktig kategorisering av, huvudsakligen de kortvarigt arbetande, kvinnornas verksamhetstider har kassaböckerna mer översiktligt studerats, fyra år före och två år efter undersökningsperioden 1938–1955. Resultatet visar att 15 kvinnor, av de totalt 115 som mellan 1938 och 1955 var verksamma mellan ett och tre år, även arbetade före eller efter undersökningsperioden. Dessa

¹² Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30. Se även kassaböckerna, SHF.

¹³ För en jämförelse av svårigheterna att bedöma arbetstid vid hemindustriellt arbete se Jonell-Ericsson (1975).

¹⁴ Med betingsarbete avses ”avtalad ersättning för i förväg särskilt avgränsad arbetsuppgift”. Se ”betingsarbete”, www.ne.se, 2006-07-04. För mer information om arbetslönerna se kapitel 5.

¹⁵ En uppskattning, utifrån kassaböckerna, av den nedlagda arbetstiden vid vävning har gjorts av Mariana Eriksson, universitetslektor vid institutionen för hushållsvetenskap, IHV, Uppsala universitet. För en diskussion av resultaten se under rubriken ”Arbetstid” i föreliggande kapitel.

¹⁶ Jämför Jonell-Ericsson (1975), s. 61.

var således i praktiken inte kortvarigt arbetande och har därför inte kategoriserats som sådana.¹⁷

En annan aspekt som bör noteras är möjligheten att hemarbetarna hade fler arbetsgivare utöver Sätergläntan vilket, i sådana fall, bör ha påverkat verksamhetstiden, arbetsintensiteten och inkomstnivån i en positiv riktning. Detta bör särskilt gälla de kvinnor som var verksamma en kortare tid och som endast utförde ett eller ett fåtal uppdrag åt Sätergläntans hemslöjdsförening. Det har, på grund av bristen på källor, inte varit möjligt att kontrollera för hela den studerade populationen. Av intervjuer med före detta hemslöjdsarbetande kvinnor och/eller deras barn förefaller det inte troligt att kvinnorna arbetade åt fler än en arbetsgivare samtidigt. Ingen av de kvinnor om vilka information erhållits via intervjuer arbetade åt fler än en arbetsgivare samtidigt.¹⁸

Vid uppskattningen av hemarbetarnas verksamhetstid framgår det tydligt att arbetet var något som många kvinnor utförde under en mycket begränsad tid. Majoriteten, drygt hälften, av de hemarbetande kvinnorna arbetade endast en kortare period, mellan ett och tre år, åt Sätergläntan. Den genomsnittliga verksamhetstiden var fyra år. Den mer varaktigt och kontinuerligt arbetande arbetskraften, som arbetade i åtta år eller längre, utgjordes av en liten skara, endast 31 kvinnor vilket motsvarade 17 procent av den totala arbetsstyrkan.¹⁹

De långvarigt arbetande kvinnorna var verksamma under minst åtta av undersökningsperiodens arton år och utförde i regel fler arbetsuppdrag per år jämfört med de kortvarigt arbetande kvinnorna som var verksamma i maximalt tre år och vars verksamhetstid inföll främst under undersökningsperiodens första två år samt mellan 1946 och 1951. Under krigsåren, 1940–45, samt mellan 1952 och 1955, då arbetarantalet var lågt, skedde en drastisk minskning i de kortvarigt arbetande kvinnornas arbetsdeltagande och följaktligen var mer långvarigt arbetande kvinnor verksamma under dessa år.²⁰ (se diagram 3.1)

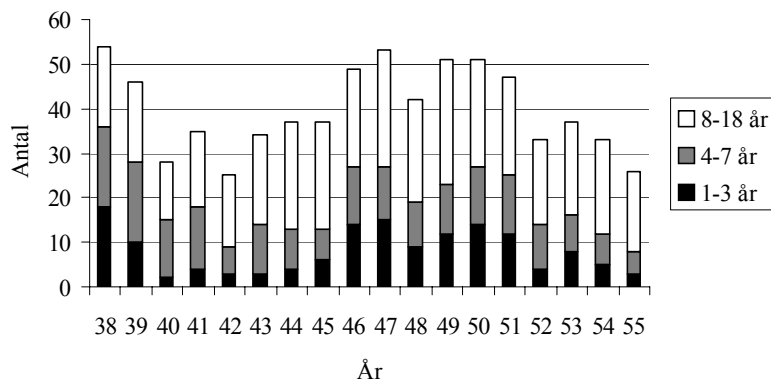
¹⁷ Trots denna åtgärd råder fortfarande osäkerhet kring hemarbetarnas verksamhetstid, då enbart fyra år före och två år efter undersökningsperioden studerats. För en mer ingående metodisk genomgång av hur hemarbetarnas verksamhetstid har fastställts hänvisas till käll- och metodbilagan.

¹⁸ Intervju med Astrid Säter (f.d. väverska), Insjön 2002-01-22, Inez Tägt (f.d. väverska), Siljansnäs 2004-12-08, Berta Vangen (f.d. väverska), Siljansnäs 2005-01-13, Märta Hansson (f.d. väverska), Siljansnäs 2006-07-12, Karin Broman (f.d. väverska), Borlänge 2003-04-03 och 2005-02-02 samt Astrid Göras (f.d. väverska), Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09. Se även intervju med Gerda Thiis (dotter till väverska), Gagnef 2005-01-13 och Kerstin Ilis Olsson (dotter till väverska), Gagnef 2005-01-13.

¹⁹ I fortsättningen refereras hemarbetare som varit verksamma 1–3 år som ”kortvarigt arbetande” och hemarbetare vars verksamhetstid omfattade 8–18 år som ”långvarigt arbetande”.

²⁰ Återigen bör läsaren vara medveten om att de ”kortvarigt” verksamma hemarbetande kvinnorna kan ha arbetat under år som inte här studerats.

Diagram 3.1 Antal hemarbetare fördelade efter verksamhetsår 1938–1955.

Källa: Sätergläntans kassaböcker 1938–1955, SHF.

En förklaring till att mer långvarigt arbetande kvinnor var verksamma under krigsåren kan vara att dessa hemarbetare tidigare arbetat åt Sätergläntan och att företaget särskilt uppskattade dessa kvinnors kompetens.²¹ Det är rimligt att tro att de fåtaliga arbetsuppdrag som kunde erbjudas, under dessa kris-tidsperioder, gavs till de hemarbetare som företaget var väl förtrogna med och som man visste skulle göra ett bra arbete inom den utsatta tidsramen. Vidare ville kanske inte Sätergläntan riskera att dessa kvinnor skulle söka arbete någon annanstans, hos någon konkurrent eller inom något annat arbetsområde. Ett annat skäl kan finnas hos hemslöjdsarbetarna själva. Eftersom de kortvarigt arbetande kvinnorna endast var verksamma i begränsad utsträckning, sett både till antalet utförda arbetsuppdrag och till antalet verksamma år, finns det skäl att tro att incitamenten att erhålla arbetsuppdrag var svagt; kanske fanns arbetstillfällena på andra håll att tillgå eller så var vävinkomsterna inte ekonomiskt och försörjningsmässigt motiverade.²² De långvarigt arbetande kvinnorna var verksamma under en längre tidsperiod och utförde i regel fler arbetsuppdrag per år, något som kan tyda på att arbetet var mer betydelsefullt för hushållsekonomin och att de ekonomiska incitamenten att arbeta var starkare.

Arbetskraftens bostadsort

Hemslöjdsföreningen Sätergläntan är belägen i Insjön, Ål socken som tillhör Nedansiljans fögderi i Österdalarna. Majoriteten av hemarbetarna var bosatta i Nedansiljan, framförallt i socknarna Siljansnäs, Ål, Gagnef och Leksand. Hemarbetarna från dessa socknar utgjorde tillsammans nästan tre fjärdedelar

²¹ Det kan också ha med geografisk närhet att göra eller andra personliga relationer. Se nedan.

²² Återigen kan andra orsaker finnas.

av den totala arbetsstyrkan. Överlägset flest hemarbetare kom från Siljansnäs socken, vilka stod för cirka en tredjedel av den totala arbetsstyrkan. Ett fåtal hemarbetare kom från Ovansiljan (Mora, Sollerön, Orsa och Älvdalen), Kopparbergslagen (Stora Kopparberg, Enviken och Falun) samt från Österbergslagen (Borlänge, Sågmyra och Avesta). En hemarbetare kom från Gävle. För sju hemarbetare har inte någon bostadsort redovisats. Samtliga sju hemarbetare var verksamma i enbart ett år. I tabell 3.1 redovisas hemarbetarnas geografiska tillhörighet.

De långvarigt arbetande kvinnorna, vars verksamhetstid uppgick till minst åtta år, kom huvudsakligen från Nedansiljans socknar, Ål, Siljansnäs, Gagnef och Leksand samt från Mora i Ovansiljan.²³ Dessutom tillkom en hemarbetare från vardera Borlänge och Falun. Det bör observeras att två av de långvarigt arbetande kvinnorna från Borlänge och Falun tidigare under perioden varit bosatta i Nedansiljan (i Siljansnäs respektive Ål socken). Med undantag för en kvinna från Avesta, vars ursprung inte kunnat härledas, hade hemarbetarna ur den långvariga arbetsstyrkan sitt ursprung i Siljansbygden.

Trots att omkring tre fjärdedelar av hemarbetarna kom från Nedansiljans socknar återfanns inte en enda från Rättvik eller Boda fastän dessa var stora hemslöjdsområden så sent som vid slutet av 1930-talet.²⁴ Inte heller fanns någon hemarbetare från Västerdalarna representerad, trots det förhållandevis fördelaktiga geografiska läget. Den stora förekomsten av hemslöjdsföretag i Rättvik och Boda kan vara en förklaring. I Rättvik fanns Rättviks hemslöjdsförening och i Boda fanns ett flertal små lokala hemslöjdsföretag, och dessa sysselsatte ett stort antal hemarbetare från närområdet. Även i Västerdalarna

Tabell 3.1 *Hemarbetarnas geografiska hemhörighet (indelade efter tingslag och verksamhetsperiod).*

Tingslag (Dalarna)	1-3 år	4-7 år	8-18 år	Totalt	%
Ovansiljan	9	2	5	16	9
Nedansiljan	80	27	23	130	74
Österbergslagen	13	5	2	20	11
Kopparbergslagen	3	-	1	4	2
Gävle	1	-	-	1	1
Okänd ort	7	-	-	7	4
Summa	113	34	31	178	100

Källa: Sätergläntans kassaböcker 1938–55, SHF.

²³ Det förhållandevis stora antalet hemarbetare från Mora förklaras av Sätergläntans samarbete med Gerda Boethius, ordförande i Mora hemslöjdsförenings styrelse, som ledde till att Sätergläntan kom i kontakt med, och följaktligen anlitate, duktiga väverskor från Mora. Se Bergman (1999).

²⁴ I kapitel 2 framgick det att den textila hemslöjdstillverknigen var som mest omfattande i Nedansiljans socknar, inte minst i Rättvik och Boda.

fanns en del hemslöjdsföretag samt en omfattande skinnproduktion i Malung som sysselsatte såväl gifta som ogifta kvinnor.²⁵

Med undantag för de tre hemarbetande kvinnorna från Borlänge, Falun och Avesta samt de fem från Mora utgjorde hemarbetarna från de, till Sätergläntans hemslöjdsförening, mer avlägsna områdena nästan uteslutande av kortvarigt arbetande kvinnor. De var verksamma under en kort period åt Sätergläntan, högst tre år, och deras verksamhetstid inföll främst mot slutet av perioden, efter 1945.²⁶ Eventuellt kan förbättrade kommunikationer efter kriget ha underlättat deras arbetsdeltagande. Tidigare under perioden hade många varit tvungna att transportera det tunga materialet med cykel, även om en del garn och tyger skickades med mjölkskjutsar eller med buss. En annan förklaring kan vara att dessa kvinnor ursprungligen härstammade från Siljansbygden men att de, efter andra världskriget, hade flyttat med sina familjer från landsbygden till den framväxande industristaden Borlänge där männen fick arbete vid Domnarvets järnverk och Kvarnsvedens pappersbruk.²⁷ Även om de inte tidigare arbetat åt Sätergläntan så hade de troligtvis de kunskaper och färdigheter som krävdes för att utföra arbetet, eftersom textil hemslöjdstillverkning åtminstone för husbehov var vanligt i Siljansbygden.

Produkter, redskap och arbete

I detta avsnitt fokuseras på det arbete som de hemarbetande kvinnorna utförde åt Sätergläntans hemslöjdsförening 1938–1955. Bland annat undersöks hemslöjdsproduktionen och dess förutsättningar genom en granskning av arbetsprocessen, dess organisering och de arbetsförhållanden som arbetet utfördes under.

Arbetets organisering och förutsättningar

Sätergläntans kunder bestod av kursdeltagare och andra turister, vilka ansågs som ”välbeställda”, huvudsakligen från Stockholmsområdet. Kvalitetskraven på hemslöjdsprodukterna var höga och textilkonstnärer anställdes för att formge och rita mönster. Ser vi till försäljningen var kontrasten stor mot övriga hemslöjdsförsäljare i området. Dessa var mestadels diverse- eller gårdfarihandlare som sålde en mer ”allmogebetonad” hemslöjd och kunderna var i stor utsträckning vanliga ”arbetare”.²⁸

²⁵ Skinntillverkningen i Malung fick ett uppsving under 1900-talets första hälft, framförallt i samband med andra världskriget. Jonell-Ericsson (1975), s. 44–47.

²⁶ Sätergläntans kassaböcker 1938–1955, SHF.

²⁷ Se Isacson (1994).

²⁸ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30 och 2002-01-22; Martin Bortas (svärson till Vilhelm Bergman, privat hemslöjdsinnehavare i Insjön), Insjön 2003-06-25 samt Kerstin Illis Olsson, Gagnef 2005-01-13. Se även Bergman (1999).

Den typ av textilt hemslöjdsarbete som utfördes av Sätergläntans hemarbetare innebar i huvudsak vävning av dräkt- och kostymtyger, handdukar, dukar, plädar och filter. De material som användes var bomull, lin, ull och cottolin (en blandning av bomull och lin), ibland med inslag av silke. Vanliga tekniker var tuskaft, gåsögon, daldräll och rosengång.²⁹

Arbetets svårighetsgrad varierade med uppdragens karaktär, närmare bestämt beroende på vilken slags produkt som skulle tillverkas, vilket garn och teknik som skulle användas, men också beroende på utrustningen. Vävningen av så kallade 16-skaftsvävar krävde, förutom stor yrkesskicklighet, speciella vävstolar med 16 skaft till skillnad från de vanligast förekommande vävstolarna som utrustades med två eller fyra skaft. Eftersom alla inte hade denna utrustning kom det huvudsakligen att utföras främst av hemarbetare från Mora.³⁰

Hårda krav ställdes också på hemarbetarnas yrkesskicklighet. Någon formell vävutbildning krävdes inte, men däremot förekom att en del av hemarbetarna hade deltagit i någon av de vävkurser som Sätergläntan anordnade. Vanligtvis lärde sig de hemslöjdsarbetande kvinnorna arbetet av någon familjemedlem, ofta modern eller en äldre syster. Vävning för husbehov var, åtminstone i början av undersökningsperioden, vanligt förekommande hos landsbygdsbefolkningen i Dalarna. Att lära sig väva ingick som en naturlig del i socialiseringen till framtida kvinnliga arbetsuppgifter. Inläringen började i unga år och redan i tidig skolålder introducerades flickor i arbetet.³¹

Rekryteringen av hemarbetare skedde på informell väg; de hemarbetande kvinnorna hade antingen själva deltagit i någon av Sätergläntans vävkurser, själva kontaktat Sätergläntan, eller värvats via personal eller av en bekant som utförde hemarbete åt Sätergläntan.³² Eftersom kvinnorna arbetade på uppdrag av Sätergläntan saknade de formell anställning, med fast lön och arbetstid. Deras arbetsmängd, och följaktligen inkomst, var beroende av den allmänna efterfrågan på hemslöjdsprodukter, deras skicklighet och egna intresse för vävning samt hur mycket tid de hade för arbetet.

Förutom vävkunskaper förutsatte arbetets utövande en arbetslokal och tillhörande arbetsredskap. Dessa höll hemarbetarna själva med, men undantagsvis kan det ha förekommit att arbetsredskap lånades från företaget.³³ En

²⁹ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30 och 2002-01-22. Se även Sätergläntans kassaböcker, framförallt bok 2A "Uppgifter på arbetslöner till väverskorna", SHF.

³⁰ Se Bergman (1999). Intervju med Brita Feder, Insjön, 2000-03-30 och 2002-02-22 samt intervju med Mariana Eriksson, Uppsala, 2006-01-24.

³¹ Intervju med Astrid Säther, Insjön 2000-04-06 och 2002-01-22; Karin Broman, Borlänge 2003-04-03; Astrid Göras, Borlänge 2003-02-19, 2003-05-09 och 2003-06-23, Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16, 2004-03-22 och 2004-12-08 samt Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

³² Bergman (1999). Intervju med Ann-Britt Enström (butiksansvarig vid Sätergläntans hemslöjdsförening 1970–2002), Leksand 2004-09-13; Astrid Säther, Insjön 2002-01-22; Karin Broman, Borlänge 2003-03-03 samt Gerda Thiis, Gagnef 2005-01-13.

³³ Vanligtvis utlånades vävskedar som returnerades till Sätergläntan efter uppdragets slut. Intervju med Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20.

förutsättning för vävningen var naturligtvis vävstolen med sin utrustning i form av spröt och solv. Övriga arbetsredskap som krävdes var vävskedar, varpställning, nystvinda, spolmaskin, bobiner och bobinmaskin samt skyttlar. Material, garn och mönster, tillhandahöll Sätergläntan.³⁴ Kvinnorna satt i sina hem och vävde och oftast var vävstolen placerad i köket. Någon av Sätergläntan ordnad arbetslokal fanns inte och troligtvis inte heller någon av byborna gemensamt organiserad arbetslokal, i form av vävstuga, trots att flera av hemarbetarna kom från samma område (framförallt från Backbyn och Björken i Siljansnäs samt från Insjön och Ål Kil i Ål).³⁵

Arbetsprocessen

Arbetsuppdragen förmedlades av Sätergläntans personal till de hemarbetande kvinnorna via telefon, brev eller i samband med ett tidigare uppdrags slut, vid leveransen av en färdig väv. Arbetsuppdragets art bestämdes i samråd mellan Sätergläntans personal och den tilltänkta hemarbetaren. Vad som skulle vävas varierade beroende på vad konsumenterna efterfrågade. Eftersom väverskorna ofta var specialiserade på vissa garner och mönster blev de tillfrågade att göra det de var bäst på, vilket troligtvis resulterade i en viss arbetsfördelning och specialisering.³⁶

Tillverkningen av vävnader omfattade flera olika arbetsmoment utöver själva vävningen. Det första momentet bestod i att göra en beräkning av det uppdrag som skulle utföras, så kallad ”uträkning”, i form av en vävsedel eller vävnota. I en vävnota fanns uppgifter om vävnadens teknik, bredd, längd och kvalitet.³⁷ Detta arbetsmoment utfördes av personal vid Sätergläntans hemslöjdsförening. Utifrån vävnotan beräknades garnåtgången för att få en uppfattning om hur mycket garn som skulle levereras till den tilltänkta hemarbetaren.³⁸

De arbetsmoment som utfördes av hemarbetarna bestod av förarbete, vävning och efterarbete samt eventuellt transport av material, redskap och färdiga vävnader från och till Sätergläntan.

Förarbetet, uppsättning av väv, krävde stor noggrannhet och tog mycket tid i anspråk. Arbetstiden med uppsättning av väv varierade beroende på uppdragets art, mönster, garnets kvalitet och grovlek, antal skaft, samt vä-

³⁴ Intervju med Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20 och 2004-09-13 samt Mariana Eriksson, Uppsala 2006-01-24. För en beskrivning av de olika arbetsredskap som används i samband med vävning se Eriksson m. fl. (2002) samt Lundell (1976).

³⁵ Intervju med Martin Bortas, Insjön 2003-06-25 samt Astrid Göras, Borlänge 2003-06-23. Om förekomsten av vävstugor i Gagnef, se Isacson (1994), s. 187–188.

³⁶ Intervju med Ann Britt Enström, Leksand 2003-10-20. Många av de intervjuade tidigare hemslöjdsarbetande kvinnorna uppgav dock att Sätergläntan bestämde uppdragen. Se intervju med Astrid Säter, Insjön 2002-01-22, Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16, 2004-03-22 och 2004-12-08 samt och Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

³⁷ Eriksson m. fl. (2002), s. 25.

³⁸ Intervju med Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20 och 2004-09-13.

vens längd och bredd. Dess utförande var avgörande för vävens slutresultat så det krävdes stor skicklighet och noggrannhet av hemarbetaren. Förarbetet bestod, i tur och ordning, av bobining, varpning, förskedning, pådragning av varp, solvning, skedning, framknytning och uppknytning av skaft och trampor. Vidare tillkom även spolning av garnet.³⁹ Efter andra världskriget underlättades förarbetet något då Sätergläntan ansvarade för varpningen. Hemarbetarna fick då en färdig varp(fläta) levererad.⁴⁰

Förarbetet var tidskrävande och tog, beroende på antalet skaft och mönster, i regel mellan en till tre arbetsdagar (åtta timmars arbetsdag) att utföra.⁴¹ Av intervjuerna med hemarbetande kvinnor framstår förarbetet som det mest omfattande och svåraste arbetsmomentet. En kvinna ansåg att ”det var det [förarbete] som tog så hemskt lång tid då, att sitta och solva i de där solvarna och trådarna så där. Och var det ett krångligt mönster då kunde jag få göra om det ibland då, om det blev fel alltså.”⁴² En annan kvinna berättade att ”när man skulle väva sådana där dukvävar och grannt fint garn då tog det ju en vecka innan väven var klar för att börja väva. Först skulle det kuggas och så skulle det varpas också och solvas.”⁴³

Själva vävningen upplevdes som ett förhållandevis enkelt och enformigt arbete. Men, även här var det viktigt att vara uppmärksam så att (stad)kanterna blev jämna och att väven varken blev för hård eller för lös. Arbetstiden med vävningen varierade även den beroende på uppdragets art (material, täthet osv.), hur många meter som skulle vävas, och svårighetsgrad. Ett invecklat mönster med flera färger där flera skyttlar användes tog längre tid att utföra.⁴⁴

När väven vävts färdigt väntade efterarbetet. I arbetet ingick att klippa ned väven från vävstolen, knyta trådar och att fästa de trådar som gått av i samband med vävningen. Eventuellt ingick någon efterbehandling som tvättning, mangling och ångpressning samt montering av fransar, fällar eller annat sömnadsarbete.⁴⁵ Hemarbetarna vid Sätergläntan utförde själva inte

³⁹ Intervju med Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20 och 2004-09-13 samt Mariana Eriksson, Uppsala 2006-01-24. För en beskrivning av förarbetets olika moment se Eriksson m. fl. (2002), särskilt kapitel 3 ”Uppsättning och vävning”.

⁴⁰ Intervju med Astrid Säther, Insjön 2002-01-22 och Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20. Förarbetets underlättande innebar samtidigt att ekonomisk ersättning för denna arbetsprocess inte längre utgick. Se kapitel 5.

⁴¹ Intervju med Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20 och 2004-09-13 samt Mariana Eriksson, Uppsala 2006-01-24. Mariana Erikssons uppskattning av förarbetets tidsåtgång är baserad på en 2 till 4-skafts väv. Mariana betonade att vissa, mer komplicerade, uppsättningar kunde ta upp emot en arbetsvecka (åtta timmars arbetsdag) i anspråk.

⁴² Intervju med Astrid Säther, Insjön 2002-01-22. Enligt Astrid tog förarbetet cirka tre dagar att utföra.

⁴³ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

⁴⁴ Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03; Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20 och 2004-09-13 samt Mariana Eriksson, Uppsala 2006-01-24.

⁴⁵ Eriksson m. fl. (2002), s. 99.

efterarbete i någon större utsträckning förutom nedmontering av väven och knytning av trådar. En stor del av vävnaderna såldes av Sätergläntan som metervara vilket inte medförde något omfattande efterarbete. Tråckling och fällning av främst dukar utfördes av hemarbetare som var specialiserade på just de uppgifterna och plädar och dräkttyger skickades vidare till Bergå ullspinneri för beredning.⁴⁶

För transporten av råmaterial, eventuella arbetsredskap och färdiga vävnader från och till Sätergläntan ansvarade vanligtvis väverskorna själva. Kvinnorna från närliggande områden, som Ål, Gagnef, Leksand och Siljansnäs, färdades vanligtvis med cykel.⁴⁷ Från mer avlägsna områden, som Mora och Borlänge, skickades vanligtvis materialet med buss eller tåg.⁴⁸ För kvinnorna som själva ombesörjde transporter till och från Sätergläntan tillkom således ytterligare ett arbetsmoment.

Arbetstid

Som tidigare nämnts ger kassaböckerna inte någon information om nedlagd arbetstid med vävning eftersom hemarbetarna arbetade på uppdrag och således inte erhöll timlönersättning. Däremot ger böckerna detaljerade beskrivningar av arbetsuppdragen vilket ger en möjlighet att uppskatta tidsåtgången. En uppskattning av nedlagd arbetstid har utförts av Mariana Eriksson, universitetslektor vid institutionen för hushållsvetenskap, IHV, Uppsala universitet. Hon har granskat en väverskas arbetsuppdrag under två års tid, 1946 och 1947.⁴⁹ Väverskan ifråga tillhörde den långvarigt verksamma arbetskraften och hennes verksamhetstid uppgick till 16 av undersökningsperiodens 18 år. Under de två undersökta åren, 1946 och 1947, erhöll hon den högsta årsinkomsten av samtliga arbetare. Följaktligen kan det antas att hennes arbetsintensitet (nedlagda arbetstid) under dessa år var hög och därför bör granskningen av arbetstiden ge ett bra mått på den maximalt nedlagda arbetstiden per år med vävning.

Beräkningen av nedlagd arbetstid har utgått ifrån arbetsuppdragets art, dess teknik, mönster, längd, bredd etcetera. Resultatet visar att väverskan ifråga utförde förhållandevis likartade arbetsuppdrag under båda åren; hon vävde rosengång och andra tekniker på 4 skaft. Vanligtvis användes lingarn men ibland även bomull. Skedbredden var mellan 32 och 50 centimeter,

⁴⁶ Intervju med Ann-Britt Enström, Leksand 2003-10-20.

⁴⁷ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30; Astrid Säther, Insjön 2002-01-22 samt Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16, 2004-03-22 och 2004-12-08.

⁴⁸ Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03; Astrid Göras, Borlänge 2002-02-19 samt Brita Feder, Insjön 2002-01-22.

⁴⁹ För en granskning av hemarbetarens arbetsuppdrag för åren 1946 och 1947, se kassabok nr. 3, uppslag 33 samt kassabok nr. 4, uppslag 48, SHF.

trådantalet mellan 200 och 450 trådar och vävlängderna mellan 35 och 40 meter.⁵⁰

Den beräknade genomsnittliga arbetstiden för uppsättning av en väv (förarbete) har uppgått till åtta timmar. Vidare har antalet vävda meter per dag uppskattats till mellan tre och fem meter, ett antagande som gäller vid en genomsnittlig arbetstid på åtta timmar per dag. Utifrån dessa uppgifter har ett arbetsuppdrag uppskattats till att ha tagit mellan tio och 15 arbetsdagar (på heltid, åtta timmars arbetsdag) att utföra.⁵¹

Med utgångspunkt i ovanstående resonemang kring den beräknade tidsåtgången vid vävning har antalet nedlagda arbetstimmar per år för den studerade hemarbetaren ifråga beräknats. Kvinnan utförde tio arbetsuppdrag under år 1946 och nio arbetsuppdrag under nästföljande år. Detta innebär en nedlagd årlig arbetstid på mellan 800 och 1 200 timmar år 1946 samt mellan 720 och 1 080 timmar år 1947. Detta kan jämföras med den officiella statistikens uppgift av genomsnittlig arbetstid för en vuxen yrkesarbetare (såväl kvinnor som män, inklusive övertid) som uppgått till omkring 2 200 arbetstimmar per år.⁵² Följaktligen motsvarade hemarbetarens årliga nedlagda arbetstid 1946 och 1947 mellan 30 och 50 procent av en vuxen yrkesarbetare.

Sammanställningen av den nedlagda arbetstiden ovan har beräknats utifrån ett antagande om åtta timmars arbetsdag, motsvarande heltid. Eftersom hemslöjdsarbetet vanligtvis utfördes tillfälligtvis, vid sidan av annat arbete inom hemmet eller på den egna gården, bör man vara medveten om att arbetsuppdragen i praktiken tog längre tid att slutföra. Den kvinna vars uppdrag ligger till grund för antagandena hävdade själv att det inte var möjligt att utföra ett arbetsuppdrag i månaden, det tog betydligt längre tid än så.⁵³ Granskningen av arbetsuppdragens start- och slutdatum under år 1946 och 1947 visar dock att de flesta arbetsuppdragen tog under mellan en och två månaders tid.⁵⁴

Arbetsförhållanden

Hemslöjdsarbetet vid Sätergläntans hemslöjdsförening var organiserat på ett liknande sätt som arbetet inom hemindustrin och visade tydliga likheter med det starkt kritiserade förläggarsystemet som ansågs vara orsaken till att allt fler kvinnor övergav arbetet.⁵⁵

⁵⁰ Kassabok nr. 3, uppslag 33 samt kassabok nr. 4, uppslag 48, SHF.

⁵¹ Intervju med Mariana Eriksson, Uppsala 2006-01-24. Detta påstående om nedlagd arbetstid förutsätter en förhållandevis skicklig väverska med goda vävkunskaper. Påståendet bör vara allmänt giltigt för de vid Sätergläntans hemslöjdsförening verksamma hemarbetarna.

⁵² Lönestatistisk årsbok för Sverige år 1946 och 1947, SOS.

⁵³ Intervju med Astrid Säter, Insjön 2000-04-06 och 2002-01-22.

⁵⁴ Se kassabok 3, uppslag 33 samt kassabok 4, uppslag 48, SHF.

⁵⁵ Se föregående kapitel 2 om kritiken mot förläggarsystemet. För en jämförelse av hur hemarbetet organiserades vid skinnföretaget ”AB S P Persson” se Jonell-Ericsson (1975).

Detta sätt att organisera produktionen måste ha inneburit stora kostnadsfördelar för Sätergläntans hemslöjdsförening eftersom underhållskostnader för arbetslokal med tillhörande arbetsredskap och en fast arbetsstyrka på så sätt kunde undvikas. Föreningen behövde endast anlita hemarbetare vid behov och var följaktligen inte tvingad att betala ut månadslöner till ett specifikt antal arbetare, något som måste ha varit fördelaktigt under ekonomiska krisperioder (som under andra världskrigets lågkonjunktur).

Ur de hemarbetande kvinnornas synvinkel framstod inte arbetets organisering som lika fördelaktigt. Anskaffningen av arbetslokal och redskap var hemarbetarna själva ansvariga för (även om lånemöjligheter fanns tillgängliga) liksom transporterna av material och färdiga vävnader från och till Sätergläntan. Vidare kan det antas att de befann sig i ett visst beroendeförhållande till Sätergläntan eftersom de saknade anställningsavtal, och då deras fortsatta arbete var beroende av deras skicklighet och prestationsförmåga, då arbetet utfördes på uppdragsbasis. Eftersom kvinnorna anlätades på uppdrag måste arbetet i många fall utföras inom en viss tidsram, något som i sig innebar ett stressmoment. En kvinna uppgav att hon avsåg sig uppdrag som måste vara utfört inom en viss tid eftersom ”då blev jag jäktad och då tyckte jag inte om vävning alls [...] Jag ville inte ha det jäkt över mig för det tyckte inte jag var så roligt, när jag skulle jäkta och sy.”⁵⁶ Vidare framhölls arbetet som tids- och tålmodskrävande. ”Det var ju bra när det inte gick sönder, när det inte retades. Ibland så var det väl riktigt roligt att sitta och väva där, man hade vävt och det hade gått bra. Men ibland så kan man ju ha vävt fel också, vet du, med mönster och så där.”⁵⁷

Trots de nackdelar som arbetets organisering innebar var de hemarbetande kvinnorna överlag nöjda med sin arbetssituation. Vävningen framstod trots allt som ett roligt och förhållandevis enkelt arbete. De hade lärt sig yrket i ung ålder och vävning var något naturligt och självklart, ett arbete som ”alla” kunde utöva.⁵⁸ Dessutom innebar förekomsten av andra hemslöjdsförsäljare i området en möjlighet för dessa kvinnor att söka andra uppdragsgivare.⁵⁹ Sätergläntans hemslöjdsförening framstod dock som ett bättre alternativ än många övriga förläggare (särskilt de privata affärsinnehavare som vid sidan av den vanliga verksamheten sålde hemslöjdsprodukter) eftersom dessa vanligtvis enbart gav betalning i varor från affärerna. I samband

⁵⁶ Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03. Karin upplevde stressen som negativ och bad således Sätergläntan att endast ge henne uppdrag som inte behövde vara färdigt inom en viss tid.

⁵⁷ Intervju med Astrid Säter, Insjön 2002-01-22.

⁵⁸ Intervju med Astrid Säter, Insjön 2001-01-22, Martin Bortas, Insjön 2003-06-25 samt Inez och Bengt Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

⁵⁹ Förutom hemslöjdsföreningarna fanns ett flertal privata rörelseinnehavare som sålde hemslöjdsprodukter. Av dessa kan nämnas Maria Bergman, Bröderna Bergman och Dalaslöjd, samtliga lokaliserade i Insjön. Dessa sålde dock mer ”allmogebetonad” hemslöjd och betalningen gavs enbart i varor från affärerna. Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30.

med att Sätergläntan startade sin verksamhet och införde kontant betalning till sina hemarbetare, omkring år 1934, fick föreningen en stor tillströmning av kvinnor som övergav sina tidigare arbetsgivare som enbart idkade byteshandel.⁶⁰ ”Jag tror att mor vävde någon väv åt dem (Bröderna Bergman och Maria Bergman), men där fick de ju inte pengar utan där skulle man ta varor. Så då var det ju bättre med Sätergläntan.”⁶¹

Sammanfattning

I detta kapitel har hemslöjdsarbetet och de hemslöjdsarbetande kvinnorna vid Sätergläntans hemslöjdsförening varit i fokus. Undersökningen har visat att hemslöjdsarbetet för merparten av de, mellan 1938 och 1955, totalt 178 verksamma kvinnorna var av högst tillfällig och sporadisk karaktär. Det stora flertalet var verksamma under maximalt tre års tid och många utförde endast ett eller några få arbetsuppdrag åt föreningen. Ett mindre antal kvinnor utgjorde en mer kontinuerlig arbetskraft; de var verksamma under en längre tidsperiod, minst åtta av de 18 undersökta åren, och utförde i regel fler arbetsuppdrag per år än de mer tillfälligt arbetande kvinnorna. Uppskattningen av en av de långvarigt verksamma kvinnornas nedlagda arbetstid med vävning visade att arbetet även för denna kvinna utfördes tillfälligtvis, på deltid, då antalet nedlagda arbetstimmar per år uppgick till endast mellan 30 och 50 procent av en heltidsarbetande vuxen förvärvsarbetare. Antalet med vävning sysselsatta kvinnor varierade kraftigt från år till år i genomsnitt var 40 kvinnor verksamma per år men antalet varierade kraftigt mellan 25 och 54 kvinnor. Samhällsekonomiska förändringar på den nationella och lokala nivån i samband med andra världskriget inverkade negativt på hemslöjdsföreningens verksamhet. Den allmänna ekonomiska lågkonjunkturen, den minskade efterfrågan på hemslöjdsprodukter samt textilransoneringen innebar färre utdelade och således utförda arbetsuppdrag. Under 1950-talet inträdde emellertid en nedgång för hemslöjdstillverkningen.

Merparten av de hemslöjdsarbetande kvinnorna var bosatta i, till Sätergläntan närliggande områden, i Nedansiljan, framförallt Siljansnäs, Ål, Gagnef och Leksand. I dessa socknar samt från Mora i Ovansiljan hade samtliga långvarigt verksamma kvinnor varit bosatta. Ett mindre antal väverskor var bosatta på mer geografiskt avlägsna orter, framförallt i Borlänge. Förbättrade kommunikationer i samband med andra världskrigets slut underlättade deras arbete.

Hemslöjdsarbetet organiserades på samma sätt som inom annan hemindustri. Kvinnorna satt i sina hem och vävde, de ansvarade själva för arbetsredskapens införskaffande medan Sätergläntans hemslöjdsförening stod för

⁶⁰ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30 och 2002-01-22.

⁶¹ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

råmaterialet (garn och mönster). De arbetade på uppdragsbasis vilket innebar att de fick betalt för varje utfört arbetsuppdrag. Någon fast anställning med fast lön och arbetstid existerade inte.

Tillverkningen av vävnader omfattade flera arbetsmoment utöver själva vävningen. Förarbetet, så kallat uppsättning av väv, var det mest omfattande och tidskrävande arbetet. Förutom själva vävarbetet tillkom efterarbete av något slag samt leverans av färdiga vävnader till Sätergläntans hemslöjdsförening.

KAPITEL 4

Hemarbetarnas hushålls- och arbetssituation

I detta kapitel ligger analysen på hushållsnivån, den nivå som utgör avhandlingens huvudsakliga fokus. Eftersom försörjningen ytterst anses vara en fråga om en uppgörelse mellan medlemmarna, huvudsakligen det gifta paret, inom ett hushåll är hushållsperspektivet centralt för att förstå kvinnors försörjning.¹ Forskning har visat att det sätt som försörjningsansvaret fördelades på hushållets enskilda medlemmar påverkades av ett flertal hushållscykelrelaterade faktorer som hushållets storlek och sammansättning (efter ålder, kön och civilstånd), dess försörjningsinriktning och ekonomiska situation samt dess genusarbetsdelning.² En granskning av dessa faktorer syftar till att, i förlängningen, visa på hemslöjdsarbetets betydelse för hushållsekonomin. En viktig fråga, utifrån ett hushållscykelperspektiv, är på vilket sätt kvinnornas specifika hushållssituation kan förklara skillnader och variationer i deras hemslöjdsarbete. Till vilka faktorer inom hushållet kan kvinnornas varierade engagemang i vävning relateras och kan förändringar i hushållscykeln förklara förändringar i hemslöjdsarbetets omfattning?

Hushållscykeln och kvinnors arbete

Forskare som har fokuserat på hushållsnivån betonar betydelsen av att betrakta kvinnors försörjning ur ett livs- och hushållscykelperspektiv eftersom kvinnors kombinationsmöjligheter vad avser hem- och förvärvsarbete har varierat efter deras livs- och hushållssituation, närmare bestämt utifrån vilket skede i livet som kvinnan och hushållet befinner sig. Med begreppet livscykel avses den dynamiska utveckling som individen, familjen och hushållet genomgår vid sitt åldrande, dess olika faser. Utifrån ett livscyelperspektiv antas att hushållens arbets- och försörjningssituation förändras allt eftersom de passerar olika stadier i sin utveckling.³

¹ Åmark (2002), s. 237.

² De Laval (1970), s. 124–127; Tilly–Scott (1978), s. 126–136; Oppenheim Mason m. fl. (1978), s. 195–214; Hareven (1982), kapitel 7; Flygare (1997), s. 186 och 192 samt Isacson (1994), s. 123.

³ De Laval (1970), s. 44–45; Flygare (1997), s. 192; Hareven (1978a), s. xi–xv och (1978b), s. 1–15; Oppenheim Mason m. fl. (1978) samt Hareven (1982), kapitel 7. Se även Lilja (2004) och Qvist (1974).

Som en följd av kvinnors underordnade ställning gentemot män måste deras arbete och försörjning diskuteras ur ett annat perspektiv än för män. Kvinnors arbetsutbud följer heller inte samma mönster som mäns.⁴ Jag utgår från ett antal antaganden som härleds från forskningsläget, antaganden som kan anses vedertagna för att förklara kvinnors arbetsutbud i det svenska samhället under den studerade tidsperioden. Antagandena grundas på ett antal livs- och hushållscykelrelaterade variabler som anses avgörande för i vilken grad ”kvinnospecifika hinder” fanns för kvinnors förvärvsarbete. Dessa är kvinnans civilstånd, ålder, och antalet försörjningsberoende barn.⁵

Det första antagandet är att kvinnors (liksom mäns) förvärvsintensitet, oavsett civilstånd, först ökar för att sedan minska med ålder. Detta antagande hör nära samman med människors generella arbetskapacitet som är att betrakta som en funktion av hälsotillstånd, ålder, uppfostran och utbildning.⁶

Det andra antagandet avser kvinnors civilstånd och position inom hushållet, där det antas att ogifta kvinnor i större utsträckning förvärvsarbetar än gifta kvinnor. Antagandet grundas på att det under den studerade tiden hade blivit accepterat för ogifta kvinnor att förvärvsarbete, eftersom det ansågs att dessa kvinnor måste kunna försörja sig själva. Forskningen har visat att kvinnors förvärvsarbete på heltid oftast var förbehållen tiden före giftermål.⁷ För gifta kvinnor antas det motsatta förhållandet gälla. För gifta kvinnor var möjligheterna till förvärvsarbete mindre eftersom de enligt rådande genusordning hade rollen som husmödrar med ansvar om hem och barn. Idealt skulle de enligt den förhärskande uppfattningen försörjas av sina män, de förvärvsarbetande familjeförsörjarna.⁸

Gifta kvinnors ansvar för hushålls- och omsorgsarbete utgör ett så kallat ”kvinnospecifikt hinder” för förvärvsarbete vilket föranleder ytterligare ett antagande med utgångspunkt i de så kallade ”hemarbetsinriktade” faktorerna; antalet barn och deras ålder, hushållets storlek och sammansättning i

⁴ Analyser av arbetsutbud baseras vanligen på valhandlingsteori (som används för att förklara arbetstidens längd), där individen antas välja mellan fritid och inkomst. En inkomstökning anses leda till minskad arbetstid och således till mer fritid (inkomsteffekten). Å andra sidan innebär en inkomstökning att priset på fritid stiger, vilket tvärtom kan resultera i minskad fritid och ökad arbetstid (substitutionseffekten). En sådan analys föreligger inte i denna avhandling då kvinnors alternativ till lönearbete inte (endast) utgörs av fritid utan även av hushållsarbete. Istället antas det att kvinnor har att välja mellan lönearbete och hushållsarbete. Silenstam (1970), s. 57–58.

⁵ Med kvinnospecifika hinder avses de extra arbetsuppgifter som ålägges kvinnan i hennes egenskaper av maka respektive mor, och som, om inga ”åtgärder” vidtas, försvårar eller omöjliggör hennes förvärvsarbete utanför hemmet. Qvist (1974), s. 19–21. Se även Lane (2004), s. 107–114.

⁶ Med arbetsför ålder, den tid då en människas yrkesverksamhet anses vara högst, avses vanligtvis åldersintervallet 15–64 år. Qvist (1974), s. 17–22 och s. 43–44. Se även Silenstam (1970); Åmark (2002) och De Laval (1970).

⁷ Hedenborg-Wikander (2003), s. 102; Åmark (2002), s. 258; Jonsson (1989), s. 107–110. Se även Lane (2004).

⁸ De Laval (1970), s. 125 och Qvist (1974), s. 19–20.

övrigt samt bostadsstandarden. Dessa är faktorer som anses avgörande för i vilken utsträckning den gifta kvinnan kan fördela sin tid mellan obetalt hemarbete och förvärvsarbete.⁹ Normalt gäller att ju större antal barn och ju lägre det yngsta barnets ålder är desto lägre är förvärvsintensiteten eftersom kvinnans arbetskapacitet därmed i högre grad tas i anspråk i hemmet med hushållsrelaterade arbetsuppgifter. En förmildrande omständighet anses vara omfattningen av andra hushållsmedlemmars deltagande i hushållsarbetet och i vårdsnaden av hushållets medlemmar, men också tillgången på daghem och andra serviceinrättningar på orten, faktorer som kan underlätta kvinnans skötsel av hushållet och därmed möjliggöra högre grad av förvärvsarbete för den gifta kvinnan.¹⁰ Avsaknaden av offentliga vård- och omsorgsinstitutioner under en stor del av den undersökta tidsperioden innebar att vård och omsorgen för barn, åldringar och sjuka ålades hushållen och i praktiken enskilda individer, företrädesvis kvinnor i form av hemarbete snarare än som förvärvsarbete.¹¹

Ytterligare en faktor som anses avgörande för kvinnors förvärvsmöjligheter är hushållets arbets- och försörjningssituation. Här antas att ju mer arbetskraftsintensivt försörjningsmönster ett hushåll har desto mer förväntas hushållsmedlemmarna, oavsett kön, delta.¹² Vidare måste även försörjningsbördan, det vill säga relationen mellan icke-arbetsföra och arbetsföra i ett hushåll, beaktas. Om andelen icke-arbetsföra överstiger antalet arbetsföra ökar försörjningsbördan, något som inte minst karakteriserar hushåll med småbarn. Ökade barnantal och en förlängd utbildningstid för ungdomar i kombination med en ökad reglering av barns- och ungdomars arbete under 1900-talet medförde vanligtvis en ökad försörjningsbörda.¹³ Vidare antas att ju högre respektive lägre mannens/hushållets inkomst är desto lägre respektive högre är kvinnors förvärvsintensitet. Således existerar ett negativt samband mellan hushållets inkomstnivå och kvinnans förvärvsintensitet.¹⁴ Under den studerade tidsperioden begränsade i stor utsträckning arbetar- och småbrukarhushållens försörjningsmässiga och ekonomiska situation möjligheten för många hushåll att handla i enlighet med de värderingar som rådde i samhället, när det gällde arbetets organisation och fördelning mellan medlemmarna i det enskilda hushållet. Fattiga hushåll hade inte råd att upprätthålla

⁹ De Laval (1970), s. 243–245 och Qvist (1974), s. 19–21. Se även Silenstam (1970).

¹⁰ De Laval (1970), s. 243–245; Qvist (1974), s. 20 samt Silenstam (1970), s. 64–68.

¹¹ Se Åmark (2002); Simonsson (2005); Silenstam (1970) och Qvist (1974).

¹² Påståendet gäller i högsta grad jordbrukshushåll, vars arbetskraftsintensiva försörjningsmönster vanligtvis krävde samtliga arbetsföra hushållsmedlemmars arbetsinsats. Se Isacson (1994); Sommestad (1995); Flygare (1997 och 1999); Nyberg (1993); Boqvist (1985) och Niskanen (1998a och 1998b) med flera. Se även Åmark (2002).

¹³ Om skolpliktens förlängning och arbetarskyddslagstiftningens införande och deras inverkan på barn och ungdomars arbete se Sjöberg (2004), s. 11–15. Se även Flygare (1997), s. 186–188 samt Bergman–Johansson (2002), s. 16.

¹⁴ Så kallad ”negativ utbudselasticitet”. Silenstam (1970), s. 58 och De Laval (1970), s. 243–245. Se även Simonsson (2005), s. 110.

idealet med en manlig familjeförsörjare och en hemarbetande husmor.¹⁵ Hushållens ekonomiska situation undersöks inte närmare i detta kapitel. För en granskning av denna hänvisas till nästkommande kapitel.

Källor och metod

En analys av de hemslöjdsarbetande kvinnornas hushållssituation kräver individbaserade uppgifter om de olika hushållsmedlemmarna. Information om hemarbetarnas hushållssituation baseras på primärmaterialet till Folkräkningen 1945 samt till viss del på församlingsböcker för åren 1938–1955. I materialet finns utförliga personuppgifter om de hemarbetande kvinnorna och deras hushållsmedlemmar. Uppgifter som födelsedatum, födelseort, civilstånd, yrke eller befattning samt eventuell bisysselsättning är variabler som är intressanta att studera utifrån en hushållscykelanalys.

En studie av individ- och hushållsnivån är av betydelse för att, utifrån tolkningsramen, kunna nå en sammansatt och kontextuell förklaring till kvinnors arbete och försörjning. För att kunna möjliggöra det har ett antal hemarbetare valts ut. Urvalsprincipen har varit att enbart studera de kvinnor vars identitet fastställts i Sätergläntans kassaböcker och som även har kunnat återfinnas i folkräkningsmaterialet. Vidare har urvalet geografiskt koncentrerats till fem socknar i Ovan- respektive Nedansiljan samt till Borlänge stad, områden i vilka merparten av hemarbetarna var bosatta. Sammantaget utgör urvalsgruppen 53 kvinnor, vilket motsvarar knappt en tredjedel av de mellan år 1938 och 1955 totalt 178 hemarbetande kvinnorna vid Sätergläntans hemslöjdsförening. De 53 kvinnorna är relativt proportionellt fördelade med avseende på bostadsorten. Däremot är så inte fallet med verksamhetstiden, där den långvarigt arbetande arbetskraften dominerar.¹⁶

De huvudsakliga problem som uppstår vid granskning av individbaserat material som folkräkningar, församlingsböcker, mantalslängder och liknande material avser främst identifieringen av enskilda individer och deras hushållstillhörighet.¹⁷ Svårigheterna har således bestått i att dels identifiera och återfinna hemarbetarna i längderna dels fastställa och avgränsa hushållen och dess medlemmar. Som ovan nämnts har enbart hemarbetare vars identitet fastställts, i såväl kassaböckerna som folkräkningsmaterialet, valts ut för

¹⁵ Hedenborg–Wikander (2003), s. 97–99. Se även Boqvist (1978) och Isacson (1994). Detta framstår tydligt även ur ett internationellt perspektiv, se Oppenheim Mason m. fl. (1978); Hareven (1982); Glucksmann (2000) samt Tilly–Scott (1978).

¹⁶ Av de 53 kvinnorna benämns 20 kvinnor som långvarigt arbetande, vars verksamhetstid uppgått till åtta år eller mer. 19 kvinnor benämns som kortvarigt arbetande, vars verksamhetstid uppgått till maximalt tre år. Resterande 14 kvinnor arbetade mellan 4 och 7 av periodens totalt 18 år. Av de 53 kvinnorna var 20 bosatta i Siljansnäs, 18 i Ål, 5 i Leksand, 4 i Gagnef samt 3 bosatta i Mora respektive Borlänge.

¹⁷ För en genomgång av problematiken se Flygare (1999), s. 65–71.

granskning. Desto svårare har det varit att fastställa och avgränsa hushållen och dess medlemmar, eftersom det av folkräknings- och församlingsmaterialet inte tydligt framgår hur hushållen ska avgränsas. Av materialet framgår endast individernas släktskap på familjenivå: make, hustru och eventuellt barn. Problemet har således varit att fastställa huruvida individer, såväl besläktade som icke-besläktade, utanför kärnfamiljen ingått i hushållet och huruvida de uppfyller de kriterier som betraktas som väsentliga för att definiera och avgränsa ett hushåll: boende-, arbets- och konsumtionskriterierna.¹⁸ Hushållen i området avvek vid undersökningsperioden i varierande grad från den moderna kärnfamiljsnormen. I högre grad än som är vanligt nu inkluderade hushållet personer utanför den innersta familjekretsen.¹⁹ Men, under den studerade tidsperioden bör en viss övergång mot mer moderna hushållskonstellationer ha inträffat, där hushållen i allt större utsträckning bestod av den innersta familjekretsen, man, hustru och barn.²⁰ Läsaren bör vara medveten om att hushållens storlek och sammansättning kan ha varit annorlunda, och i större utsträckning inkluderat personer utanför den innersta familjekretsen.²¹

För att kunna beskriva och analysera hushållscykeln i dess helhet måste hushållen studeras från deras uppkomst till deras upplösning. Det är inte aktuellt inom ramen för denna studie. Det empiriska material avseende urvalet om 53 kvinnor som används här utgör endast ett tvärsnitt vid en tidpunkt (år 1945) av hushåll i olika faser. Men för att i viss mån få en bild av hushållscykeln och dess inverkan på kvinnors hemslöjdsarbete har 29 av de 53 kvinnorna valts ut för en närmare granskning utifrån församlingsböckerna mellan 1938 och 1955. Den hushållscykelanalys som görs i avsnittet baseras huvudsakligen på information om dessa 29 kvinnors hushåll under 18-årsperioden 1938–1955.

Ytterligare en invändning som bör göras med avseende på att folkräkningen för enbart ett år studeras är att informationen endast är representativ för året ifråga. Läsaren bör även vara medveten om att inte alla 53 hemanarbetare vävde under 1945; 23 kvinnor vävde och noterades för inkomster från Sätergläntans hemslöjdsförening år 1945. Övriga 30 kvinnor var verksamma åren före och/eller efter. Detta medför inte något större problem eftersom det är intressant att se huruvida hushållssituationen kan förklara varför arbetet upphörde eller påbörjades.

¹⁸ Se Flygare (1999); Persson (1992); Rydén (1990) och De Laval (1970). För en genomgång av boende-, arbets- och konsumtionskriterierna hänvisas till käll- och metodbilagan.

¹⁹ För en genomgång av landsbygdshushållens sammansättning och deras förändringar (deras livscykel-faser) före 1900, se Gaunt (1983) och Persson (1992). Om hushållens sammansättning och deras förändring under 1900-talets första hälft, se Åmark (2002).

²⁰ Flygare (1999), s. 58 och Silenstam (1970), s. 65–66. Se även intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08 samt Berta Vangen Siljansnäs, 2005-01-13.

²¹ För en genomgång av hur hushållen har avgränsats hänvisas till käll- och metodbilagan.

Hushållens storlek och sammansättning

I detta avsnitt granskas sammansättningen av de hushåll i vilka de 53 hemarbetande kvinnorna återfunnits med fokus på antalet hushållsmedlemmar, deras ålder, kön, civilstånd och inbördes släktskapsrelation. Avsnittet syftar till att analysera huruvida ”kvinnospecifika hinder” fanns för kvinnors lönearbete i just dessa fall och till att redogöra för i vilken fas i hushållscykeln som de hemarbetande kvinnorna befann sig år 1945.

De hemslöjdsarbetande kvinnorna från Ovan- och Nedansiljan respektive Borlänge var födda i slutet av 1800-talet eller under 1900-talets första två årtionden och vid räkningstillfället 1945 befann sig majoriteten av de hemarbetande kvinnorna i 30–50-årsåldern. Endast ett fåtal kvinnor var under 30 respektive över 60 år.²² Samtliga kvinnor var således vuxna i arbetsför ålder och merparten, 39 kvinnor, var också gifta. Övriga kvinnor var, i fallande grad, ogifta, änkor och frånskild.²³

Merparten av kvinnorna ingick som medlemmar i ett större hushåll, med fler än en person, så kallade flerpersonershushåll.²⁴ Eftersom de flesta kvinnorna var gifta karaktäriserades merparten av hushållen som rena ”kärnfamiljer”, bestående av ett gift par med eller utan barn. Men, fyra av de gifta kvinnorna levde i ”äldre traditionella” utvidgade hushållskonstellationer, av den typ där även någon far- och/eller morförälder eller något ogift syskon till det gifta paret ingick. I dessa hushåll återfanns ytterligare en medlem utöver kärnfamiljen; i tre hushåll utgjordes denna medlem av en ogift bror till den gifta mannen eller kvinnan och i det fjärde utgjordes den av den gifta mannens mor.²⁵ Sju hushåll framstår som avvikande då dessa uteslutande bestod av ogifta personer (änkor/änklingar, ogifta och frånskilda män och kvinnor). I dessa sju hushåll återfanns åtta av de ogifta kvinnorna. Dessa kvinnor delade hushåll med sina ogifta syskon och/eller med andra besläktade hushållsmedlemmar, företrädesvis modern. Endast tre kvinnor (två änkor och en ogift) levde ensamma och utgjorde således ensamhushåll.²⁶

Hushållens storlek varierade mellan en och sju medlemmar, men merparten hushåll bestod av tre medlemmar, vanligtvis man, hustru och barn.

²² Den yngsta kvinnan var 19 år och den äldsta 64 år.

²³ Som vuxna arbetsföra avses här personer mellan 15 och 65 år. År 1945 var 39 kvinnor gifta, tio var ogifta, tre var änkor och en kvinna var frånskild. Folkräkningen 1945. Fortsättningsvis omnämns samtliga ensamstående (inte bara ensamlevande) kvinnor som ogifta.

²⁴ Två av de 53 kvinnornas hushållstillhörighet har inte kunnat fastställas då de vid tidpunkten år 1945 var bosatta på annan ort (i Stockholm respektive Säter). Övriga 51 kvinnor var fördelade på 49 hushåll eftersom det i två hushåll förekom vardera två vävande kvinnor (i det ena hushållet vävde både mor och dotter och i det andra vävde två ogifta systrar).

²⁵ Så kallad ”utvidgad familj”, en hushållstyp som var vanlig på Sveriges landsbygd fram till sekelskiftet 1900. Flygare (1999), s. 60–61. Se även Gaunt (1983).

²⁶ Hushållstyper som karaktäriseras av avsaknaden av ett gift par benämns som ”hushåll som saknar familj” eller, om medlemmarna inte är besläktade, som ”ofullständiga hushåll”. Flygare (1999), s. 60–61.

Nästan samtliga gifta kvinnor (32 av 39), samt en änka hade hemmaboende barn. 17 av kvinnorna fick barn mellan 1938 och 1945.²⁷ I 27 hushåll ingick någon försörjningsberoende medlem och dessa var nästan uteslutande barn. I dessa hushåll utgjorde de försörjningsberoende medlemmarna cirka 40 procent av hushållens totala medlemsantal, något som kan tyda på en stor försörjningsbörd för hushållets övriga arbetsföra medlemmar.²⁸ I övriga 22 hushåll utgjorde medlemmarna uteslutande av vuxna män och kvinnor i arbetsför ålder och därmed borde försörjningsbördan i dessa hushåll vara låg.²⁹

Granskningen av kvinnornas hushållssituation visar att merparten av de studerade kvinnorna befann sig i ett stadium av livs- och hushållsnyckeln där merparten hade gift sig och fått barn. De var samtliga i arbetsför ålder och ingick vanligtvis i flerpersonershushåll. För merparten av kvinnorna förelåg därmed i hög grad så kallade kvinnospecifika hinder för förvärvsarbete.

Hushållens arbets- och försörjningssituation

Genom att studera de näringar som hushållen baserade sin försörjning på och hur arbetet fördelades på hushållets enskilda medlemmar går det att få en uppfattning om hushållens försörjningssituation, dess försörjningsbörd, men också om kvinnans arbetsroll inom hushållet vilket, i ett senare skede, bidrar till förståelse av hemslöjdsarbetets betydelse för hushållsekonomin.

Som tidigare redovisats var jordbruk med binärningar under 1900-talets första hälft en viktig försörjningskälla för befolkningen i Siljansbygden, Dalarna. Parallellt med den pågående industrialiseringen fortsatte således jordbruken att drivas, i form av kombinations- eller stödjordbruk, vid sidan av lönearbete inom andra näringar fram till tidpunkten för den stora jordbruksavvecklingen från början av 1950-talet.³⁰

Liksom befolkningen i allmänhet baserade ett stort antal av de här undersökta hushållen sin försörjning på jordbruksdrift och lönearbete, enbart eller i kombination med varandra (se tabell 4.1). Jordbruksenheterna var dock, liksom i övriga Siljansbygden, små och motsvarade endast en eller ett par hektar åkermark.³¹

²⁷ Totalt 63 barn.

²⁸ I 27 av 49 hushåll ingick någon försörjningsberoende medlem (barn under 15 år och pensionärer över 65 år). I dessa hushåll utgjorde de försörjningsberoende 45 (42 barn och 3 pensionärer) av totalt 111 medlemmar.

²⁹ Med vuxna arbetsföra avses åldern 15–65 år. Normalt antas att barn under 15 år, i förskole- och skolålder, inte kan försörja sig själva. Se Åmark (2002), s. 249.

³⁰ Se kapitel 2. Mellan 1951 och 1961 mer än halverades antalet brukningsenheter i de undersökta socknarna i Siljansbygden.

³¹ De flesta jordbruksenheterna var endast omkring 2–3 hektar. Den minsta registrerade brukningsenheten motsvarade endast 0,49 ha medan den största uppgick till 6 ha. Primärmaterialet till 1945 års folkräkning avseende Äl, Siljansnäs, Leksand, Gagnef, Mora och Borlänge stad, RA.

Tabell 4.1 *Hushållens näringsinriktning år 1945 (absoluta tal och procent).*

Försörjningsinriktning	Antal	%
Jordbruksdrift	8	16
Jordbruksdrift och lönearbete	13	27
Egen rörelse	3	6
Enbart lönearbete	24	49
Egen rörelse och lönearbete	1	2
Summa	49	100

Källa: Uppgifter enligt primärmaterial till Folkräkningen 1945 för Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef och Mora, RA. Församlingsböcker avseende år 1945 för Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef, Mora samt Borlänge stad, ULA.

Anm.: 51 kvinnor fördelade på 49 hushåll ingår. Två kvinnor ingår inte då deras hushålls- och försörjningssituation under 1945 inte är känd.

Så många som 21 hushåll bedrev jordbruksdrift men brukningsenheterna var i flertalet fall knappast tillräckligt stora ur försörjningssynpunkt och följaktligen bedrevs dessa småbruk vanligtvis i kombination med en eller flera familjemedlemmars lönearbete utanför hemmet.³² Enligt folkräkningsuppgifterna baserade dock åtta hushåll uteslutande sin försörjning på jordbruksdrift. Hela 24 hushåll fick sin försörjning enbart från lönearbete utanför hemmet, och resterande fyra hushåll fick inkomster från den egna affärsrörelsen, varav det i ett hushåll förekom i kombination med lönearbete.

De icke-agrara näringarnas, lönearbetes och rörelsedriftens, dominans samt det faktum att hela 28 hushåll uteslutande baserade sin försörjning på dessa verksamheter framstår, med avseende på de resultat som redovisats i kapitel 2, som något förvånande. Från tidigare forskning vet vi att befolkningen vid denna tid och plats baserade sin försörjning på flera olika näringskällor, där jordbruksdrift och lönearbeten av olika slag kombinerades.³³ Många av dessa näringskällor var av informell karaktär vilket leder till frågan om i vilken utsträckning som hushållen har noterat dessa verksamheter. Möjligtvis kan vissa jordbruksenheter ha varit så små att hushållen inte uppgav dessa.³⁴ De små jordbruken bedrevs huvudsakligen för eget bruk, för självhushållningsbehov. Några större produktionsöverskott uppstod vanligtvis inte och således genererades sällan kontinuerliga kontantinkomster från jordbruksdriften.³⁵

Enligt officiell statistik var merparten av de här undersökta hushållens försörjning redan år 1945 förankrade i industrisamhällets ekonomi då mer-

³² Se Isacson (1994). Se även Lundgren (1985) och Boqvist (1978 och 1985).

³³ Isacson (1994). Se även Boqvist (1978 och 1985) och Lundgren (1985).

³⁴ Av en av intervjuerna framgår det att ett hushåll som enligt folkräkningen kategoriserats som uteslutande lönearbetsförsörjande i praktiken även bedrev jordbruks- och skogsdrift i liten omfattning, för eget behov. Hushållet hade två kor, en gris och lite höns. Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

³⁵ Intervju med Brita Feder Insjön 2002-01-22. Se även Åmark (2002), s. 237–238.

parten framstod som uteslutande löntagarhus. Även om hushållen således inte kan betecknas som specifikt agrart förankrade (de bedrev inte jordbruk i egentlig mening) så levde många i ett agrart och ruralt präglat arbets- och försörjningsmönster där självhushållningsgraden var stor. Många hushåll hade ett eget trädgårdsland där potatis och andra rotfrukter samt grönsaker odlades för eget bruk. Karaktäriserande var också ett omfattande arbetsutbyte i form av tjänster och gentjänster; byborna gick samman och hjälptes åt vid brödbakning, under jordbrukets skördetid etcetera.³⁶ Således kan konstateras att undersökningen inte gäller specifikt agrara men väl *rurala* hushåll. Hushållen hade för sin ekonomiska överlevnad tagit steget in i industrisamhället men deras livs- och arbetsmönster präglades starkt av den tidigare dominerande agrara ekonomin.

Genusarbetsdelning och försörjningsansvar

Tidigare forskning har visat att den rådande genusordningen under denna tid lade det huvudsakliga försörjningsansvaret på män medan hemmets skötsel och vård hörde till kvinnors ansvarsområde. Samtidigt framhålls att genusarbetsdelningen inte var lika strikt i hushåll med sämre försörjningsförutsättningar; i dessa hushåll förväntades samtliga arbetsföra, kvinnor som män, bidra till försörjningen och alltså förvärvsarbete. Detta gällde inte minst landsbygdshushållen där normen om ständigt arbete var levande.³⁷

De hemslöjdsarbetande kvinnornas arbetsuppgifter

Som framkom i kapitel 2 fanns få möjligheter till lönearbete för kvinnor i det studerade området i Nedansiljan. Arbetstillfällena återfanns inom typiskt kvinnliga arbetsområden inom industri-, tjänste- och servicesektorerna. Giftna kvinnors arbetsmöjligheter var dock, till skillnad från ogifta kvinnors, starkt kringskurna och deras arbetsuppgifter var huvudsakligen koncentrerade till det egna hemmet och den egna gården.³⁸

Merparten kvinnor, i synnerhet de giftna, var således under denna tid inte registrerade som förvärvsarbetande trots att de i högsta grad deltog i försörjningen genom arbete i gård och hem.³⁹ Detta var även fallet för de här studerade hemslöjdsarbetande kvinnorna. Majoriteten av dem var inte formellt registrerade som yrkesarbetande (se tabell 4.2).

³⁶ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13; Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08; Karin Broman, Borlänge 2003-04-03; Astrid Säter, Insjön 2002-01-22 samt Gerda Thiis, Gagnef 2005-01-13. Om självhushållning och arbetsutbyte se Flygare (1999), s. 172–173 och Isacson (1994).

³⁷ Se Sommestad (1995); Flygare (1997 och 1999); Nyberg (1989 och 1993). Om arbetets imperativ för arbetarklassens kvinnor se Frangeur (1998); Lane (2004) samt Hareven (1982).

³⁸ För en genomgång av kvinnors arbetsmöjligheter i Siljansbygden, Dalarna, se kapitel 2.

³⁹ Se Nyberg (1989 och 1993) och Sommestad (1995).

Tabell 4.2 Kvinnornas fördelning på yrke/befattning efter civilstånd år 1945 (totalt och i procent).

Yrke	Gifta	Ogifta	Samtliga	%
Husmor	31	3	34	64
Jordbruksägare/-arbetare	4	4	8	15
Lönearbete	-	5	5	9
Ej angivet/vet ej	4	2	6	11
Summa	39	14	53	100

Källa: Uppgifter enligt primärmaterial till Folkräkningen 1945 för Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef och Mora, RA. Församlingsböcker avseende år 1945 för Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef, Mora samt Borlänge stad, ULA.

Vid granskningen av materialet framträder stora skillnader i de gifta och de ogifta kvinnornas yrkesstatus. Enbart fyra av totalt 39 gifta kvinnor be-tecknades som förvärvsarbetande; dessa var registrerade som jordbruks-arbetare inom det egna familj jordbruket (deras respektive äkta män stod som arbetsgivare) och hade således den egna gården som arbetsplats. Trots att en stor del av de gifta kvinnornas hushåll baserade sin försörjning på jordbruksdrift, en verksamhet som engagerade merparten arbetsföra i hushållet, var, som nämnts, endast ett fåtal av kvinnorna registrerade som jordbruksarbetare.⁴⁰ Inte heller upptogs de som hemmansägare eller som delägare till mannens verksamhet. Trots detta finns starka skäl att tro att de kvinnor som tillhörde jordbrukarhushåll deltog i jordbrukets skötsel och därmed i praktiken förvärvsarbetade. Hos landsbygdens jordbrukande befolkning var imperativet till ständigt arbete starkt och omfattade såväl kvinnor som män. Jordbrukarhustrur förväntades aktivt delta i jordbruksdriften; de ansvarade för ladugårdens skötsel och deltog i det arbetskraftsintensiva vårbruket och skördearbetet.⁴¹ Jordbrukarkvinnornas försörjningsansvar och produktiva arbetsdeltagande var särskilt stort i skogs- och småbrukarområden. I dessa områden ansvarade kvinnorna i praktiken själva för jordbruksdriften medan männen lönearbetade utanför hemmet.⁴² Granskningen av de gifta kvinnornas yrkesstatus visar, som kan förväntas, att ingen av dem var upptagna för något lönearbete utanför det egna hemmet. De gifta kvinnornas arbetsuppgifter var, som på andra håll i området och i Sverige som helhet, således uteslutande förlagda till det egna hemmet och inom gårdens ram.

I kontrast till de gifta kvinnorna stod de ogifta. Dessa var inte husmödrar (trots att tre änkor omnämndes som det) utan arbetade antingen i det egna familj jordbruket eller avlönat utanför hemmet. Fyra kvinnor arbetade inom familj jordbruket, varav tre betecknades som hemmansägare. De andra kvin-

⁴⁰ 14 av de gifta kvinnornas hushåll bedrev jordbruksdrift.

⁴¹ Nyberg (1993), s. 132–142; Flygare (1997), s. 192–195; Sommestad (1995) s. 512–520. Se även Niskanen (1998a och 1998b).

⁴² Isacson (1994), s. 60–61; Nyberg (1993), s. 133–134 och Sommestad (1995), s. 517.

norna lönearbetade utanför det egna hemmet och gården, och deras arbetsplatser återfanns inom traditionellt kvinnliga arbetsområden; kvinnorna ifråga arbetade som städerska, sömmerska, väverska, servitris och hembiträde. Tre ogifta kvinnor, samtliga änkor, omnämndes i folkräkningsmaterialet som ”husmödrar” men företog alla lönearbete på deltid, som bisyssla; en kvinna arbetade som jordbruksbiträde, den andra som hemhjälp och den tredje som hembiträde. De två ogifta kvinnor som vid tidpunkten 1945 befann sig på annan ort, i Stockholm repsektive Säter, var under föregående år yrkesverksamma. Den ena arbetade som kontorsbiträde och den andra som hembiträde. Kvinnornas tillfälliga vistelse på annan ort var troligtvis yrkesrelaterad, åtminstone för den ena av kvinnorna som under sin tid i Stockholm var anställd vid LM Ericsson men också på ett bokbinderi.⁴³

De ogifta kvinnornas yrkesfrekvens visar att det för dessa kvinnor var allmänt accepterat att förvärvsarbeta och följaktligen var de, till skillnad från de gifta, inte nödvändigtvis tvingade till arbetsuppgifter inom det egna hemmets eller gårdens ram. De var å andra sidan, för sin försörjning, tvingade till förvärvsarbete.

Trots att flertalet kvinnor ägnade sig åt hemslöjdsarbete förhållandevis kontinuerligt under årens lopp, varav 23 var verksamma vid räkningstillfället 1945, noterades endast fem kvinnor för detta arbete i folkräkningsmaterialet.⁴⁴ Enbart en fränskild kvinna uppgav vävning som sitt huvudsakliga arbete medan resterande fyra, samtliga gifta, kvinnor uppgav att de utövade vävning som bisyssla. Hemslöjdsarbetet var följaktligen av liknande karaktär som andra typiskt kvinnliga ”dolda” arbeten; det var ett arbete som vanligtvis utövades tillfälligt, vid sidan av andra arbetsuppgifter, och som var underordnat kvinnans huvudsakliga ansvarsområde, hemmet. Arbetet var följaktligen inte något som dessa kvinnor identifierade sig med och följaktligen såg de sig själva huvudsakligen som ”husmödrar” snarare än som ”yrkesarbetare”.⁴⁵

Övriga hushållsmedlemmars arbetsuppgifter

Eftersom majoriteten av de hemslöjdsarbetande kvinnorna officiellt betraktades som husmödrar utan yrkesstatus ansågs det huvudsakliga försörjningsansvaret, åtminstone i de gifta kvinnornas hushåll, vila på någon annan hushållsmedlem, företrädesvis mannen.

I de gifta hemslöjdsarbetande kvinnornas hushåll framträder mannens arbete som den bas på vilken hushållets försörjning vilade; i 23 av totalt 39

⁴³ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

⁴⁴ 20 av de här 53 studerade kvinnorna tillhörde den långvarigt arbetande arbetskraften vid Sätergläntan och var verksamma under minst åtta av den studerade 18-årsperioden. Sammantaget var 23 av de 53 väverskorna aktiva med vävning år 1945.

⁴⁵ För en jämförelse av ”casual women workers” i Salford, England under 1930-talet och deras yrkesidentitet, se Glucksmann (2000), s. 54–55.

hushåll var han den enda som uppgivits som yrkesarbetande. Männens huvudsakliga arbete var antingen koncentrerat till den egna rörelsen, det egna hemmanet eller någon annan rörelse, eller till lönearbete utanför hemmet (se tabell 4.3).

Vid granskningen av de gifta männens huvudyрке, den verksamhet som anses utgöra merparten av mannens sammantagna arbete, framgår att lönearbete utanför hemmet var den dominerande arbetsformen. Liksom de yrkesregistrerade kvinnorna, var männens arbeten starkt genusspecifika. Deras arbetsplatser var koncentrerade till traditionellt manliga arbetsområden inom sågverksindustrin och andra industriarbeten, till byggnadsarbete och skogsarbete. Många var anställda vid sågverken i Insjön och i Leksand men en stor del av männen hade inte uppgett någon arbetsgivare. Huruvida dessa män hade fast anställning vid ett och samma företag, eller om de skiftade mellan olika företag och/eller arbetsplatser framgår inte av folkräkningsmaterialet. Däremot resulterade många av männens yrken i typiskt säsongbetonade arbeten vilka utfördes under en begränsad period av året; jordbruksarbete och byggnadsarbete företogs huvudsakligen under vår- och sommarmånaderna medan skogsarbete vanligtvis utövades under vintermånaderna.⁴⁶

Vidare bör nämnas att många män i Siljansbygden hade sina arbetsplatser förlagda utanför hemsöcknen.⁴⁷ Av materialet framgår att åtminstone fyra män, samtliga byggnadsarbetare, hade sina arbetsplatser utanför Dalarnas (Kopparbergs) län; tre män arbetade i Stockholm medan den fjärde arbetade

Tabell 4.3 *De gifta männens huvudyрке år 1945 (totalt och i procent).*

Yrkeskategori	Antal	%
Hemmansägare	10	26
Rörelseägare	4	10
Sågverksarbetare	8	21
Övrig industriarbetare	3	8
Byggnadsarbetare	10	26
Skogsarbetare	4	10
Summa	39	100

Källa: Primärmaterialet till Folkräkningen 1945 för Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef och Mora, RA. Församlingsböcker avseende år 1945 för Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef, Mora samt Borlänge stad, ULA.

⁴⁶ Om säsongarbeten se Isacson (1994), särskilt s. 103–105.

⁴⁷ Arbetspendlingen till arbete utanför hemkommunen var genomgående hög i socknarna kring Siljan. I Gagnef motsvarade den hela 17 procent. Isacson (1994), s. 96. I Leksand, Ål, Rättvik och Boda var utpendlingen låg, mellan fem och sju procent. För hela Dalarnas (Kopparbergs) län låg utpendlingen på omkring nio procent. Folkräkningen 1950 del 4, tabell 1, s 160–163. Om arbetspendlingen från Siljansbygden till byggnadsarbeten i Stockholm, se intervju med Martin Bortas, Insjön 2003-06-25. Se även Isacson (1994), kapitel 3, särskilt s. 97–109.

i Hofors, Gävleborgs län. Dessa män befann sig troligtvis borta från hemmet under en större del av året, under vår och sommar då byggnadsarbete kunde företas.⁴⁸ Ett exempel på detta var en man som arbetade som byggnadsarbetare i Stockholm under en stor del av året, men som under vintermånaderna återvände till hemsocknen för skogsarbete åt olika skogsbolag och i den egna skogen. Även under vintern var han borta i långa perioder från hemmet. ”På vintrarna, de var ute där då i hela lag och låg i skogskojor då borta någonstans. [...] De brukade väl åka i början på januari och sedan var de ju borta då tills det blev vår. Men de kunde väl vara hem kanske en ... en gång eller någonting.”⁴⁹ En annan man var också bortrest från hemmet under stora delar av året. Under krigsåren var han i perioder inkallad för militärtjänstgöring. I övrigt arbetade han som murare vid olika byggarbetsplatser, företrädesvis i Borlänge men även utanför länet (Hofors). Kvinnan kommenterade hans bortavaro från hemmet med att ”han var borta för det mesta han den där tiden. Jag var ensam med pojkarna.”⁵⁰ Följaktligen vilade ansvaret för hemmets och gårdens skötsel och drift helt på kvinnor under den tid som deras respektive äkta män säsongsarbetade på annan ort.⁵¹

Endast 14 gifta män uppgav annan sysselsättning än lönearbete som huvudsakligt yrke. Tio av dessa var hemmansägare med jordbruks- eller skogsarbete på den egna gården och det egna hemmanet som sin huvudsakliga sysselsättning. Resterande fyra män ägde en egen rörelse; en man drev en tobakshandel, en annan var trafikbilägare, den tredje var cykelreparatör och den fjärde mannen idkade vedhandel.

Trots att merparten av männens huvudsakliga yrkesarbeten karaktäriserades som typiskt säsongsbetonade (då åtminstone jordbruksarbete, skogsarbete och byggnadsarbete under denna tid karaktäriserades som sådana) ägnade sig knappt en tredjedel åt något annat kompletterande arbete; tio av männen registrerades, vid sidan av sitt huvudsakliga yrke, för någon bisyssla. Fyra män som lönearbetade utanför hemmet var samtidigt hemmansägare; ytterligare fyra män som huvudsakligen var hemmansägare hade lönearbete utanför den egna gården som bisyssla. Resterande två män kombinerade två olika lönearbeten, den ena företog utöver byggnadsarbete även skogsarbete och den andra mannen kombinerade skogsarbete med arbete som chaufför.

Förutom mannen bidrog eventuellt barn och, i enstaka fall, andra hushållsmedlemmar utöver kärnfamiljen till försörjningen i de gifta kvinnornas hushåll. De flesta barnen arbetade som ”medhjälpare familjemedlemmar” vars arbetsuppgifter koncentrerades till hemmets och jordbrukets skötsel. I tio hushåll lönearbetade ett eller flera barn utanför hemmet, och deras arbets-

⁴⁸ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08 samt Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

⁴⁹ Intervju med Berta Vangen (mannens dotter), Siljansnäs 2005-01-13.

⁵⁰ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

⁵¹ Se Isacson (1994) och Sommestad (1995).

platser var främst förlagda till industri- samt till tjänste- och servicesektorn.⁵² Huruvida dessa barn arbetade kontinuerligt framgår inte av materialet. Som tidigare nämnts definieras merparten av de gifta kvinnornas hushåll (35 av 39 hushåll) som kärnfamiljer bestående av hustru, man och eventuella barn. Endast fyra hushåll hade andra hushållsmedlemmar. I samtliga dessa hushåll återfanns endast en ytterligare medlem, utöver kärnfamiljen.⁵³ Av dessa förvärvsarbetade två personer och bidrog följaktligen till försörjningen; ett hushåll fick ytterligare försörjningsbidrag från den hemslöjdsarbetande kvinnans ogifta brors snickeriarbete och jordbruksdrift medan det andra hushållet fick inkomster från makens ogifta brors cementarbete.

Liksom de gifta kvinnorna ingick de ogifta kvinnorna, med undantag för tre ensamlevande änkor, i flerpersonghushåll. De bodde antingen kvar i föräldrahemmet med någon kvarlevande förälder, vanligtvis modern, och/eller delade hushåll med något eller några syskon.⁵⁴ Till skillnad från de gifta kvinnorna var de inte husmödrar utan försörjde sig på sitt eget och andra hushållsmedlemmars arbete. I dessa hushåll yrkesarbetade merparten hushållsmedlemmar då nästan samtliga var i arbetsför ålder.

Hushållsnykeln som förklaring till variationer i kvinnornas arbete

Med utgångspunkt i den tillgängliga information som finns om de hemanbetande kvinnornas hushållssituation följer nedan en diskussion om de hushållsnykelrelaterade faktorer som påverkade kvinnornas hemslöjdsarbete. Vilka förändringar kan urskiljas i kvinnornas arbetsmönster och till vilka hushållsnykelrelaterade faktorer kan förändringarna härledas? Enligt tidigare forskning kan ett tydligt livsnykelförlopp för kvinnor skönjas; under barnomsåren upptogs deras huvudsakliga tid till skolgång men undantagsvis även till lättare arbetsuppgifter inom det egna hemmets och gårdens ram.⁵⁵

⁵² I tio av de gifta kvinnornas hushåll lönearbetade totalt arton barn, varav nio pojkar och nio flickor. År 1945 var det yngsta barnet 13 år och det äldsta 34 år. Av de nio pojkarna arbetade två som springpojkar, tre som skogsarbetare, en som reparatör, en som verkstadsarbetare, en som mejeriarbetare och en som träsnidare. Av flickorna arbetade två inom textilindustrin, tre var affärsbiträden, två var hembiträden, en var städerska och en var servitris.

⁵³ I ett hushåll ingick kvinnans ogifta bror, i två hushåll ingick männens ogifta bröder och i ett fjärde ingick mannens mor.

⁵⁴ Två kvinnor var som tidigare nämnts bosatta utanför hemorten under året ifråga. Deras hushålls- och försörjningssituation under 1945 är inte känd.

⁵⁵ Den formella skolplikten utökades i Sverige under 1930-talet. År 1936 förlängdes antalet skolår, från tidigare sex, till sju år samtidigt som skolåret förlängdes från 34 till 36 veckor. Sjöberg (2004), s. 13. Om barnarbetets utbredning och socialiseringen till framtida kvinnliga arbetsuppgifter inom jordbruket se Sjöberg (2004); Flygare (1997, 1999 och 2004); Somme-stad (1995) och Isacson (1994). För ett internationellt perspektiv se Hareven (1982) och Glucksmann (2000).

Under ungdomsåren, efter avslutad skolgång och före giftermål, följde vanligtvis en kombination av hushållsarbete och lönearbete, den mest yrkesverksamma tiden i en kvinnas liv. Giftermål och barns födelse innebar vanligtvis att lönearbetet upphörde eller åtminstone en kraftigt minskad arbetstid till förmån för reproduktiva arbetsuppgifter inom det egna hemmet. Livscykeländringar under ålderdomen var för kvinnor ofta förknippade med änkestatus. Makens bortgång innebar att en del kvinnor för sin försörjning återgick till förvärvsarbete. Andra änkor flyttade in i något av sina barns hushåll och förlitade uteslutande sin försörjning på något kvarboende barn.⁵⁶

Granskningen av de 53 hemslöjdsarbetande kvinnornas hushållssituation (hushållens storlek och sammansättning samt hushållens arbets- och försörjningssituation) visar att denna var avgörande för i vilken utsträckning hemslöjdsarbete kunde utövas. Eftersom hemslöjdsarbetet utfördes inom hemmet var en viktig förutsättning att kvinnornas övriga arbetsuppgifter var förlagda inom det egna hemmets och gårdens ram. För de gifta kvinnorna, vars arbetsansvar omfattade hushållets skötsel, uppstod vanligtvis inte någon konfliktsituation (arbetet inverkade inte på övriga arbetsuppgifter) då hemslöjdsarbetet kunde utföras inom hemmet och under lediga stunder. Följaktligen var merparten av, åtminstone de här studerade, hemslöjdsarbetande kvinnorna gifta. De fem ogifta kvinnor som bedrev hemslöjdsarbete över en längre tidsperiod, och således tillhörde den långvarigt verksamma arbetskraften, ingick alla i småbrukarhushåll och hade, liksom de gifta kvinnorna, uteslutande hemmet och den egna gården som arbetsplats.⁵⁷ Övriga ogifta kvinnor företog hemslöjdsarbete under endast ett eller några års tid och upphörde med arbetet till förmån för lönearbete utanför hemmet. Avsaknaden av ansvar för hushållsarbetet och det faktum att det var socialt accepterat för dessa kvinnor att förvärvsarbete utanför hemmet samt tillgången till bättre och fler arbetsalternativ bidrog troligtvis till att de upphörde med hemslöjdsarbetet.

Kvinnornas hemslöjdsarbete var överlag underordnat hushållens övergripande arbets- och försörjningsmönster; det krävdes en stabil och tryggad försörjningssituation i botten, där jordbruksdrift eller mannens/övriga hushållsmedlemmars lönearbete fungerade som en försörjningsmässig bas. Hemslöjdsarbetet hade en tydlig karaktär av bisyssla, då merparten kvinnor endast ägnade sig åt arbetet i liten omfattning under ett eller ett fåtal år (både avseende nedlagd arbetstid och antalet verksamma år). Det var ett arbete som företogs tillfälligtvis, när kvinnans andra arbetsuppgifter, inom hushållet och det egna jordbruket, var avklarade. Vidare var arbetet säsongsbetonat

⁵⁶ Tilly–Scott (1978); Oppenheim Mason m. fl. (1978); Hareven (1982 samt 1978a och 1978b); Lane (2004); De Laval (1970) samt Glucksmann (2000).

⁵⁷ Av de fem kvinnorna hade en kvinna vävning som sitt huvudsakliga yrke, två kvinnor var hemmansägare och en betecknades som jordbruksarbetare (ingen av dessa uppgav någon bisyssla). En kvinna omnämndes som husmor men företog jordbruksarbete som bisyssla. Ingen av dessa kvinnor lönearbetade utanför hemmet.

och utfördes främst under årets höst- och vintermånader medan sommarmånaderna i större utsträckning ägnades åt andra arbetsuppgifter, företrädesvis inom jordbruket eller i trädgårdslandet.⁵⁸ Fyra av tio kvinnor ur den långvarigt verksamma arbetskraften upphörde helt med hemslöjdsarbete under sommarmånaderna juni till september. Dessa tillhörde småbrukarhushåll och deltog då troligtvis i jordbruksarbetet, med sådd och skörd. I samband med vissa högtider, som jul och midsommar, gjordes också vanligen mindre arbetsuppehåll.⁵⁹

Förändringar i hushållssammansättningen – ökat eller minskat medlemsantal oftast som en följd av barns födelse eller flytt hemifrån samt dödsfall – är ytterligare en faktor som gav upphov till variationer i arbetet.

Hushållens medlemsantal ökade huvudsakligen genom barns födelse. 39 av totalt 53 kvinnor var gifta och 32 av dessa hade, liksom en av änkorna, hemmaboende barn. 17 av dessa kvinnor (16 gifta och 1 änka) fick barn mellan 1938 och 1945. Som nämnts utgjorde kvinnors ansvar för omsorgen av barn och hushåll ett ”kvinnospecifikt hinder” för gifta kvinnors förvärvsarbetsdeltagande.⁶⁰ För de hemslöjdsarbetande kvinnorna innebar barnens födelse vanligtvis ett arbetsuppehåll på ett eller några år eller åtminstone minskat hemslöjdsarbete. Småbarnstiden begränsade således den tid som ägnades åt vävning men uteslöt inte helt deras arbete eftersom det utfördes inom hemmet. Ett starkt skäl till att detta arbete företogs var just möjligheten att lönearbeta samtidigt som kvinnorna kunde fullfölja sina ”husmoderliga” arbetsuppgifter inklusive barnpassning.⁶¹

Fyra kvinnor ökade kraftigt sitt hemslöjdsarbete mot slutet av 1940-talet, i samband med att barnen blivit äldre och uppnått skolålder. En av kvinnorna fortsatte väva ytterligare tre år efter det första barnets födelse, 1942, men upphörde året för det andra barnets födelse 1946. Därefter tog hon ett arbetsuppehåll på minst fem år, och återupptog vävningen först på 1950-talet. Småbarnsperioden var en orsak till det långa arbetsuppehållet.⁶² En annan kvinna hade fem hemmaboende barn, varav de två yngsta föddes 1937 respektive 1943. Kvinnan ifråga arbetade mellan 1939 och 1942 men gjorde sedan ett arbetsuppehåll i samband med det femte barnets födelse. År 1946, när det yngsta barnet fyllt tre år, återupptog hon arbetet och arbetade sedan samtliga år fram till 1950. Fyra kvinnor upphörde helt med vävningen i samband med det första eller andra barnets nedkomst. I vilken utsträckning som

⁵⁸ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13; Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08 samt Martin Bortas, Insjön 2003-06-25.

⁵⁹ Intervju med Astrid Säter, Insjön 2002-01-22 och Karin Broman, Borlänge 2003-04-03. Både Astrid och Karin uppgav att vävstolen ofta flyttades ut från köket under sommarmånaderna och under högtider som jul och midsommar.

⁶⁰ Detta påstående gäller främst kvinnors förvärvsarbete utanför hemmet. Se Qvist (1974) och Lane (2004).

⁶¹ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13 och Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

⁶² Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

barnens födelse bidrog till att just dessa fyra kvinnor upphörde med sitt hemslöjdsarbete är oklart, då de endast arbetade under ett års tid. Andra faktorer som kvinnans eget intresse och skicklighet för hemslöjdsarbete eller tillgång till andra arbeten kan ha bidragit.

En kvinna började väva först efter småbarnstiden, i och med att hennes fem barn blivit äldre och det yngsta barnet fyllt sju år, och hon således fick mer tid för hemslöjdsarbete. Äldre barn, som nått skolålder, innebar således minskad nedlagd arbetstid på vården- och omsorgen av dessa men också en avlastning för kvinnan i hennes övriga arbete då barnen successivt kunde börja hjälpa till med vissa arbetsuppgifter. Tidigare forskning, inte minst den agrarhistoriska, har visat hur socialiseringen till framtida manliga och kvinnliga arbetsuppgifter inträffade tidigt i barnens liv, redan i början av skolåldern.⁶³ De vävande kvinnornas barn arbetade som ”medhjälpare familjemedlemmar” inom jordbruket och hemmet, eller lönearbetade utanför hemmet. Barnen var också delaktiga i hemslöjdsarbetet; de hjälpte till med förarbetet, vanligtvis genom att delta i spolningen av garn, i varpningen och i uppsättningen av väv, något som krävde mer än en persons deltagande, men barnen vävde också själva.⁶⁴ I vilken utsträckning som barn deltog i hemslöjdsarbetet är oklart då dessa ”informella” aktiviteter endast undantagsvis registrerats i församlingsböckerna. Av kassaböckerna och intervjuerna framgår att åtminstone tre av de hemarbetande kvinnornas döttrar vävde åt Sätergläntan under tidsperioden. Dessa vävde både som boende i föräldrahemmet och som gifta.⁶⁵

Minskningar i hushållens medlemsantal härleds främst till barns flytt hemifrån samt till någon hushållsmedlems dödsfall. Huruvida minskningar i hushållets medlemsantal påverkade hemslöjdsarbetets omfattning är svårt att säga. Å ena sidan innebar det ett minskat antal konsumenter i hushållet (ju färre medlemmar desto mindre munnar att mätta). Å andra sidan innebar det vanligen förlusten av en arbetsför medlem. Vuxna barn hjälpte ofta till i jordbrukets och hushållets skötsel, lönearbetade utanför hemmet eller, som ovan nämnts, deltog i vävarbetet. Någon familjemedlems dödsfall, vanligtvis någon av mannens eller kvinnans föräldrar, innebar, å ena sidan, sannolikt också en minskad försörjningsbörda eftersom få åldriga mor- och farföräld-

⁶³ Skolåldern under den studerade tidsperioden inträffade vanligtvis mellan 7 och 14 års ålder, men många barn avslutade skolgången redan vid 12-års ålder. Åmark (2002), s. 249. Se även Sjöberg (2004) samt intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

⁶⁴ Samtliga intervjuade kvinnor uppgav att de lärde sig väva som unga då de bodde i föräldrahemmet. Se kapitel 3. Två av de hemslöjdsarbetande kvinnornas döttrar uppgav att de som barn fick hjälpa till med förarbetet inför vävningen. Intervju med Karin Öckerdal, Insjön 2002-01-22 och Gerda Thiis, Gagnef 2005-01-13.

⁶⁵ Emma Smångs dotter Märta (vävde enbart i föräldrahemmet), Maria Båths dotter Berta (vävde både som ogift och gift), Anna Norströms dotter Astrid (vävde både som ogift och gift). Intervju med Märta Hansson (Emma Smångs dotter), Siljansnäs 2005-01-13; Berta Vangen (Maria Båths dotter), Siljansnäs 2005-01-13 och Astrid Göras (Anna Norströms dotter), Borlänge 2003-02-19, 2003-05-09 och 2003-06-23. Se även kassaböckerna, SHF.

rar lönearbetade. Å andra sidan försvann möjligheten till extrahjälp vid behov (inom jordbruket eller hushållet). Änkor och änklingar flyttade vanligtvis in i sina barns hushåll i samband med mannens/hustruns bortgång på grund av svårigheterna med att ensam klara sin försörjning. Detta var fördelaktigt för samtliga parter eftersom änorna och änklingarna ofta deltog i fysiskt lättare arbetsuppgifter i hemmet och jordbruket.⁶⁶

En av de hemarbetande kvinnorna blev änka under den analyserade tidsperioden. Kvinnan ifråga började väva åt Sätergläntan 1935, året efter sitt första barns födelse. 1938, året före det andra barnets födelse upphörde hon med vävningen. Den 6 februari 1939 föddes det andra barnet och drygt en månad senare dog hennes man. En tid efter mannens bortgång bosatte sig kvinnan och hennes barn hos sin mor, morbror och mormor och kom således att ingå i deras hushåll. Först fyra år senare, 1943, återupptog hon vävningen och då i ökad omfattning jämfört med de tidigare verksamma åren. Arbetsuppehållet på fem år orsakades rimligtvis av förändringar i hushållssammansättningen och den därpå ändrade arbets- och försörjningssituationen.

Två systrar illustrerar också att hushållssituationen påverkade i vilken utsträckning hemslöjdsarbete kunde utövas. Kvinnorna ifråga vävde åt Sätergläntan som ogifta boende i föräldrahemmet under 1938 och 1939. I hushållet ingick, utöver de två systrarna, fadern, modern och ytterligare en ogift system. Hushållet baserade sin försörjning på faderns inkomster från sin smidesverkstad och den tredje systemens arbete som telefonist men fick också, under ovannämnda två års tid, kompletterande inkomster från vävningen. De två hemslöjdsarbetande systrarna omnämndes ändå officiellt som ”hemmadöttrar” med arbete i hemmet. I slutet av oktober 1939 gifte sig den ena hemslöjdsarbetande systemen och flyttade hemifrån. Vid denna tidpunkt och under efterföljande år minskade fadern sitt arbete, troligen på grund av sjuk- och ålderdom, vilket resulterade i att den andra vävande ogifta system, som bodde kvar i föräldrahemmet, övergav hemslöjdsarbetet till förmån för ett, förmodligen betydligt bättre och mer kontinuerligt betalt, lönearbete som kontorsbiträde. I samband med faderns död 1942 övertog hon och den tredje ogifta system, som var telefonist, försörjningsansvaret. Den gifta och utflyttade system fortsatte sitt hemslöjdsarbete som gift, om än i minskad omfattning under de första åren. Hennes hemslöjdsarbete möjliggjordes troligtvis av att hushållet baserade sina inkomster på mannens och hans dotters (från ett tidigare äktenskap) lönearbete samt att kvinnans arbetsuppgifter i övrigt var förlagda till hemmet.

⁶⁶ Isacson (1994), s. 136 och Hareven (1982), s. 175–177.

Sammanfattning

Hushållsnivån har varit i fokus i detta kapitel, då 53 hemslöjdsarbetande kvinnor och deras hushållssituation har studerats vid en tidpunkt, år 1945. Syftet med denna analys har varit att dokumentera och analysera relationen mellan hemslöjdsarbetet och hushållens sammansättning och funktion.

Granskningen har visat att de 53 kvinnorna år 1945 befann sig i en livs- och hushållscykel där samtliga var i vuxen arbetsför ålder. Merparten, 39 kvinnor, var gifta och majoriteten kvinnor ingick, med undantag för tre kvinnor, i flerpersonershushåll. Kärnfamiljen dominerade hushållens sammansättning. De studerade hushållen baserade, liksom befolkningen i allmänhet, sin försörjning på jordbruksdrift och/eller lönearbete. De rena löntagarhusållen dominerade. De hemslöjdsarbetande kvinnornas förvärvsintensitet var låg, liksom för Sverige som helhet, och endast 4 av 39 gifta kvinnor betecknades som förvärvsarbetande. I dessa hushåll framstod mannen som den vilken försörjningen vilade på. För de ogifta kvinnorna var förhållandet det motsatta. Dessa kvinnor var för sin försörjning ”tvingade” till förvärvsarbete. De arbetade inom hushållets egna jordbruksdrift eller med avlönat arbete utanför hemmet inom typiskt kvinnodominerade yrkesområden.

För den stora majoriteten kvinnor förelåg så kallade ”kvinnospecifika hinder” (gifta kvinnors ansvar för omsorgen av hem och barn) för förvärvsarbete. Ett starkt skäl till att hemslöjdsarbete för avsalu förekom var just att det gav möjlighet till ett lönearbete samtidigt som kvinnorna inte frångick sina ”husmoderliga” arbetsuppgifter inom hemmet. Samtidigt påverkade hushållscykelrelaterade förändringar, framförallt barns födelse och småbarnsperioden, i vilken omfattning arbetet kunde utföras. Sammantaget visar studien av kvinnornas hushållssituation, i enlighet med tidigare forskning, att svårigheterna med att kombinera lönearbete utanför hemmet med oavlönat arbete inom hemmet resulterade i att många kvinnor sysselsattes i den informella lönearbetssektorn. De arbetade tillfälligtvis med arbetsuppgifter som utfördes inom det egna hemmet, utan att detta registrerades i offentliga handlingar.

KAPITEL 5

Vävinkomster och hushållsekonomi – en detaljstudie

Hushållets socioekonomiska situation har i tidigare forskning pekats ut som en avgörande faktor för i vilken omfattning (hel- eller deltid) och på vilket sätt (oavlönat eller avlönat) som kvinnor arbetade. Samtidigt har forskningen visat att kvinnors lönearbetsmöjligheter, i jämförelse med män, var starkt begränsade. Begränsningen gällde kvinnornas yrkesområden och tillgängliga arbetstillfällen samt de inkomster de tjänade. Synen på kvinnan som den ”försörjda” eller som en ”sekundär” arbetskraft motiverade de låga kvinnolönerna eftersom kvinnor endast ansågs behöva tjäna en ”komplementlön”. Trots kvinnors begränsade möjligheter till förvärsarbete var deras arbetskraft betydelsefull för enskilda hushålls försörjning. Kvinnors olika tillfällighetsarbeten, företogs vanligtvis för att ”komplettera” en låg och oregelbunden manlig inkomst. Deras inkomster, om än låga, bidrog på så sätt till att hushållen kunde upprätthålla en dräglig levnadsstandard.¹

Frågan blir då i vilken omfattning som de hemslöjdsarbetande kvinnornas vävinkomster, som enligt 1938 års hemslöjdsutredning ansågs representera en ”skamlöst underbetald” arbetskraft, bidrog till hushållsekonomi.² I detta kapitel står vävinkomsterna och hushållsekonomi i fokus. Frågeställningen rör hushållens formella inkomster, de inkomster som i samband med deklarationen uppgivits till skattemyndigheten. I relation till hushållens formella inkomster ställs kvinnornas vävinkomster. Utifrån hushållens arbets- och försörjningssituation diskuteras vidare de hemslöjdsarbetande kvinnornas bidrag till hushållsekonomi. Går det att urskilja något mönster utifrån vävinkomsterna och hushållens ekonomi i stort? Finns en koppling mellan hushållens totala inkomstnivå och kvinnornas vävinkomster? Tenderade kvinnor i hushåll med få eller låga kontantinkomster att väva mer, för att höja hushållets totala inkomstnivå och, på så sätt, kompensera en låg hushållsinkomst med ökat hemslöjdsarbete?

Inledningsvis ges en presentation av det svenska skattesystemet och taxeringsförfarandet under perioden. Därefter redogörs för vävinkomsternas

¹ Glucksmann (2000), s. 56-62; Tilly-Scott (1978), s. 128-129; Lane (2004), s. 173 och Hareven (1982), kapitel 8.

² Uttalande av Per Johannes som på uppdrag av Dalarnas hemslöjdsförbund fick i uppgift att utvärdera hemslöjdsituationen i Dalarna. Läs mer i kapitel 2.

utveckling för hela den undersökta populationen, totalt 178 kvinnor, mellan 1938 och 1955. Slutligen granskas ett mindre urval om 29 kvinnors hushåll med avseende på deras socioekonomiska situation.

Metod och material

I detta kapitel står hushållens ekonomiska situation i fokus. Avsikten är att analysera de inkomster som hushållen genererade. Att studera hushållens totala inkomster är dock problematiskt. Från tidigare forskning vet vi att hushållen på Sveriges landsbygd baserade sin försörjning på såväl formella som informella näringar, vilka på ett eller annat sätt bidrog till hushållens försörjning, men som inte alltid redovisades i deklARATIONEN.³

Eftersom hushållens osynliga informella inkomster inte finns tillgänglig i officiell statistik har den forskning som tidigare behandlat informella inkomster huvudsakligen haft en kvalitativ inriktning, där kvantitativa uppskattningar av hushållens informella inkomster i stort sett saknas.⁴ Ekonomihistorikern Lars-Olov Johanssons undersökning av den informella ekonomin i Dalarna 1933 och ekonomhistorikern Nils-Gustav Lundgrens undersökning av kombinationsjordbrukets ekonomiska avkastning i Norrlands inland 1910–1960 utgör undantag.⁵ Lundgren visar att arbetsinsatsen i den formella ekonomin (lönearbetet) gav nästan dubbelt så stor avkastning som arbetet i den informella ekonomin (småbruket) både på 1910- och 1930-talet och att ett språng inträffade fram till 1950-talet då lönearbetet gav mer än tre gånger så stor avkastning. Lundgren konstaterar att det formella lönearbetets kraftiga reallönestegring ledde till minskade incitament att bedriva småbruksdrift.⁶ Enligt Johansson kom de undersökta hushållens informella kontanta inkomster till stor del från bisysslor och tillfälliga arbeten av olika slag, men inkomsterna var förhållandevis små, omkring 12 procent av den totala inkomsten, och varierande och utgjorde därför inga hörnstenar i hushållsekonomin. Merparten av hushållens kontantinkomster kom således från formella lönearbeten. Däremot konstaterar han att små informella inkomster kan ha varit betydelsefulla för dem som levde under knappa materiella omständigheter.⁷

³ Se Johansson (1996); Isacson (1994) och Boqvist (1978).

⁴ Se Isacson (1994) och Boqvist (1978). Se även Glucksmann (2000) och Hareven (1982 och 1987).

⁵ Johansson (1996) och Lundgren (1985).

⁶ Lundgren har använt ett stort och varierat antal källor i sin undersökning av nedlagd arbetsinsats och produktionsvärde inom jordbruket respektive lönearbetet. Lundgren (1985).

⁷ Johansson har använt sig av primärmaterial till 1933 års levnadskostnadsundersökning (hushållsbudgetar) för att få ett mått på hushållens informella inkomster. Johansson (1996), kapitel 4, särskilt s. 150, samt s. 218–222.

Utgångspunkten för denna studie utgörs av de hemslöjdsarbetande kvinnornas vävinkomster, de inkomster som redovisats i Sätergläntans kassaböcker, och hushållens övriga formella inkomster, de inkomster som uppgivits i deklARATIONERNA till taxeringsnämnden. Någon möjlighet att redogöra för eventuella informella, icke-deklarerade, försörjningskällor ges inte.⁸ Vid läsningen av detta kapitel bör man följaktligen vara medveten om möjligheten att hushållen, under denna tidsperiod och på denna plats, fick inkomster från informella näringskällor av varierande slag och i varierande omfattning, samt att dessa för vissa hushåll till viss del kan ha varit betydande för hushållsekonomin.

Att studera vävinkomster – Sätergläntans kassaböcker

Studien av hemarbetarnas inkomster från vävningen baseras på kassaböcker från Sätergläntans hemslöjdsförening mellan 1938 och 1955. I materialet finns personinformation om de kvinnor som var sysselsatta med hemslöjdsarbete, deras arbetsuppdrag och utbetalade löner.

Hemarbetarnas totala årsinkomst har beräknats utifrån deras sammanlagda arbetslön inklusive eventuella ersättningar (ersättning utgick för uppsättning av väv och semesterersättning) under respektive år.

Bokföringen är inte systematisk vilket medfört att granskningen av böckerna varit komplicerad och tidskrävande. En av de svårigheter som har uppstått i samband med bearbetningen av materialet har varit att beräkna och sammanställa hemarbetarnas inkomster. Bristande och otydlig information i samband med betalning för vissa uppdrag har försvårat sammanställningen. Läsaren bör vara medveten om att vissa årsinkomster kan vara något lägre eller högre än vad som egentligen betalats ut men att detta inte har någon större betydelse för analysen.⁹

Att studera hushållens formella inkomster – inkomstlängderna

Vid undersökningen av de enskilda hushållens formella inkomster har inkomstlängder mellan åren 1939 och 1956 använts (avseende taxeringsåren 1938–1955). I inkomstlängderna redovisas de inkomster som utgjorde grunden för taxeringen och skatteuttaget för varje skattskyldig. I avsnittet som följer nedan redogörs översiktligt för skattesystemet och taxeringsförfarandet under tidsperioden för att läsaren ska få en förståelse för det skattepolitiska regelverk som omfattade enskilda människors försörjning. Därefter redogörs för hur inkomstlängderna metodiskt har bearbetats.

⁸ Det bör påpekas att vävinkomsterna kan ha varit såväl formella som informella. Att fullständigt klargöra för detta är inte möjligt. Läs mer om detta under rubriken "Vävinkomsternas betydelse för hushållsekonomin" i föreliggande kapitel.

⁹ För en mer utförlig genomgång av källmaterialets bearbetning hänvisas till käll- och metodbilagan.

Skattesystemet och taxeringsförfarandet

Det moderna svenska skatte- och taxeringssystemets uppkomst kan härledas till 1900-talets inledande decennier då såväl den kommunala inkomstskatten som den statliga progressiva inkomst- och förmögenhetsskatten, grundad på självdeklaration, fick sin utformning. Omläggningen av skattesystemet för- anleddes av ökade statliga utgifter (främst inom infrastruktur, utbildning, sjukvård och andra delar av den statliga tjänstesektorn samt inom försvaret) som i sin tur medförde ökade krav på statlig finansiering. Beskattningen kom vid denna tid att, i större utsträckning än tidigare, utgå från direkt beskattning (av inkomster och förmögenhet) istället för i form av grundskatter på jord (som till stor del gått ut över självägande bönder) och indirekt beskattning (i form av avgifter, konsumtionsskatter och tullar).¹⁰

Under den studerade tidsperioden hade taxeringsnämnden som uppgift att genomföra taxeringen i respektive taxeringsdistrikt. Varje nämnd bestod av en ordförande respektive ledamot, ett kronoombud och ett antal, mellan tre och tio, kommunvalda ledamöter. Samtliga utsågs av länsstyrelsen. Deras uppgift var att granska skriftliga material, i form av de skattskyldigas egna deklARATIONER och andra uppgifter.¹¹

Skattekontrollen bestod dels i att samtliga arbetsgivare hade uppgiftsskyldighet om de anställdas löner och förmåner, dels i att rörelseidkare hade skyldighet att inlämna uppgifter om egna uttag och förmåner som de fått från rörelse, jord- och/eller skogsbruk. Dessutom var banker skyldiga att, på anmaning från skattemyndigheten, lämna uppgifter om ränteinkomster och tillgodohavanden.¹² En större omläggning av skattemyndighetens revisionsverksamhet inträffade efter andra världskriget, då skattekontrollen ökade.¹³ I samband med källskattereformen år 1947 blev arbetsgivare skyldiga att göra skatteavdrag för preliminär skatt från en anställds bruttolön. Skatten drogs därmed direkt från lönen vilket var en stor skillnad mot tidigare år då individer själva ombesörjde sina skatteinbetalningar (vilket innebar att skatten betalades in långt efter att inkomsten tjänats).¹⁴

Deklarationsskyldighet till statlig och kommunal inkomst- och förmögenhetsskatt omfattade samtliga enskilda fysiska personer som under nästföregående år varit taxerade till inkomst- och förmögenhetsskatt eller om de under beskattningsåret ifråga haft en inkomst som uppgått till minst 600 kronor. Den som ett år varit taxerad var således skyldig att deklarerera påföljande år, även om personen ifråga saknat inkomst.¹⁵ Eftersom sambeskattnings tillämpades

¹⁰ Magnusson (1997), s. 393–396; Larsson (1993), s. 51–52 samt Johansson (1996), s. 45–47. För en mer utförlig genomgång av det svenska skattesystemets framväxt, se Rodriguez (1981).

¹¹ Sköld (1939), s. 31 och s. 39–40 samt Sköld (1950), s. 11 och 20.

¹² Sköld (1939), s. 40–44 samt Sköld (1950), s. 20–34.

¹³ *Skatter och skattekontroll* (1983), s. 519 samt Johansson (1996), s. 47.

¹⁴ *Skatter och skattekontroll* (1983), s. 63.

¹⁵ Sköld (1940), s. 13–14 samt Sköld (1950), s. 20–21. Denna summa på 600 kronor för avgränsning av inkomsttagare hade varit oförändrad sedan år 1920. Se Åmark (2002), s. 241.

togs hänsyn till båda makarnas sammanlagda inkomst och förmögenhet.¹⁶ Huvudregeln för inkomstdeklaration var att den skattskyldiges alla inkomster skulle deklarerars, såväl pengar som förmåner vilka kunde värderas i pengar.¹⁷ Den skattskyldiges inkomst skulle i deklarationen redovisas fördelad på olika inkomstslag (förvärvskällor); inkomst av jordbruksfastighet, annan fastighet, rörelse, delägarskap i vanligt handelsbolag, kommanditbolag eller rederi, tjänst, tillfällig förvärvsverksamhet samt kapital.¹⁸

Till grund för beskattningen låg inte den skattskyldiges bruttoinkomst, utan en nettoinkomst som beräknades efter vissa grunder. Taxeringen utgick från den av taxeringsnämnden *uppskattade inkomsten*, som utgjorde summan av inkomst från de olika näringskällorna minus förvärvsavdrag (avdrag för omkostnader för inkomsternas förvärvande). Den *taxerade inkomsten* utgjordes av den skattskyldiges uppskattade inkomst minskad med allmänna avdrag (för underskott av förvärvskälla, periodiskt understöd och dylikt, samt avgifter till pensions-, sjuk- och arbetslöshetsförsäkringar). Utifrån den taxerade inkomsten gjordes sedan ytterligare avdrag för att fastställa *den beskattningsbara inkomsten*. Dessa var ortsavdrag (grundavdrag och familjeavdrag), bankningsavdrag (baserad på ortsavdragets storlek i relation till den taxerade kommunala inkomstskatten) samt eventuella avdrag för ömmande omständigheter (nedsatt skatteförmåga).¹⁹

Urvalspopulationen samt bearbetningen av inkomstlängderna

I föreliggande undersökning är varken den taxerade eller beskattade inkomsten av intresse. Fokus ligger istället på summan av de av taxeringsnämnden uppskattade inkomsterna från jordbruksfastighet, annan fastighet, inkomst av egen rörelse eller tjänst samt inkomst av kapital. Detta görs för att få en enhetlig och jämförbar bild av hushållens bruttoinkomster, närmare bestämt före skatt och avdrag. Utgångspunkten för analysen av hushållens formella inkomster utgörs därför av summorna av de uppskattade inkomsterna för hushållets samtliga skattskyldiga medlemmar.

Vid uppskattningen av hushållens totala inkomster har det gjorts ett urval av de hemslöjdsarbetande hushållen. I föregående kapitel redogjordes för 53 hemslöjdsarbetande kvinnors arbets- och hushållssituation vid tidpunkten år

¹⁶ ”Vid bedömandet av äkta makars deklarationsskyldighet skall hänsyn tagas till båda makarnas sammanlagda inkomst och förmögenhet.” Sköld (1950), s. 21.

¹⁷ ”Deklarationspliktig inkomst enligt huvudregeln äro alla den skattskyldiges intäkter under beskattningsåret, antingen de bestått av penningar eller av förmåner med penningars värde. Förmån av bostad liksom även allt vad den skattskyldige tillgodogjort sig för sin och sin familjs räkning från sitt jordbruk eller annan näring eller av förnödenheter, som han fört i handel eller tillverkat, skola räknas som inkomst.” Sköld (1940), s. 21 samt Sköld (1955), s. 19.

¹⁸ Sköld (1940), s. 28 samt Sköld (1955), s. 26–27.

¹⁹ Sköld (1939), s. 67–70 och s. 94–103; Sköld (1940), s. 24–25 och s. 129–135; Sköld (1950), s. 52–55 och s. 78–86 samt Sköld (1955), s. 23 och s. 118–125.

1945. För att kunna få en uppfattning om hushållsnyckeln inverkan på kvinnornas hemslöjdsarbete specialstuderades 29 kvinnor under en längre tidsperiod, 1938–1955. I detta avsnitt är återigen de 29 kvinnorna och deras hushåll i fokus. Hushållens inkomster mellan 1938 och 1955 har undersökts, och följaktligen har inkomstlängder från åren 1939–1956 använts eftersom deklARATIONEN avser föregående års inkomster.

Samtliga inkomstuppgifter i tabellerna och diagrammen är deflaterade utifrån konsumentprisindex.²⁰ Detta har gjorts för att underlätta jämförelsen och analysen av inkomstutvecklingen över åren.

Inkomster från vävarbetet

Som ett första steg i undersökningen av vävinkomsternas betydelse för hushållsekonomin granskas de hemarbetande kvinnornas inkomster från vävningen. I detta avsnitt står hela den studerade populationens, totalt 178 kvinnors, vävinkomster mellan 1938 och 1955 i fokus. Betalningssätt och ersättning för utfört arbete granskas liksom inkomstutvecklingen över tid. Redogörelsen för inkomsternas storlek är av betydelse för att, i ett nästa skede, analysera deras betydelse för hushållsekonomin.

Betalning och ersättning för utfört arbete

En stor fördel för Sätergläntan vid rekryteringen av arbetskraft var att de erbjöd sina hemarbetare kontant betalning till skillnad från många andra hemslöjdsförsäljare i trakten som idkade byteshandel med sina hemarbetare.²¹ Vid varje uppdrags slut levererades vävnaderna till Sätergläntan och i samband med det fick hemarbetarna betalt. Eftersom hemarbetarna arbetade på uppdrag fick de betalt i samband med leveransen av vävnaderna.²²

Hemarbetarna fick betalt per meter eller per styckvis tillverkad vara. Arbetsslönerna varierade beroende på vilken typ av produkt som tillverkades (dukar, servetter, metervara etcetera), vävslaget (tekniker, som daldräll, munkabälte, tuskaft och gåsögon, samt antalet skaft på vävstolen, ju fler skaft desto mer komplicerat), garnets kvalitet (hel- och halvlinne, cottolin, bomull och ylle) och vävens bredd.²³

²⁰ Som deflator används Myrdal-Bouvins KPI. Se *Konsumentpriser och indexberäkningar åren 1931–1959* (1961), tabell 6.3 s. 115, SOS.

²¹ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30; Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13; Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16, 2004-03-22 och 2004-12-08 samt Astrid Göras, Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09.

²² Se kassaböckerna, SHF. Se även intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08; Astrid Säter, Insjön 2000-04-06 och 2002-01-22 samt Karin Broman, Borlänge 2003-04-03. Eftersom Karin var bosatt i Borlänge fick hon betalt via en postanvisning.

²³ Se kassaböckerna, SHF.

Utöver arbetslönerna fick väverskorna ersättningar av olika slag; för frakt och för uppsättning av väv samt semesterersättning. I kassaböckerna för 1930-talet finns inga dylika kostnadsersättningar registrerade. Dessa infördes under 1940-talet och betalades i huvudsak mot slutet av perioden. Ersättningsarnas storlek varierade beroende på uppdragets storlek.²⁴ Införandet av ersättningar innebar sålunda en inkomstökning.

Ersättning för frakt av färdiga vävnader till Sätergläntan medräknades inte i lönen eftersom det var utlägg från hemarbetarnas sida. Ersättningen motsvarade endast några kronor, vanligtvis mellan femtio öre och fyra kronor, beroende på vävens storlek. De hemarbetare som var bosatta i Insjön eller i andra närliggande områden fick normalt inte någon ersättning eftersom de själva personligen ombesörjde transporten. Ersättningen gavs till dem som sände sina vävpaket med buss eller tåg, de som var förhindrade att själv leverera väven och som därför måste betala för transporten.

Ersättning för förarbete, så kallad ”uppsättning av väv”, gavs till hemarbetare som själva ombesörjde varpningen, en del i förarbetet. Detta arbetsmoment tog en stor del av arbetstiden i anspråk och därför ersattes dessa hemarbetare. Under 1930-talet utgick dock ingen ersättning för varpningen, något som betonades av de intervjuade före detta hemarbetarna.²⁵ Eftersom förarbetet, uppsättning av väv, utgjorde en del i själva arbetet medräknades ersättningen i lönen. Dess storlek varierade vanligen mellan omkring fyra och tio kronor, men kunde bli högre beroende på uppdragets svårighetsgrad (ju större trådantal desto högre ersättning). Hemarbetare som fick en färdig varp av Sätergläntan blev därför utan ersättning. Som tidigare nämnts fick merparten kvinnor efter andra världskriget en färdig varp från Sätergläntan. Detta resulterade således i en minskad arbetstid men följaktligen också en minskad inkomst (förutsatt att det inte innebar att de hann väva mer).²⁶

Semesterersättning infördes 1947 och motsvarade då fem procent av inkomsten.²⁷ År 1952 höjdes semesterersättningen till sex procent. Det bör observeras att semesterersättning inte gavs till samtliga hemarbetare, vanligtvis gavs den till dem som låg på en högre inkomstnivå. Hemarbetare med låga inkomster som endast utförde ett eller ett fåtal arbetsuppdrag fick inte semesterersättning i samma utsträckning och, om de fick det, motsvarade den endast några kronor (som en följd av den låga lönen). Något klart mönster går inte att urskilja mellan de som fick respektive inte fick semesterersättning. Inte heller går införandet hand i hand med arbets- och skatte- lagstiftningen.

²⁴ Se kassaböckerna, SHF.

²⁵ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08 och Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13. Båda kvinnorna betonade förarbetets omfattning men att det inte betalades.

²⁶ Se kapitel 3.

²⁷ Allmän semesterlag infördes i Sverige år 1938 och motsvarade en veckas betald ledighet. År 1951 reviderades lagen till att omfatta tre veckors betald ledighet. Magnusson (1997), s. 459.

Skatteinbetalning infördes från och med år 1952 men omfattade endast ett fåtal, fyra hemarbetare. Dessa betalade mellan 10 och 13 procent i skatt; 1952, det år då skatteinbetalningen infördes motsvarade den 10 procent av inkomsterna, 1953 höjdes den till 12 procent och 1955 till 13 procent. Skatten drogs direkt av Sätergläntan, före utbetalningen av lönerna.

Semesterersättningens och skatteinbetalningens sena införande och det faktum att inte samtliga hemarbetare berördes av detta framstår som förvånande. Det kan ha sin förklaring i att de hemarbetande kvinnorna inte var formellt anställda eftersom de arbetade på uppdrag, vid behov. Hårdare skattekontroll efter andra världskriget, särskilt i samband med 1947 års källskattereform, där arbetsgivare blev skyldiga att göra preliminärskatteavdrag redan vid utbetalningen av löner, kan ha bidragit till att betalning av semesterersättning infördes samma år men förklarar däremot inte att skatteinbetalning infördes så sent.

Inkomstutvecklingen 1938–1955

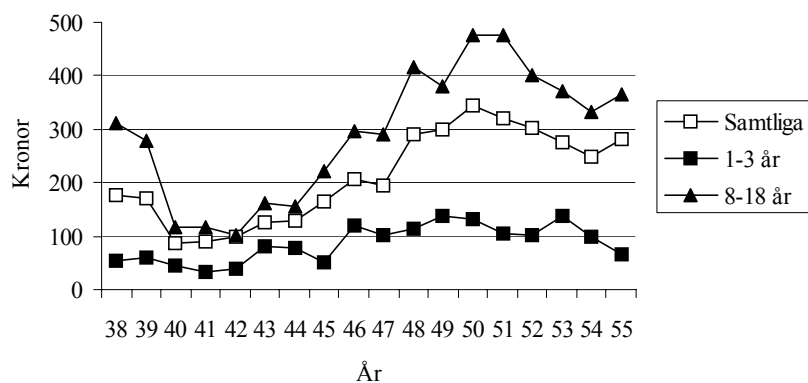
Undersökningen i kapitel 3 av arbetskraftens storlek (de hemslöjdsarbetande kvinnorna vid Sätergläntans hemslöjdsförening) och dess verksamhetstid under tidsperioden 1938–1955 visade att arbetet var något som de flesta kvinnor utförde under en mycket begränsad tid, maximalt tre år, och att många endast utförde ett eller ett fåtal arbetsuppdrag per år åt föreningen. Frågan blir då vilka inkomster som arbetet genererade och hur dessa fördelade sig på den kortvarigt respektive långvarigt verksamma arbetskraften. I diagram 5.1 nedan redovisas den genomsnittliga årsinkomstens utveckling under perioden, sett i relation till den kortvarigt- respektive långvarigt verksamma arbetskraftens genomsnittliga årsinkomster.

Av diagrammet framgår ett tydligt samband mellan verksamhetstidens längd och inkomstnivå; de långvarigt arbetande kvinnorna (de som var verksamma under minst 8 av totalt 18 år) låg genomsnittligt på en betydligt högre inkomstnivå per år än de kortvarigt arbetande kvinnorna (vars verksamhetstid uppgick till maximalt tre år) som en följd av att de förra utförde fler arbetsuppdrag per år. De långvarigt verksamma hemarbetarna var således inte endast verksamma under en längre tidsperiod utan de utförde också fler (eller åtminstone mer kvalificerade) arbetsuppdrag per år.

Granskningen av genomsnittsinkomstens utveckling över åren visar dessutom på ett starkt samband mellan arbetskraftens storlek och inkomstnivån. Under de år som arbetarantalet var lågt var även inkomsterna låga; detta var fallet under krigsåren 1940–1945 samt under tidsperiodens sista år, 1952–1955. Under de år som arbetskraftsantalet var högt var även inkomsterna höga, vilket visade sig under periodens inledande två år och, inte minst, under efterkrigsåren 1946–1951.²⁸

²⁸ För en genomgång av arbetskraftsantalets storlek och dess variation över åren hänvisas till kapitel 3.

Diagram 5.1 Vävinkomst i medeltal per år 1938–1955 (för hemarbetare indelade efter verksamhetstid). Deflaterade siffror (basår 1938).

Källa: Sätergläntans kassaböcker 1938–1955, SHF.

Anm: Genomsnittliga årsinkomster för samtliga 178 hemarbetare samt för de kortvarigt (1–3 år) respektive långvarigt (8–18 år) verksamma kvinnorna.

Under krigsåren 1940–1945 minskade såväl arbetskraftens storlek som inkomstnivån. Mellan 1939 och 1940 nästintill halverades arbetskraften (från 46 till 28 kvinnor) samtidigt som sammansättningen förändrades så att det främst var de korttidsverksamma som försvann (den kortvarigt verksamma arbetskraften svarade för den största minskningen). Även inkomstnivån halverades (den genomsnittliga årsinkomsten sjönk från 169 till 87 kronor) och den största inkomstminskningen svarade den långvarigt verksamma arbetskraften för. Nedgången under krigsåren följde den allmänt försämrade ekonomiska konjunkturen. För Sätergläntans hemslöjdsförening visade sig konjunkturomsvängningen i en minskad konsumentefterfrågan på hemslöjdsprodukter men också i textilransonering (som en följd av bristen på ull- och lingarn).²⁹

Dessa faktorer sammantaget resulterade i sin tur i ett minskat antal arbetsuppdrag som kunde lämnas ut till hemarbetarna. De fåtaliga arbetsuppdragen under dessa år gavs i huvudsak till de långvarigt arbetande kvinnorna och följaktligen var få kortvarigt arbetande kvinnor verksamma under dessa år. Arbetarantalets och medelinkomsternas minskning (särskilt 1940–1942) kan också ha sin förklaring i att kvinnornas arbetskraft behövdes på annat håll, åtminstone vad beträffar kvinnor vars män var inkallade till militärtjänst, och således fick mindre tid för vävning. Det låga arbetskraftsdeltagandet, med endast ett fåtal kortvarigt verksamma kvinnor, samt bristen på arbetsuppdrag under krigsåren är en förklaring till de obetydliga inkomstskillnaderna mellan den långvarigt och kortvarigt verksamma arbetskraften under dessa år.

²⁹ Se kapitel 3.

Under de sista krigsåren förbättrades situationen något; antalet med hemslöjdstillverkning verksamma kvinnor steg liksom inkomstnivån. Under åren närmast efter kriget, 1946–1951, inföll en blomstringstid för Sätergläntans hemslöjdsförening. Antalet verksamma kvinnor var återigen uppe på 1938 och 1939 års nivåer samtidigt som inkomsterna från vävning växte kraftigt.³⁰ Under tioårsperioden, 1940–1950, mer än fyrdubblades den genomsnittliga årsinkomsten och framförallt steg den långvarigt verksamma arbetskraftens inkomster. Den allmänna ekonomiska högkonjunkturen inverkade positivt på hemslöjdsföreningens verksamhet som under denna tid upplevde en ”glansperiod”. Fler arbetsuppdrag kunde erbjudas vilket kom både de långvarigt och kortvarigt verksamma kvinnorna tillgodo och detta resulterade i stigande inkomstnivåer. Inkomstökningen kan till viss del härledas till den semesterersättning som infördes från och med år 1947. Den motsvarade, som vi sett, mellan fem och sex procent av inkomsten och innebar en inkomstökning för de hemarbetare som fick den.

Under de sista fyra åren, 1952–1955, skedde återigen en nedgång i arbetarantalet och i inkomstnivån, även om inkomstminskningen inte var lika kraftig som minskningen i arbetarantalet. Antalet verksamma kvinnor var återigen nere på krigsårens bottenivåer medan den genomsnittliga årsinkomsten inte mötte samma drastiska nedgång. Detta pekar på att färre kvinnor såg hemslöjdsarbetet som attraktivt och att det således inte enbart var lägre löner och färre utdelade arbetsuppdrag som orsakade arbetskraftens minskning. Nedgången speglar de ökade svårigheterna för hemslöjden som näring vid denna ”industrisamhällets höjdpunkt”. Konsumtionssamhällets framväxt och fabriksindustrins massproduktion av billiga varor konkurrerade ut hemslöjdsprodukterna som ansågs som ”omoderna”.³¹

Vidare hade den generation kvinnor som tidigare under perioden varit verksamma blivit äldre, uppnått pensionsålder, och allt fler övergav arbetet samtidigt som få ur den yngre generationen tog vid.³² En allmänt förbättrad levnadsstandard, särskilt i samband med folkpensionens utvidgning, och förbättrade lönearbetsmöjligheter utanför hemmet, bland annat deltidsarbete, för såväl ogifta som gifta kvinnor, är ytterligare en trolig orsak till nedgången i arbetskraftsantalet.³³ Samtidigt minskade självhushållningens bety-

³⁰ Eftersom årsinkomsterna inte säger något om nedlagd arbetstid går det inte att uttala sig om inkomstökningar respektive -minskningar kan härledas till reallöneökningar respektive -minskningar. Inkomstökningar respektive -minskningar kan således även bero på ökad respektive minskad arbetstid.

³¹ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30. Se även kapitel 2 om hemslöjdsnäringens svårigheter i samband med industrisamhällets framväxt.

³² Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30.

³³ Pensionssystemet utvecklades 1913 då allmän pensionsförsäkring infördes. Pensionen var dock länge endast en kompletterande försörjning för äldre som saknade egna inkomster. Först i samband med 1948 års folkpensionsreform, som omfattade samtliga medborgare oavsett inkomstnivå, kunde fler klara sin försörjning på enbart pension och egna besparingar. Åmark (2002), s. 253, s. 260–261 och s. 265.

delse, köpevaror kom att spela större roll i hushållet, och det gjorde det möjligt lättare än tidigare att kombinera hushållsarbete med förvärvsarbete utanför hemmet. Den av Sätergläntans hemslöjdsförening år 1952 införda skatteinbetalning var åtminstone en bidragande orsak till att många övergav vävningen (även om kvinnorna under den här undersökta tidsperioden inte drabbades i någon större utsträckning). ”Det blev uppror. Då var det en hel del som slutade att väva och det var ju det, det var ju tvunget, alla vi andra betalade ju skatt.”³⁴ Motståndet mot den införda skatteinbetalningen grundade sig i de låga vävlönerna. Att tvingas betala skatt på dessa upprörde många av de hemslöjdsarbetande kvinnorna som i och med det upphörde med arbetet.

I ovanstående citat och i intervjuer med vävande kvinnor framstår hemslöjdsarbetet som ett lågavlönat arbete och därmed som ett dåligt alternativ till andra mer formella lönearbeten utanför hemmet. Det väcker frågan hur vävinkomsterna stod sig i relation till annat typiskt kvinnligt lönearbete under tidsperioden. För att få ett mått på hemslöjdsarbetets inkomstutveckling och dess konkurrenskraft studeras de hemslöjdsarbetande kvinnornas inkomster i relation till kvinnors inkomster från ett vanligt förekommande typiskt ”kvinnligt” lönearbete vid denna tid, textil- och beklädnadsindustriarbete. Textil- och beklädnadsindustrin erbjöd många kvinnor arbetstillfällen inte minst i Siljansbygden och Dalarna, men också på andra håll i landet.³⁵

Vid en första anblick visar jämförelsen att hemslöjdsarbetarnas genomsnittliga årsinkomster i relation till industriarbetaren under hela undersökningsperioden var mycket låga. Den genomsnittliga vävinkomsten uppgick till endast mellan sex och 14 procent av en kvinnlig textilindustriarbetares inkomst. Särskilt stora var inkomstskillnaderna efter andra världskrigets slut (se diagram 5.2).

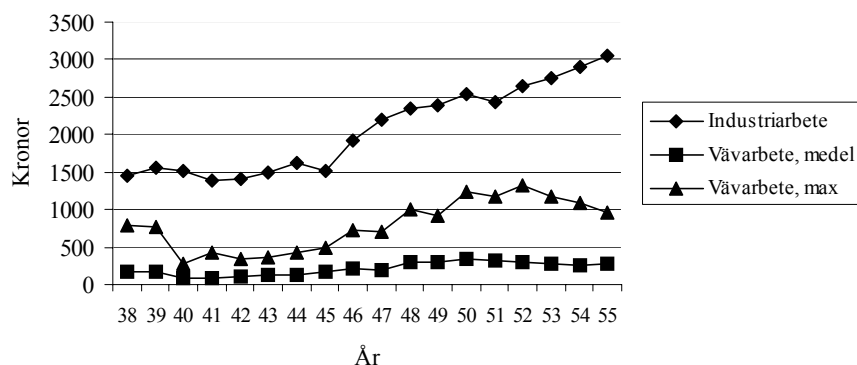
Läsaren bör vara uppmärksam på att hemslöjdsarbetet vanligtvis företogs på deltid, vid sidan av annat arbete inom hemmet. Det var ett sätt för, inte minst, gifta kvinnor att fullfölja sina husmoderliga arbetsuppgifter samtidigt som de kunde lönearbeta. Beräkningen av en genomsnittlig timlön visar nämligen att hemslöjdsarbetet, om det utövades på heltid (åtta timmars arbetsdag), skulle ha gett motsvarande omkring 90 procent av en kvinnlig textil- och beklädnadsindustriarbetares timlön.³⁶ Förklaringen till de stora inkomstskillnaderna ligger därför snarast i det faktum att de hemarbetande kvinnorna

³⁴ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30.

³⁵ På såväl nationell som lokal nivå var textil- och beklädnadsindustrin en typiskt kvinnlig yrkessektor. Se kapitel 2. Se även Schön (2000), s. 321.

³⁶ En beräkning av hemslöjdsarbetets timlön har gjorts av universitetslektor Mariana Eriksson vid institutionen för hushållsvetenskap, Uppsala universitet. Uppskattningsvis motsvarade vävarbetet 1,25 kronor/timmen under år 1946 och 1947, att jämföra med en kvinnlig textil- och beklädnadsindustriarbetares timlön efter dyrtid som under samma tid uppgick till omkring 1,38 kronor. Beräkningen baseras på uppskattad tidsåtgång för vissa vävuppgifter med fasta styckpriser. För inkomstnivåerna inom textil- och beklädnadsindustrin efter dyrtid se Lönestatistisk årsbok 1938–1955, SOS.

Diagram 5.2 Årsinkomster för kvinnor som vävde för Sätergläntan och för kvinnliga textilarbetare i Dalarna (dyrort) 1938–1955. Deflaterade siffror (1938 års basår).

Källa: Lönestatistisk årsbok 1938–1955, SOS. Sätergläntans kassaböcker 1938–1955, SHF.
 Anm.: Deflator: Myrdal-Bouvins KPI, i *Konsumentpriser och indexberäkningar åren 1931–1959*. (1961), tabell 6.3 s. 115.
 Anm.: Årsinkomsterna för textilindustriarbete avser heltid och dyrort (för antalet arbetstimmar/år och dyrortsgruppering, se käll- och metodbilagan). Årsinkomsterna för hemslöjdsarbetet ger ingen information om den nedlagda arbetstiden. Med ”vävarbete, maxlön” avses den maximalt erhållna årsinkomsten vid Sätergläntans hemslöjdsförening.

ägnade sig åt arbetet tillfälligt, som ett deltidsarbete.³⁷ Sammantaget tyder undersökningen av den genomsnittliga årsinkomsten på att arbetet bör ha varit av ganska marginell ekonomisk betydelse för merparten hemarbetare. Samtidigt har tidigare forskning visat att kvinnors inkomster, om än låga och tillfälliga, var betydelsefulla på marginalen, för att komplettera en låg manlig inkomst. I avsnittet nedan undersöks huruvida detta var fallet för de hemslöjdsarbetande kvinnorna.

Hushållsekonomi och inkomster

I detta avsnitt redogörs för hushållens formella inkomster, det vill säga de inkomster som i samband med deklarationen uppgivits till skattemyndigheten. Inledningsvis följer en redogörelse för de näringar från vilka de 29 hemslöjdsarbetande kvinnornas hushåll fick sina formella inkomster och vilken inkomstkälla som var mest ekonomiskt betydelsefull. Därefter analyseras hushållens inkomster och deras försörjningssituation via en granskning av de

³⁷ Beräkningen av en hemarbetares nedlagda arbetstid under år 1946 och 1947 visade att hennes nedlagda arbetstid med vävning motsvarade mellan 30 och 50 procent av en heltidsarbetande vuxen yrkesarbetare. Se kapitel 3.

förvärvsarbete, det vill säga de som deklarerade för inkomster under undersökningsperioden 1938–55, och deras bidrag till hushållsekonomin. Slutligen sätts vävinkomsternas storlek i relation till hushållets övriga inkomster.

Näringskällorna och deras ekonomiska betydelse

Som framgått av tidigare kapitel var jordbruksdrift kombinerat med lönearbeten av olika slag länge ett dominerande arbets- och försörjningsmönster för befolkningen i Siljansbygden, Dalarna. Vid 1900-talets mitt blev lönearbetet allt mer dominerande på bekostnad av jordbruksarbetet.

Vid granskningen av de här studerade hushållens deklarerade inkomster och deras näringskällor framgår tydligt att nästan samtliga hushåll redovisade inkomster från lönearbete. Många hushåll erhöll även inkomster från jordbruksdrift och från kapital. Endast ett fåtal hushåll fick inkomster från enbart en näringskälla, oftast lönearbete men i ett par fall även jordbruksdrift. De fåtal hushåll som bedrev egen rörelse/handelsbolag fick ytterligare inkomster från tjänst och/eller jordbruksdrift samt i något fall inkomster från ”annan fastighet” eller från kapital.³⁸

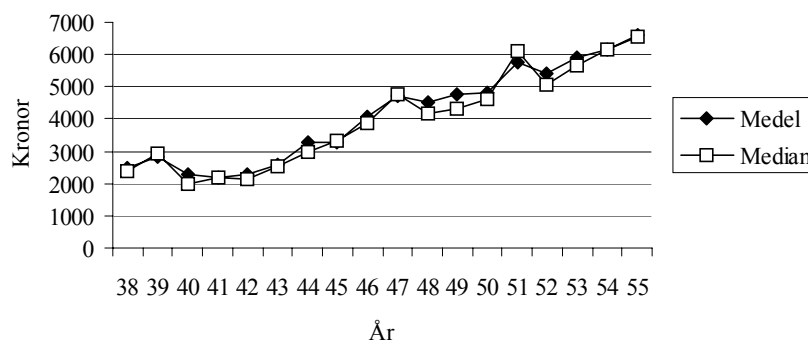
Vid granskningen av hushållens totala inkomster framstår lönearbetet som den avgjort största och mest ekonomiskt betydelsefulla inkomstkällan. Enligt taxeringsuppgifterna var hushållen, som grupp betraktat, nästan helt beroende av inkomst av tjänst. Denna näringskälla svarade för mellan 65 och 84 procent av hushållens totala inkomster för tidsperioden som helhet. Även jordbruksdrift, från vilken knappt hälften av hushållen redovisade inkomster, stod för en förhållandevis stor del av hushållens totala inkomster, närmare bestämt mellan åtta och 25 procent. Inkomsterna från övriga verksamheter (annan fastighet, egen rörelse och kapital) utgjorde endast en ytterst liten del av hushållens totala inkomster. De låga inkomsterna från annan fastighet samt från egen rörelse beror på att endast ett fåtal hushåll fick inkomster från dessa källor. Däremot redovisade mer än hälften av hushållen kapitalinkomster, men dessa var endast av marginell betydelse.³⁹

Studien av hushållsinkomsternas utveckling över tid, och deras fördelning på de olika näringsgrenarna, visade den allmänna ekonomiska konjunkturens inverkan på hushållens försörjning. Krigsårens ekonomiska lågkonjunktur, med minskad tillväxt och ett försämrat arbetsmarknadsläge, inverkade negativt på, de här studerade, hushållens försörjning och mellan 1940 och 1942 försämrades realinkomsten. Under samma år sjönk även vävinkomsterna och arbetarantalet vid Sätergläntans hemslöjdsförening (se diagram 5.3).

³⁸ Om hushållens olika näringskällor, se tabell B i käll- och metodbilagan.

³⁹ Om hushållsinkomsternas fördelning på de olika näringskällorna, se tabellerna C och D i käll- och metodbilagan.

Diagram 5.3 Hushållens inkomstutveckling 1938–1955 (deflaterade värden, basår 1938).

Källa: Primärmaterial till inkomstlängder för Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef, Mora och Borlänge stad 1939–1956, ULA.

Anm.: Deflator: Myrdal-Bouvins KPI, i *Konsumentpriser och indexberäkningar åren 1931–1959*. (1961), tabell 6.3 s. 115.

Under krigsåren ökade inkomsterna från jordbruksdrift i relativ betydelse samtidigt som inkomsterna från tjänst/förvärvsarbete minskade något. Ett försämrat arbetsmarknadsläge i kombination med männens militärinkallelse kan vara en förklaring till löneinkomsternas minskade andel samtidigt som jordbruket fungerade som en försäkring i ekonomiska kristider.⁴⁰

De samhällsförändringar och den högkonjunktur som följde efter andra världskriget inverkade positivt på människors livs- och försörjningssituation. Som tidigare redovisats fördubblades den genomsnittliga timförtjänsten i Sverige mellan 1945 och 1960.⁴¹ Den allmänt positiva realinkomstutvecklingen påverkade även de här studerade hushållen. Efter 1942 skedde en stadig tillväxt av hushållens inkomster; mellan 1942 och 1955 motsvarade hushållens realinkomstökning i genomsnitt 190 procent.⁴²

Under 1950-talet blev inkomsterna från jordbruksdriften allt mindre betydande vilket hängde samman med lönearbetets framväxt. Betydelsen av den försäkringsfunktion som jordbruket tidigare haft, minskade i samband med det statliga välfärdssystemets expansion. Detta i kombination med kraftig reallöneökning för lönearbete i förhållande till jordbruksarbete bidrog till

⁴⁰ Småbruket representerade en rationell och flexibel form för anpassning under marknadsekonomins och industrisamhällets framväxt. Jordbrukets självhushållande funktion säkrade en viss tillgång på matvaror oavsett vad som hände med den allmänna ekonomiska konjunkturen. Bäcklund (1988), s. 116–119 och Lundgren (1985), s. 90.

⁴¹ Se kapitel 2.

⁴² År 1942 var hushållens genomsnittliga inkomst 2 263 kronor och 1955 motsvarade den 6 580 kronor (deflaterade siffror). Primärmaterial till inkomstlängder för Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef, Mora samt Borlänge stad 1939–1956, ULA.

en övergång till industrisamhällets arbets- och försörjningsmönster med allt fler löntagarhushåll.⁴³

Hushållens inkomst- och försörjningssituation

Inkomsterna från tjänst/tillfälligt förvärvsarbete, jordbruk och egen rörelse utgjorde hushållens enskilt största näringskällor. Detta leder vidare till frågan om vem eller vilka i hushållet som yrkesarbetade och deklarerade för inkomster samt vilken betydelse som de enskilda hushållsmedlemmarnas inkomster hade för hushållets försörjning.

I kapitel 4 redogjordes för ett antal hushållscykelrelaterade faktorer som anses avgörande för kvinnors förvärvsmöjligheter under den studerade tidsperioden. De faktorer som diskuteras i detta kapitel är relaterade till hushållets arbets- och försörjningssituation. Ett antagande som presenterades var att ju mer arbetskraftsintensivt försörjningsmönster ett hushåll hade desto mer förväntades hushållsmedlemmarna, oavsett kön, delta. Detta påstående gäller i allra högsta grad småbrukarhushåll eftersom jordbruksdriften var arbetskraftsintensiv men kapitalsvag. En annan faktor var försörjningsbördan, relationen arbetsföra och icke-arbetsföra medlemmar, i ett hushåll. Här antogs att om andelen icke-arbetsföra medlemmar översteg antalet arbetsföra ökade försörjningsbördan, något som inte minst karakteriserade hushåll med småbarn. Den tredje, och viktigaste, faktorn som måste tas i beaktande vid en studie av kvinnors arbetsmönster är övriga hushållsmedlemmars inkomster. Här antogs att ju högre respektive lägre mannens/hushållets inkomst var desto lägre respektive högre var kvinnors förvärvsintensitet. Således existerade ett negativt samband mellan hushållets inkomstnivå och kvinnans förvärvsintensitet.

Med utgångspunkt i ovanstående faktorer kan två stadier i arbetarklasshushållens livscykel urskiljas när fattigdom var som mest sannolikt. Den första perioden var i början av livscykeln, när barn till det gifta paret fortfarande var för små för att arbeta (stor andel icke-arbetsföra i relation till antalet arbetsföra). Den andra perioden inträffade vanligtvis i slutet av ett hushålls livscykel, när barnen till det äldre gifta paret flyttade ut för att bilda egna hushåll.⁴⁴

Vid läsningen bör man vara medveten om att det under den studerade tidsperioden i Sverige rådde ett familjeförsörjarideal där mannen skulle ha rollen som familjeförsörjare och förvärvsarbetare, medan kvinnan skulle vara hemmafru och sköta det oavlönade hemarbetet. Under undersökningsperioden var hushållets deklarerade inkomst därför ofta liktydig med mannens inkomst, men undantagsvis kunde det förekomma att även gifta kvinnor

⁴³ Lundgren (1985). Om jordbruksavvecklingen på såväl nationell som lokal nivå (i Siljansbygden) se kapitel 2.

⁴⁴ Hareven (1982), s. 213. Se även Tilly-Scott (1978).

och barn deklarerade. I praktiken var det svårt, åtminstone för arbetar- och småbrukarhushåll, att leva upp till det rådande familjeförsörjaridealet. Detta gäller särskilt landsbygdsbefolkningen som baserade sin försörjning på jordbruksdrift och dess binäringar, vars arbets- och försörjningsmönster tog stora arbetskraftsresurser i anspråk och där samtliga arbetsföra hushållsmedlemmar förväntades delta.⁴⁵ Därför bör man vid läsningen ha i åtanke att inkomster från jordbruk, annan fastighet, rörelse och kapital sannolikt kan härledas till flera familjemedlemmars arbetsinsatser och därför inte enbart kan tillskrivas mannen, även om enbart han deklarerade för sådana inkomster. Någon möjlighet att kartlägga och korrigera för detta ger inte källmaterialet.⁴⁶

De gifta kvinnornas och deras hushållsekonomiska situation

Som framgått i kapitel 4 framställdes merparten av de gifta hemslöjdsarbetande kvinnorna officiellt som husmödrar och således inte som förvärvsarbetande (trots att flertalet utövade hemslöjdsarbete kontinuerligt över åren).⁴⁷ Denna bild ger även inkomstlängderna, om än inte helt entydigt. Granskningen av längderna visar, liksom folkräkningen och församlingsböckerna, att de gifta kvinnornas förvärvsfrekvens var låg; nio kvinnor deklarerade överhuvudtaget inte under de 18 åren och övriga kvinnor deklarerade endast under några få år för inkomster. En kvinna utgör dock ett undantag då hon deklarerade för inkomster under hela 12 av periodens 18 år. Vidare bör påpekas att fem av kvinnorna gifte sig under den studerade tidsperioden och att två av dessa deklarerade för inkomster som ogifta boende i föräldrahemmet (de gifte sig 1941 respektive 1947). Kvinnornas deklarerade inkomster kom nästan uteslutande från lönearbete och motsvarade, under de år då de deklarerade för inkomster, i genomsnitt omkring tio procent av den totala hushållsekonomin. Denna bild stämmer väl med andra forskares (dock huvudsakligen kvalitativa) uppskattning av inkomster för gifta kvinnliga ”tillfällighetsarbetare”. Kvinnornas låga och sporadiskt deklarerade inkomster kom sannolikt från arbeten av tillfällig karaktär, däribland hemslöjdsarbete eller från andra ”deltidsarbeten” som utövades vid sidan av det huvudsakliga arbetet inom hemmet.⁴⁸

Kvinnorna deklarerade inkomster främst mot slutet av den studerade tidsperioden, från och med 1947.⁴⁹ Den ökade deklarationsfrekvensen kan inte

⁴⁵ Se bland andra Flygare (1997 och 1999); Nyberg (1989 och 1993); Sommestad (1995); Isacson (1994); Boqvist (1978) och Niskanen (1998a och 1998b).

⁴⁶ Se Johansson (1996), s. 104 och Bergman–Johansson (2002), s. 16.

⁴⁷ Av totalt 53 studerade kvinnor var 39 gifta men endast fyra av dessa var registrerade som förvärvsarbetande (samtliga uppgavs för jordbruksarbete). Se kapitel 4.

⁴⁸ Se Boqvist (1978) och Isacson (1994). För ett internationellt perspektiv av ”casual women workers” se Glucksmann (2000); Tilly–Scott (1978) och Hareven (1982).

⁴⁹ Kanske var detta ett resultat av en hårdare skattekontroll i samband med 1947 års skatte-reform.

tydligt härledas till socioekonomiska förändringar inom hushållet, som ett sätt att kompensera för en ökad försörjningsbörda eller en låg manlig inkomst.⁵⁰ För en kvinna står det dock förhållandevis klart att socioekonomiska förändringar inom hushållet påverkade hennes förvärvsbenägenhet då hon först i samband med sin makes död 1950 började yrkesarbete och deklarerade för inkomster.⁵¹ För merparten kvinnor framstår emellertid förbättrade lönearbetsmöjligheter utanför hemmet och hemarbetets tekniska underlättande efter andra världskrigets slut som troliga förklaringar till ökningen i deras deklarationsfrekvens. Möjligheten att kombinera hemarbete och yrkesarbete hade då avsevärt förbättrats, inte minst till följd av ett ökat antal deltidsarbeten.⁵²

Av betydelse för hushållsekonomin var även barnens inkomster. Hushållsekonomin var under den studerade tidsperioden ofta beroende av barnens inkomster och lönearbetstagande.⁵³ I 16 av de totalt 21 gifta kvinnornas hushåll deklarerade barn, av båda könen, för inkomster under tidsperioden och dessa kom nästan uteslutande från lönearbeten av olika slag.⁵⁴ Barnens inkomster utgjorde ett väsentligt bidrag till ekonomin, särskilt i de hushåll där fler än ett barn lönearbetade.⁵⁵ En av kvinnorna hade fem hemmaboende barn av vilka fyra under ett eller några års tid deklarerade för inkomster. I detta hushåll uppgick barnens inkomster under de tolv år som de lönearbetade till i genomsnitt nästan hälften av hushållets totala inkomster. Barnens mor (den hemslöjdsarbetande kvinnan) deklarerade överhuvudtaget inte för några inkomster, troligtvis som en följd av den stora andelen lönearbetande samtidigt som de många hushållsmedlemmarna måste ha medfört en stor hushållsarbetsbörda.

I ett annat hushåll var barnens inkomster avgörande för försörjningen i samband med faderns död. Under åren som föregick hans död steg barnens deklarerade inkomster samtidigt som mannens inkomst minskade. Sammantaget verkar barns lönearbete ha fungerat återhållande på de gifta kvinnornas lönearbete; i de hushåll där flera barn lönearbetade och deklarerade för inkomster deklarerade sällan den gifta kvinnan för inkomster.⁵⁶ Å andra sidan

⁵⁰ Vanligtvis finns ett negativt samband mellan hushållets inkomstnivå och kvinnans yrkesverksamhet. Ju högre respektive lägre ett hushålls inkomst är desto lägre respektive högre antas kvinnors yrkesintensitet vara, så kallad "negativ utbudselasticitet". Se kapitel 4.

⁵¹ Kvinnan ifråga deklarerade för inkomster under samtliga år mellan 1951 och 1955.

⁵² Om gifta kvinnors förbättrade lönearbetsmöjligheter utanför hemmet, se kapitel 2.

⁵³ Om barns arbete och dess betydelse för hushållsekonomin, för svensk del se Sjöberg (2004) samt Flygare (1989, 1999 och 2004), för internationell del se Glucksmann (2000) och Hareven (1982). Se även kapitel 4 i föreliggande avhandling.

⁵⁴ Enligt folkräkningen år 1945 arbetade barnen inom industrin samt inom service- och tjänstesektorerna. Se kapitel 4.

⁵⁵ Barnens sammantagna inkomster bidrog i genomsnitt med omkring en tredjedel av hushållsinkomsterna.

⁵⁶ När söner och döttrar började lönearbete trappade modern gradvis ned sitt avlönade arbete. Se Hareven (1982), s. 189.

innebar dessa flerpersonershushåll en ökad arbetsbörda inom hemmet, ett ansvarsområde som vanligtvis föll på den gifta kvinnan. Barnens inkomster var, liksom de gifta kvinnornas, oregelbundna då inget av de sammanlagt 33 lönearbetande barnen redovisade inkomster för periodens samtliga arton år. Det beror på att de under denna tid antingen var i början av sitt arbetsliv eller på att de flyttade ut från föräldrahemmet och därmed upphörde att bidra till hushållets försörjning.⁵⁷

Utöver kärnfamiljen deklarerade övriga hushållsmedlemmar för inkomster enbart i tre hushåll. Deras inkomster gav ett avsevärt bidrag till hushållsekonomin. I det ena hushållet deklarerade den hemslöjdsarbetande gifta kvinnans svärfar kontinuerligt för inkomster vilka motsvarade nästan hälften av hushållets totala inkomster. I det andra hushållet deklarerade mannens dotter från ett tidigare äktenskap under några års tid för inkomster. I det tredje hushållet deklarerade den gifta kvinnans svärson för inkomster under periodens sista tre år, i samband med den gifta kvinnans makes bortgång. Ett hushåll fick under två års tid inkomster från den gifta kvinnans faders dödsbo.

Följaktligen visar granskningen av inkomstlängderna att det var på mannens inkomster som hushållen baserade sin huvudsakliga försörjning. Hans inkomster utgjorde den enskilt största, och inte sällan den enda, inkomstposten. Han var också den hushållsmedlem som kontinuerligt deklarerade för inkomster. Eftersom mannen stod som ägare av en eventuell jordbruksfastighet eller ett eventuellt företag tillföll inkomster från dessa verksamheter honom, även om andra hushållsmedlemmar i praktiken var delaktiga i en sådan verksamhet.⁵⁸

Trots att kvinnor och barn under denna tid generellt ansågs som de ”försörjda” (kvinnans plats i hemmet och barnens i skolan) framgår det klart att deras inkomster sammantaget utgjorde ett väsentligt bidrag till hushållsekonomin under de år som de lönearbetade och deklarerade för inkomster. Däremot var mannens inkomster det största och kontinuerliga inslaget i hushållsekonomin; hans inkomster var av mer regelbunden karaktär, sett till såväl inkomststorlek som antalet deklarerade år. Kvinnans roll som husmor, den oavlönade hemarbetaren, och mannens roll som familjeförsörjaren, den avlönade förvärvsarbetaren, var tydlig.

De ogifta kvinnorna och deras hushållsekonomiska situation

Försörjningssituationen för de åtta ogifta kvinnorna var av en helt annan karaktär än för de gifta kvinnorna vars hushåll huvudsakligen baserade sin

⁵⁷ Ungdomstiden (tiden efter skolgångens slut men före giftermål) var särskilt för kvinnor den mest yrkesverksamma tiden i livet. Lane (2004); Glucksmann (2000); Tilly-Scott (1978) samt Hareven (1978 och 1982). Se även kapitel 4.

⁵⁸ Se kapitel 2 och 4.

försörjning på mannens inkomster. Försörjningstrycket var starkare på dessa kvinnor eftersom de inte hade någon make som ”försörjde” dem. Å andra sidan, var deras lönearbetsmöjligheter bättre; avsaknaden av ”kvinno-specifika hinder” och en mer accepterad syn på deras lönearbete möjliggjorde förvärvsarbete i större omfattning. Ogifta kvinnors förvärvsintensitet var således under hela 1900-talets första hälft hög, omkring 60 procent.⁵⁹

Sex av kvinnorna ingick, liksom de gifta kvinnorna, i flerpersoners-hushåll som således kunde fördela arbets- och försörjningsansvaret mellan medlemmarna. Merparten bodde troligtvis kvar på föräldragården där de delade bostad med en äldre mor eller far eller med andra ogifta syskon och släktingar. Att ogifta ensamstående personer gick ihop och bildade gemensamma hushåll var under denna tid inte ovanligt. Det var oftast ekonomiskt fördelaktigt för alla parter. Genom att dela på kostnaderna för bostad, mat och underhåll kunde utgifterna på så sätt hållas nere. Vidare kompletterade hushållsmedlemmarna varandra genom att dela upp arbetsuppgifter på olika ansvarsområden.⁶⁰

De ogifta kvinnornas inkomster var betydande för hushållsekonomin. Som framgick av föregående kapitel arbetade kvinnorna antingen i det egna jordbruket eller lönearbetade inom typiskt kvinnliga yrkesområden utanför hemmet. Dessa kvinnor hade, till skillnad från de gifta kvinnorna, stadigvarande ”fasta” arbeten. Med få undantag deklarerade de kontinuerligt över åren och deras inkomster hade stor betydelse för hushållens försörjning. Särskilt gällde detta för de två kvinnor som under merparten av åren levde ensamma.⁶¹ Någon självklar familjeförsörjarroll, där en enda person hade huvudansvaret för hushållsinkomsterna, existerade inte i dessa hushåll. Eftersom hushållsmedlemmarna nästan uteslutande bestod av kvinnor och män i arbetsför ålder redovisade merparten av dessa regelbundna inkomster.

Vävinkomsternas betydelse för hushållsekonomin

Tidigare redogjordes för de totala formella inkomsterna i de hushåll i vilka de vävande kvinnorna levde samt för kvinnornas bidrag till försörjningen i dessa hushåll. I detta avsnitt diskuteras mer specifikt de hemslöjdsarbetande kvinnornas vävinkomster i relation till hushållens försörjningssituation i stort.

⁵⁹ Se kapitel 2.

⁶⁰ Särskilt på landsbygden var det länge vanligt att ogifta ensamstående människor delade hushåll med andra vuxna (ett resultat av försörjningsproblematiken). Först under 1950-talet ökade antalet ensamhushåll som en följd av att det vid denna tid blev lättare för ogifta personer att själva klara sin försörjning (stigande reallöner, pensionsreformer, sjuk- och arbetslöshetsförsäkring). Åmark (2002). Se även kapitel 2.

⁶¹ De två ensamstående kvinnorna fick under några års tid inkomster från sina respektive barn (dottern respektive sonen) innan dessa flyttade hemifrån. Änkor som blev kvar i hushållet efter makens död var för sin försörjning tvingade till lönearbete. Hareven (1982), s. 177.

En viktig fråga gäller i vilken utsträckning som kvinnorna deklarerade för hemslöjdsarbetets inkomster. Denna fråga är särskilt relevant då hemslöjdsarbetet kan karaktäriseras som ett ”dolt” och informellt präglat arbete som sällan registrerades i någon statistik.⁶² Huruvida de hemslöjdsarbetande kvinnorna vid Sätergläntans hemslöjdsförening deklarerade för vävinkomsterna är svårt att avgöra då det i inkomstlängderna inte går att separera vävinkomster från andra inkomster ”av tjänst eller tillfälligt förvärvsarbete”.⁶³ Av taxeringsmaterialet framgår att 20 av de 29 vävande kvinnorna deklarerade för inkomster någon gång mellan 1938 och 1955 men endast ett fåtal deklarerade någorlunda kontinuerligt under åren. Eftersom merparten kvinnor endast deklarerade under ett eller några års tid blir slutsatsen att hemslöjdsarbetet i första hand var en icke-deklarerad inkomst.⁶⁴ Att inkomsterna inte deklarerades innebär inte nödvändigtvis att dessa medvetet undanhölls skattemyndigheten eftersom inkomsterna kan ha understigit det av taxeringen deklARATIONSSKYLDIGA beloppet.⁶⁵

Frågan blir då om de kvinnor som deklarerade för inkomster av tjänst även deklarerade för sina inkomster från vävningen. För två kvinnor framgår det tydligt att de deklarerade för sina vävinkomster vid ett eller ett par tillfällen då inkomstuppgifterna från vävningen överensstämmer med de deklarerade inkomsterna från tjänst. I övrigt har det antagits att vävinkomsterna har inkluderats i de deklarerade inkomsterna från tjänst om inget annat framgår. Av granskningen står det klart att 12 kvinnor under några (eller flera) års tid inte upptog vävinkomsten (åtminstone inte hela) i deklARATIONEN; antingen överskred vävinkomsten den totala deklarerade summan av tjänst eller så deklarerade de överhuvudtaget inte för inkomst av tjänst trots att vävinkomsten översteg det deklARATIONSPLIKTIGA beloppet på 600 kronor. Således finns anledning att misstänka att dessa inkomster medvetet undanhölls skattemyndigheten och således kan betecknas som ”svarta”. Vidare framgår det tydligt att en av de långvarigt arbetande gifta kvinnorna, under ett års tid, mottog ”svarta” inkomster från Sätergläntans hemslöjdsförening då dessa, från föreningens sida, medvetet undanhölls skattemyndigheten. I samband med utbetalningen av fyra arbetsuppdrag under år 1954 (dock ej samtliga genomförda uppdrag under året) har noterats ”ej upptages i deklARATION”.⁶⁶ För resterande arbetsuppdrag året ifråga drog Sätergläntan 12 procent preli-

⁶² Hemslöjdsarbetets ekonomiska betydelse har inte tidigare studerats på grund av svårigheterna att redogöra för dess inkomster då hemslöjdsprodukterna troligtvis förmedlades på informellt sätt utan att registreras i någon statistik. Se Isacson (1994) och Boqvist (1978).

⁶³ För en översikt av inkomstlängdernas utformning, se käll- och metodbilagan.

⁶⁴ 17 av de 29 studerade kvinnorna tillhörde den långvarigt arbetande arbetskraften vars verksamhetstid uppgick till minst åtta av den sammantagna 18-årsperioden.

⁶⁵ DeklARATIONSSKYLDIGT belopp uppgick under hela den studerade perioden till 600 kronor. Elva kvinnors vävinkomster överskred inte det taxeringsskyldiga beloppet under den studerade tidsperioden.

⁶⁶ Se kassabok nr 8, uppslag 44, SHF.

minärs katt på inkomsterna. Kvinnan själv upptog inte samtliga arbetsinkomster från vävningen (inklusive de som inte noterats med ”ej upptages i deklaration”) i deklarationen, något som framstår som förvånande.⁶⁷

En tydlig slutsats av denna granskning är att den ökade statliga skattekontrollen, i samband med 1947 års källskattereform, inte fick önskad effekt på kvinnornas deklarationsfrekvens av vävinkomsterna. En stor del i förklaringen bör ligga i hemslöjdsarbetets dolda och informella karaktär vilket inte minst visade sig i skatteinbetalningens sena införande vid Sätergläntans hemslöjdsförening (varav endast fyra kvinnor berördes). Kanske var det sena införandet ett medvetet drag av Sätergläntan för att på så sätt bibehålla sina hemarbetare som annars skulle ha lämnat arbetet. En av anledningarna till att många kvinnor lämnade vävningen under 1950-talet var just skatteinbetalningens införande (och därmed arbetets inlemmande i den formella ekonomin) som ansågs onödigt med tanke på de låga inkomster som arbetet genererade.

Till följd av vävarbetets oregelbundna karaktär varierade inkomsternas betydelse för den totala hushållsekonomin starkt från år till år. I genomsnitt motsvarade vävinkomsterna omkring sju procent av hushållens genomsnittliga totala inkomster. För merparten av hushållen utgjorde emellertid vävinkomsterna, under de år som arbetet företogs, endast några få, mellan en och fem, procent av de totala hushållsinkomsterna. Vävinkomsternas bidrag var för de flesta hushåll följaktligen av marginell ekonomisk betydelse. Sex hushåll avviker dock. I dessa hushåll motsvarade vävinkomsterna i genomsnitt mellan 11 och 20 procent av de totala hushållsinkomsterna och under ett eller ett fåtal år uppgick de till över 20 procent.⁶⁸ Vävinkomsterna kunde alltså åtminstone undantagsvis generera ett betydande ekonomiskt bidrag till hushållsekonomin. Återigen bör läsaren vara medveten om att kvinnorna kan ha fått ytterligare vävinkomster från andra hemslöjdsföreningar eller genom egenförsäljning och således i praktiken kommit upp i högre inkomstnivåer.⁶⁹

Sammanfattning

I detta kapitel har vävinkomsterna och hushållsekonomin för åren 1938–1955 varit i fokus. Ambitionen har varit att studera det kvinnliga hemslöjdsarbetets bidrag till hushållsekonomin. För detta har 29 hemslöjdsarbetande kvinnor och deras hushållsekonomi tagits upp till analys.

⁶⁷ Kvinnan ifråga deklarerade under 1954 års inkomstår för totalt 1 540 kronor av tjänst. Hennes vävinkomster uppgick dock i praktiken till totalt 2 160 kronor (varav 450 kronor upptogs i kassaböckerna som ”ej upptages i deklaration”).

⁶⁸ För tretton hushåll motsvarade vävinkomsterna i genomsnitt mellan en och fem procent av de totala hushållsinkomsterna, för sju hushåll motsvarade de mellan sex och tio procent, samt för resterande sex hushåll motsvarade de i genomsnitt mellan 11 och 20 procent. Totalt var det 26 hushåll (egentligen 27 hushåll; ett hushåll inkluderas ej som en följd av att det, under det år som arbetet företogs, inte deklarerats för några inkomster).

⁶⁹ Se kapitel 3 om de hemslöjdsarbetande kvinnornas verksamhetstid.

Undersökningen av hushållens socioekonomiska situation visade att lönearbete utgjorde den avgjort största och mest ekonomiskt betydelsefulla inkomstkällan. Även jordbruksdrift, från vilka knappt hälften av hushållen redovisade inkomster, stod för en förhållandevis stor del av hushållens inkomster. Jordbrukets betydelse var särskilt stor under krigsåren, inte minst tack vare dess försäkringsfunktion, då inkomsterna från lönearbetet minskade något. Under 1950-talet minskade istället inkomsterna från jordbruksdriften på bekostnad av lönearbetets framväxt.

Undersökningen av de hushållsmedlemmar som deklarerade för inkomster under perioden visar på liknande resultat som framkommit i kapitel 4. De gifta kvinnorna deklarerade, liksom sina barn, endast sporadiskt för inkomster under åren och följaktligen vilade försörjningsansvaret i dessa hushåll på mannen. Hans deklarerade inkomster var det avgjort största och kontinuerliga inslaget i hushållsekonomin. Men trots att kvinnor och barn under denna tid generellt ansågs som de ”försörjda” utgjorde deras inkomster sammantaget ett avsevärt bidrag till hushållsekonomin under de år som de deklarerade för inkomster. I de ogifta kvinnornas hushåll framstod försörjningen tydligt som en gemensam angelägenhet för samtliga hushållets medlemmar. De ogifta kvinnornas inkomster var betydande för hushållsekonomin och de deklarerade för inkomster kontinuerligt över åren. Följaktligen hade dessa kvinnor stadigvarande fasta arbeten. För dessa kvinnor var vävinkomsterna ett mindre tillskott.

Vävinkomsternas bidrag till den totala hushållsekonomin var lågt och de kunde således inte, åtminstone inte fullt ut, kompensera för en låg manlig inkomst. Som redovisats i föregående kapitel hade arbetet en tydlig karaktär av bisyssla. Det var underordnat hushållets övergripande försörjningsmönster och utfördes tillfälligtvis och sporadiskt. Hemslöjdsarbetet var i första hand en icke-deklarerad inkomst. Vävinkomsterna motsvarade i genomsnitt omkring sju procent av hushållens totala inkomster, men för ett fåtal hushåll uppgick de under ett eller ett fåtal år till över 20 procent. Vävinkomsterna kunde därmed åtminstone undantagsvis generera ett betydande ekonomiskt bidrag.

KAPITEL 6

Varför vävning?

Av de två föregående kapitlen har det framgått att de undersökta hushållen för sin ekonomiska försörjning tagit steget in i industrisamhället då merparten av hushållens deklarerade inkomster kom från lönearbeten av olika slag. Samtidigt framstod försörjningen huvudsakligen som en manlig angelägenhet. Få av de studerade hemslöjdsarbetande kvinnorna deklarerade för inkomster kontinuerligt över åren och vävinkomsterna från Sätergläntan utgjorde endast en ytterst liten del av den totala hushållsekonomin. Frågan blir då *varför* dessa kvinnor lönearbetade med vävning? För att få en förståelse för kvinnors arbete och deras del i försörjningen är det viktigt att ta hänsyn till andra än enbart monetära ekonomiska faktorer eftersom kvinnors arbete och bidrag till försörjningen sällan enbart koncentrerades till lönearbeten av olika slag. Kvinnors oavlönade hushållsarbete bidrog till enskilda hushålls försörjning, inte minst landsbygdshushållens där inslaget av självhushållning var stort. Att bidra till och vara delaktig i försörjningen kan innebära mer än att enbart tjäna pengar.¹

I detta kapitel görs, till skillnad från föregående huvudsakligen kvantitativt inriktade kapitel, en mer kontextualiserad kvalitativ tolkning av kvinnors arbete och försörjning. Med utgångspunkt i tolkningsramens tre nivåer är ambitionen att försöka förklara varför dessa kvinnor lönearbetade med just hemslöjdstillverkning och att undersöka hur olika faktorer, på olika nivåer, påverkade deras arbete. Dessutom vill jag ge en tolkning av varför det avlönade vävarbetet tynade bort under 1950-talet.

Kvinnors vävning ett frivilligt val?

I detta kapitel förs en diskussion om de faktorer på olika nivåer som påverkade kvinnors arbetsmönster. Analysen tar sin utgångspunkt i debatten om kvinnors möjlighet att fritt välja arbetsområde kontra en strukturell underordning av kvinnor.²

¹ Åmark (2002), s. 237–239; Flygare (1999), s. 172–173; Stark (2001), s. 42–43. Se även Nyberg (1987), Benería (1984) och Glucksmann (2000).

² Denna fråga aktualiserades på 1980-talet i samband med en rättegång där den federala organisationen the Equal Employment opportunities Commission (EEOC) stämde varuhuskedjan

Ett möjligt antagande är att kvinnor *frivilligt* väljer att arbeta nära hemmet med en viss typ av arbeten för att passa in sitt arbete efter hushålls-cykeln. Kvinnors arbetsliv utformas således utifrån familjens/hushållets behov, deras hemorientering och omsorg för sin familj gör att de har andra preferenser än män. Mot detta kan ställas ett andra antagande som grundar sig på att kvinnor *inte har något val* och att deras arbete styrs av synen på vad kvinnor ska göra. Kvinnors lönearbeten är därför inte en direkt följd av deras egna val.³

What appear to be women's choices, and what are characterized as women's "interest" are, in fact, heavily influenced by the opportunities for work made available to them.⁴

Med utgångspunkt i ovanstående debatt blir frågan huruvida kvinnornas vävning var ett frivilligt val eller om det snarare bör ses som ett resultat av de begränsade valmöjligheter som, till följd av genusordningen, stod till buds för kvinnor under den studerade tidsperioden.

Metod och material

I detta kapitel utgör utskrivna intervjuer det huvudsakliga källmaterialet. En stor del av kapitlet baseras på intervjuer med vävande kvinnor och/eller deras barn samt andra personer med kännedom om arbets- och försörjningssituationen i lokalsamhället. Totalt har 14 personer intervjuats, varav sex före detta verksamma väverskor vid Sätergläntans hemslöjdsförening.⁵ De utskrivna intervjuerna har gett information om elva väverskors arbetsliv men också om den allmänna arbets- och försörjningssituationen i området. I detta kapitel diskuteras resultaten från tidigare kapitel i relation till de intervjuade personernas utsagor. Intervjuerna har, utöver en kompletterande funktion, gett information som inte har kunnat härledas ur övrigt källmaterial, nämligen hur de vävande kvinnorna uppfattade sina arbetsliv.

De elva väverskorna var samtliga verksamma med hemslöjdstillverkning åt Sätergläntans hemslöjdsförening under den studerade tidsperioden. Fyra av kvinnorna var födda under 1890-talet medan övriga var födda under 1900-talets första två årtionden. Samtliga kvinnor, utom en, var gifta eller gifte sig under perioden och de var bosatta i de områden från vilka merparten av hemslöjdsarbetarna härstammade, det vill säga från Siljansnäs, Insjön i Ål socken, Gagnef och Borlänge stad.

Sears, Roebuck and Company (Sears) för könsdiskriminerande löneskillnader. Se diskussionen i Wikander (1987).

³ Wikander (1987), s. 201–205.

⁴ Alice Kessler-Harris, amerikansk historiker, citerad i Wikander (1987), s. 204.

⁵ För information om de intervjuade personerna hänvisas till käll- och metodbilagan.

Vilken betydelse kan då urvalet av intervjupersoner ovan ha för den bild av vävningens betydelse som ges här? Källkritiskt finns i detta urval ett representativitetsproblem. De intervjuade kvinnornas utsagor kan knappast anses representativa för de hemslöjdsarbetande kvinnornas situation i stort. Detta är ett problem som drabbar samtliga forskare som använder sig av intervjuer som metod. Vidare har svårigheterna med att komma i kontakt med före detta hemslöjdsarbetande kvinnor gjort att mera precisa urvalskriterier (som ålder, civilstånd, bostadsort, socioekonomisk situation, verksamhetstid etcetera) har utelämnats. Ett viktigt problem som bör understrykas är att endast sex av de elva väverskor som presenterats ovan, och om vilka informationen i kapitlet baseras på, har intervjuats. Informationen om de övriga fem har uteslutande erhållits via intervjuer med deras barn, samtliga döttrar. Således bygger jag ifråga om dessa fem kvinnors arbetsliv på andrahandsinformation. Detta skapar ett validitetsproblem eftersom tillförlitligheten hos intervjupersonernas utsagor kan ifrågasättas.⁶ Samtidigt har, som ovan nämnts, svårigheterna med att komma i kontakt med väverskor som arbetade under perioden gjort att jag valt att använda även denna andrahandsinformation. De intervjuade barnens uppgifter har, i jämförelse med de intervjuade hemarbetarna, ansetts som trovärdiga då deras utsagor till stor del överensstämmer med de vävarbetande kvinnornas egna utsagor kring sina arbetsliv. En viktig skillnad som måste nämnas är att de intervjuade döttrarna i större utsträckning än de intervjuade hemslöjdsarbetarna framhävde hemslöjdsarbetets ekonomiska betydelse. Tidigare forskning har visat att kvinnor ofta tenderar att tona ned sin egen betydelse, inte minst när det gäller försörjningen. Därför är det viktigt att ha i åtanke *vem* det är som intervjuas, inte minst med avseende på kön och ålder.⁷ Ytterligare en aspekt berör frågan om vävningens karaktär av frivilligt val eller inte. De intervjuade kvinnorna kan uttrycka ”fria val” medan jag som forskare analyserar deras utsagor utifrån en genusteoretiskt angreppssätt, och således ser de begränsningar som omfattade dessa kvinnor. Jag överför således dagens genusteoretiska idéer och tolkningar på ett historiskt förflutet där dessa idéer och tolkningar kanske inte existerade.⁸

Arbetets utförande och dess orsaker

I föregående kapitel konstaterades att vävarbetets inkomster inte utgjorde någon hörnsten i hushållsekonomin. Endast för ett fåtal hushåll och under ett fåtal år var vävinkomsterna av större faktisk betydelse för ekonomin. Följaktligen fanns andra orsaker än enbart rent monetära till varför vävarbetet

⁶ Se Kvale (1997), kapitel 13.

⁷ Se Sangster (1998), s. 89 och Åmossa (2004), s. 30–31.

⁸ Glucksmann (2000), s. 33 och Sangster (1998), s. 91.

företogs. En rad faktorer samverkade. I texten nedan förs en diskussion om de faktorer, på olika nivåer, som låg bakom kvinnors vävning.

Av intervjuerna med vävande kvinnor och/eller deras barn framstår arbetet som något naturligt och självklart. Vävning, antingen för husbehov eller försäljning, var ett ”typiskt” kvinnligt arbete och något som de flesta kvinnor i Siljansbygden arbetade med. Att lära sig väva ingick som en naturlig del i socialiseringen till framtida kvinnliga arbetsuppgifter. Inläringen skedde i ung ålder för att man som vuxen kvinna skulle kunna tillgodose hushållets behov av textilier. Som redovisades i kapitel 3 växte samtliga intervjuade hemslöjdsarbetande kvinnor upp i hem där hemslöjdsarbete, åtminstone för husbehov, företogs och redan i tidig skolålder fick de hjälpa till med hemslöjdsarbete. Denna inläring skedde successivt; yngre barn deltog i förarbetets olika moment (spolning av garner och uppsättning av väv) medan äldre barn kunde väva själva.⁹ Två av de intervjuade kvinnorna började redan i samband med skolgångens slut, vilken vanligtvis inföll mellan 12 och 14 års ålder, att, liksom sina mödrar, väva för försäljning.¹⁰ Hemslöjdsarbete var, i egenskap av binäring till jordbruket, en del i småbrukarhushållens självhushållning. Denna självhushållning utgjorde, i sin tur, en viktig del i försörjningen och det var husmoderns plikt att genom god självhushållning hålla nere hushållets anspråk på penningtransferringar.¹¹ Genom att väva (dukar, mattor, tyger etcetera) för eget behov kunde på så vis de direkta utgifterna hållas nere. Trots att de här undersökta hushållen för sin ekonomiska överlevnad tagit steget in i industrisamhällets försörjningsmönster levde dessa äldre agrara traditioner kvar.

Ytterligare ett agrart arv var den starka arbetsetiken, ett resultat av småbrukarhushållens arbetskraftsintensiva försörjningsmönster där samtliga arbetsföra hushållsmedlemmar förväntades bidra till försörjningen, kvinnor som män, gamla som unga. ”Tillan (Hilda Tillqvist, f.d. föreståndare vid Sätergläntans hemslöjdsförening), hon var ju från bondsläkt, och hon sade att då, när hon växte upp, så var det väldigt viktigt att vävstolen skulle gå liksom hela tiden. Det skulle arbetas i vävstolen.”¹² Landsbygdens arbetsimperativ betonade vikten av att ständigt vara sysselsatt och samtliga intervjuade kvinnor, både från arbetar- och småbrukarhushåll, betonade betydelsen av att ha ett arbete.

Ja men det var ju för att jag hade någonting att hålla på med. Javisst. För man var ju van vid att man skulle hålla på med ett arbete jämt när man bodde hemma på bondgården. [...] Man skulle arbeta mycket, vet du. Komma upp

⁹ Se kapitel 4.

¹⁰ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16, 2004-03-22 och 2004-12-08 samt Astrid Göras, Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09. Båda vävde inledningsvis åt förläggare i Insjön: Maria Bergman, bröderna Bergman och Dalaslöjd.

¹¹ Flygare (1999), s. 179.

¹² Intervju med Brita Feder, Insjön 2001-01-22.

sig, vara lika bra som de andra alltså, minst. [...] Men det var ju roligt att väva. Det var roligt, man hade ett arbete. Jag kände att jag hade någonting att gå upp till på morgonen då när jag hade en väv som stod och väntade på mig.¹³

Trots den hårda arbetsmoralen var kvinnors förvärvsmöjligheter utanför hemmet och gården begränsade. ”För att det var ju inte så att de var ute på jobb, kvinnorna alltså. Det blev ju senare det.”¹⁴ Den lokala arbetsmarknaden var starkt genussegregerad och huvudsakligen inriktad mot manliga arbetstillfällen inom främst industrin. Kvinnliga lönearbetstillfällen återfanns, som vi sett i kapitel 2, främst inom textil- och sömnadsindustrin (varav en del inom hemindustrin), detaljhandeln samt inom turistrelaterade näringar med kost- och logiverksamhet.¹⁵ Lönearbete utanför hemmet var oftast en realitet endast för ogifta kvinnor, för vilka det blivit accepterat att lönearbeta.¹⁶ Många ogifta kvinnor vävde därför enbart en kortare tid åt Sätergläntan och övergav vävarbetet för lönearbete utanför hemmet. Gifta kvinnor var i större utsträckning bundna till arbetsuppgifter i det egna hemmet eller på den egna gården. Följaktligen var de flesta av de vävande kvinnorna gifta.¹⁷ Vävning för försäljning var ett av få möjliga och accepterade lönearbeten för gifta kvinnor i Siljansbygden.

I: För kvinnor, vilka andra arbetsalternativ fanns om man ville arbeta förutom jordbruk? Fanns det andra arbeten utanför hemmet för kvinnor?

Inez: Nej ... nej det var väl inte mycket. Vad skulle det kunna vara?

Bengt: Nej då var det väl ... det de kunde göra hemma, typ väva ...

Inez: Ja just det.

Bengt: ... sticka och virka.¹⁸

Lönearbete med vävning blev en alternativ arbetsmarknad för gifta kvinnor vars arbetsuppgifter, på grund av den rådande genusarbetsdelningen, där kvinnan stod för de reproduktiva sysslorna, inte utan svårigheter kunde förläggas utanför hemmet. ”Men det var väl så på den tiden att de skulle ha

¹³ Intervju med Astrid Säter, Insjön 2002-01-22.

¹⁴ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

¹⁵ År 1950 utgjorde kvinnorna endast drygt 20 procent av de registrerade förvärvsarbetarna i Ål, Leksand, Rättvik och Boda, en andel som inte nämnvärt förändrades under den kommande tioårsperioden. För en mer utförlig genomgång av försörjningssituationen se kapitel 2.

¹⁶ Ogifta kvinnors officiella förvärvsintensitet var under hela den studerade tidsperioden hög, omkring 60 procent att jämföra med endast omkring 10 procent för gifta kvinnor. Se kapitel 2.

¹⁷ Av 53 hemarbetande kvinnor var hela 39 kvinnor gifta och resterande 14 ogifta. Endast 5 av 14 ogifta kvinnor var verksamma under en längre tidsperiod, åtta år eller mer. Se kapitel 4.

¹⁸ Intervju med Inez Tägt och hennes son Bengt Tägt, Siljansnäs 2004-12-08. Se även intervju med Astrid Göras, Siljansnäs 2003-05-09 och 2003-09-19 samt Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13. Astrid angav vävning och bärplockning som de enda möjligheterna för kvinnor att få en inkomst i Siljansnäs.

något jobb alltid, de skulle ha hemjobb. Och då var det väl ... ja då blev det väl Sätergläntan då, förstår jag.”¹⁹ Det textila hemslöjdsarbetets traditionellt starka förankring i Siljansbygden och den stora turistefterfrågan på hemslöjdsprodukter medverkade till arbetets utförande för försäljning och till förekomsten av en rad hemslöjdsföretag i området, framförallt i Insjön, Ål socken.²⁰

Hemslöjdsarbetet organiserades i likhet med hemindustriarbetet, som ett förläggarsystem. Arbetarna satt i sina hem och arbetade och de ägde i regel själva sina arbetsredskap medan företaget stod för råvaran. Någon formell anställning, med fast lön och arbetstid existerade inte. Vanligtvis innebar förläggarsystemet en form av byteshandelssystem där hemslöjdsprodukterna byttes mot varor från affärerna, en betalningsform som inte var lika uppskattad som kontant betalning men som kvinnorna accepterade i avsaknad av andra lönearbetsalternativ.²¹ En stor fördel för Sätergläntans hemslöjdsförening, och andra föreningar, vid rekryteringen av arbetskraft var, som tidigare nämnts, att de erbjöd sina hemarbetare betalning kontant.²²

Ingen av de intervjuade gifta hemslöjdsarbetande kvinnorna såg förvärvsarbete utanför hemmet, åtminstone under 1930- och 40-talen, som ett reellt alternativ. Deras ansvar för hem och barn, avsaknaden av en offentligt utbyggd omsorgssektor, dåliga kommunikationer, samt det faktum att flera av kvinnorna hade män som periodvis arbetade på annan ort begränsade deras arbetsmöjligheter.

Ja det var så då också, man skulle ju vara hemma med barnen. Det fanns ju inga jobb heller här just, det var ju väldigt dåligt. Sedan då skulle man ju iväg och det kunde man ju inte när man hade barn.²³

Kvinnors ansvar för det reproduktiva arbetet omöjliggjorde följaktligen förvärvsarbete utanför hemmet. ”På den tiden var ju barnen hemma hela tiden, det fanns ju inte barnstugor och fritidsgårdar och sådant där, utan mammorna var ju hemma.”²⁴ En gift kvinna, bosatt i Borlänge, valde hemslöjdsarbete framför förvärvsarbete utanför hemmet eftersom hon inte ville lämna sin lilla dotter ensam på dagarna. Först när dottern blivit äldre och nått skolålder

¹⁹ Intervju med Kerstin Ilis Olsson, Gagnef 2005-01-31.

²⁰ I Siljansbygden fanns ett flertal hemslöjdsförsäljare; utöver hemslöjdsföreningar fanns ett flertal privata rörelseinnehavare som sålde hemslöjdsprodukter, inte minst i Ål socken. Se kapitel 2.

²¹ Se kapitel 2 men även kapitel 3 om hemslöjdsarbetets organisering och kritiken mot förläggarsystemet och dess nackdelar.

²² Flertalet intervjuade väverskor och/eller deras döttrar uppgav att de tidigare arbetat åt förläggare som idkade byteshandel men att de senare, när Sätergläntan öppnat sin verksamhet, övergick till Sätergläntan tack vare den kontanta betalningen som var ett avsevärt bättre alternativ. Se kapitel 3.

²³ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

²⁴ Intervju med Brita Feder, Insjön 2001-01-22.

upphörde hon med vävningen och började lönearbeta utanför hemmet.²⁵ För henne blev vävning en lösning eftersom ”man ville väl inte bara gå hemma ... jag gick ju hemma va men jag kunde ... då var man ju ung och stark, man orkade ju mer än att bara sköta hemmet.”²⁶

Det sätt som hemslöjdsarbetet var organiserat var således ytterligare en bidragande orsak till att det företogs. Vävningens karaktär av hemarbete och den fria arbetstiden gjorde det möjligt att kombinera med andra reproduktiva arbetsuppgifter inom hushållet, inte minst barnpassning.²⁷ Möjligheten att själv välja sin arbetstid var troligtvis ett starkt skäl till att merparten kvinnor arbetade med hemvävning. En av de intervjuade kvinnorna uppgav att hon inte vävde ”efter klockan” utan när det passade, under ”lediga stunder”. Den fria arbetstiden var särskilt fördelaktig när barnen var små eftersom hon då kunde kombinera barnpassning och vävning.²⁸ Vävningens karaktär av säsongsarbete var tydlig då sommarmånaderna ägnades åt sådd- och skördearbete inom jordbruket eller i det egna trädgårdslandet medan höst- och vintertid koncentrerades på vävning.²⁹ Kvinnorna vävde framförallt på dagtid under veckodagarna medan söndagen normalt var arbetsfri från vävning.

Jag hade liksom ett schema att gå efter. Ja, jag vävde varenda vardag och halva lördagen, förmiddagen på lördagen, sedan skulle man städa och baka på eftermiddagen och kvällen.³⁰

Hushållscykeln och dess förändringar hade stor inverkan på kvinnornas vävning. Hushållets storlek och sammansättning efter ålder och kön, dess arbets- och försörjningsmönster och hushållets ekonomiska situation påverkade i vilken utsträckning som kvinnorna kunde ägna sig åt vävarbete. Ju färre andra åtaganden kvinnorna hade (hushållsarbete, jordbruksarbete samt barnpassning) desto mer tid fick de rimligtvis över till vävning.³¹ Arbetarhushållens kvinnor bör ha haft mer tid över för vävning eftersom deras arbetsinsatser enbart koncentrerades till hemmet, till skillnad från jordbrukarkvinnor vars arbetsinsatser även inkluderade jordbruksdriften.³² En förutsättning för vävningens utförande var dock en stabil och trygg

²⁵ Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

²⁶ Intervju med Karin Broman, Borlänge 2005-02-02.

²⁷ Intervju med Astrid Säther, Insjön 2002-01-22; Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08; Karin Broman, Borlänge 2003-04-03; Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13 samt Astrid Göras, Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09.

²⁸ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16 och 2004-03-22.

²⁹ Intervju med Astrid Säther, Insjön 2002-01-22; Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16 och 2003-03-22 samt intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13.

³⁰ Intervju med Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13. Se även intervju med Astrid Säther, Insjön 2002-01-22 samt Inez Tägt, Siljansnäs 2004-02-16, 2004-03-22 och 2004-12-08.

³¹ Intervju med Astrid Göras, Borlänge, 2003-02-19 och 2003-05-09 samt Brita Feder, Insjön 2002-01-22. Se även kapitel 4.

³² Intervju med Brita Feder, Insjön 2002-01-22.

försörjningssituation i botten, där jordbruksdrift eller mannens/andra hushållsmedlemmars lönearbete utgjorde den ekonomiska basen.

Arbetets karaktär av bisyssla var tydlig. Det företogs för det stora flertalet endast i begränsad utsträckning under ett fåtal år, och inkomsterna motsvarade ofta endast några få procent av den totala hushållsekonomin.³³ Några starka direkta ekonomiska incitament till att väva verkar därför sällan ha funnits. Att enbart klara sin försörjning på hemslöjdsarbetets inkomster ansågs inte vara möjligt och följaktligen ansågs arbetet inte utgöra ett reellt försörjningsalternativ. ”Inte kunde man leva på det inte ... det fanns inte pengar i världen ... hur än billigt man levde. Man kunde absolut inte väva en väv i månaden heller.”³⁴ De intervjuade hemslöjdsarbetande gifta kvinnorna var noga med att tona ned vävningens ekonomiska betydelse och lyfte snarare fram mannens inkomster som avgörande för försörjningen.

På den tiden så var det inte att kvinnorna skulle bidra till försörjningen så va?! Det fanns liksom inte med. Utan det var mannen, han skulle försörja familjen. De andra [inkomsterna] det var liksom nålpenngar som kom in då.³⁵

Synen på mannen som familjeförsörjare var stark och kvinnorna var noga med att betona att de inte arbetade för att trygga hushållets försörjning, mannens inkomster var tillräckliga.³⁶ Kvinnornas egna inkomster jämfördes med ”äggpengar” och ”nålpenngar”, termer som användes för att beskriva, vanligtvis i nedvärderande syfte, kvinnors (huvudsakligen hustrurs) små ”kompletterande” inkomster från tillfälligt arbete.³⁷ De här studerade kvinnornas inkomster användes till att köpa ”det nödvändiga”: kaffe, socker och andra matvaror som hushållen själva inte kunde producera.

Det [inkomsterna från vävningen] använde hon till att köpa kläder, och så använde hon det till en del saker när vi skulle till affären, vet du. Vi skulle ju inte bara ha kött och sådant, vi skulle ju ha kaffe och så mycket annat som skulle vara. Och sedan var väl mamma så att hon skulle spara en liten slant, det var ju bra att ha. Så att det brukade sig sådant. Skulle man till doktorn så kostade det ju pengar, och så kom en veterinär hem och han skulle ha någon krona då och då kostade det. Skulle det vara mediciner till de där kossorna och det kostade också. Sedan ville man väl ha någon sak hemma också, nå-

³³ Detta påstående gäller såvida de inte också arbetade åt andra hemslöjdsföretag. Ingen av de intervjuade kvinnorna arbetade dock åt mer än en arbetsgivare samtidigt.

³⁴ Intervju med Astrid Säther, Insjön 2002-01-22.

³⁵ Intervju med Monika Broman, Borlänge 2005-02-02.

³⁶ Intervju med Astrid Säther, Insjön 2002-01-22; Karin Broman, Borlänge 2003-04-03 och Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

³⁷ Om jordbrukarhustrurs inkomster från äggförsäljning, så kallade ”äggpengar” och deras användningsområden, se Flygare (1999) och Sommestad (1995) samt intervju med Karin och Monika Broman, Borlänge 2004-02-02. För ett internationellt perspektiv se Glucksmann (2000) och Zelizer (1994).

gon möbel ibland skulle det vara, och tvättmedel och tvål och allt möjligt. Det var sådant pengarna skulle gå till.³⁸

Kvinnornas inkomster kom vanligtvis hela hushållet tillgodo men de gav ändå kvinnorna en viss handlingsfrihet och beslutanderätt över vad som skulle inhandlas för pengarna. Inkomsterna var därmed ett sätt att öka det *egna* ekonomiska handlingsutrymmet i den annars strikta hushållsbudgeten.³⁹ ”Ja jag kunde väl köpa mig något klänningstyg då och några nya skor [skrattar]. Något som jag tyckte... ville ha då.”⁴⁰ Betydelsen av att tjäna egna pengar och friheten som följde med egna inkomster var stor. En kvinna motiverade sin vävning med att ”jag kunde ju köpa vad jag ville. [...] Då tyckte jag att jag var rik. Ja, för det var betalt med egna pengar.”⁴¹ En annan kvinna ansåg att ”jag var ju ung och stark, jag måste ju få göra någonting. Och sedan ekonomin, vet du, det var ju det. Det här var ju strax efter kriget, du vet inte hur fattigt vi hade det.”⁴²

I: Jag tänker just på vävningen och det var ju ett sätt för kvinnor som kanske skulle vara hemma då ... [blir avbruten]

K: Ja men så ... om du tänker det, hela Dalarna satt väl och vävde på för-tjänst, ja men så var det. Då fick ju kvinnan en liten slant och som väl behövdes, mycket väl.

M: Det var det där lilla extra, det då, som kom.

K: Det är väl ungefär det som min mamma ... Jag är ju född på en bondgård, och det var ju får då som skötte ekonomin. Och de enda pengarna som mamma fick det var det att hon hade mycket höns och så sålde hon ägg. Och det var hennes pengar. Det är ungefär samma sak va?⁴³

Trots att kvinnorna tonade ned vävarbetets ekonomiska betydelse, för att inte utmana bilden av mannen som familjeförsörjare, framgår det tydligt att de satte stort värde på inkomsterna. En viss motsättning existerade således; å ena sidan tonade kvinnorna ned arbetets ekonomiska betydelse och inkomsterna var följaktligen inte ”så viktigt” för hushållsekonomin, å andra sidan betonade de dess ekonomiska bidrag eftersom ”en 40-50 kronor *var* en slant då på den tiden”.⁴⁴ För kvinnorna innebar hemslöjdsarbetet ett sätt att känna sig delaktiga i försörjningen, att bidra till hushållsekonomin, oavsett hur stora inkomster arbetet gav. De var, liksom jordbrukarhustrur med hemmet

³⁸ Intervju med Kerstin Ilis Olsson, Gagnef 2005-01-13. Se även Flygare (1999), s. 172–173 och Zelizer (1994).

³⁹ Se Sommestad (1995), s. 516–517.

⁴⁰ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

⁴¹ Intervju med Astrid Säter, Insjön 2002-01-22.

⁴² Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

⁴³ Intervju med Karin (fd. väverska) och Monika (Karins dotter) Broman, Borlänge 2005-02-02.

⁴⁴ Intervju med Astrid Säter, Insjön 2002-01-22. Se även intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

och gården som arbetsplats, ”angelägna om att framhålla det ekonomiska värdet av sitt arbete”.⁴⁵ Kvinnorna var stolta över sitt arbete och de inkomster som arbetet genererade. Inte minst betonades hur roligt de hade ”med de där vävningsspengarna”.⁴⁶

Ytterligare en bidragande orsak till att kvinnorna vävde var att männen accepterade det. Männens syn på kvinnornas vävning var överlag positiv, då vävning var något självklart, en typisk och således allmänt accepterad ”kvinnoyrssyssla” som dessutom ”hjälp till med ekonomin”. ”Det var ju bra när de [männen] fick någon skjorta och några kalsonger och lite grejer.”⁴⁷ En annan kvinnas svar på frågan om vad hennes man tyckte om vävningen var att ”det tyckte han var okej, vet du, för det skulle vara så. De vävde ju i hans hem också. Det var ju inget nytt för honom.”⁴⁸ Hennes man var intresserad av vävning men vävde inte själv därför att ”det var ju kvinnoyrssyssla det där [skrattar]”.⁴⁹ Genusarbetsdelningen var påtaglig och vävning var tabu för män.⁵⁰ Mannens arbetsinsats vid vävning var begränsad till att hjälpa kvinnan med förarbetet, när väven skulle dras på vävstolen, en arbetsuppgift som krävde fler än en persons arbetsinsats. ”Det här var ju fruntimmersjobb för det mesta, även om karlarna fick vackert sitta hemma och rulla spolar, sätta i skyttlarna och hjälpa till att dra på väv och så vidare.”⁵¹ En son till en vävande kvinna kommenterade sin och sin brors totala bortavaro från vävningen med ”det var vi befriade från”.⁵² Männens och kvinnornas arbetsområden var klart åtskilda. En uppfattning som upprätthölls av båda parter.

Det var inte något karlgöra det inte [skrattar]. Nej, det var inte lika som nu inte, när de hjälps åt med allting. Då ... förr så var det ... fruntimmersgöra och karlgöra, det var två skilda saker det.⁵³

Av ovanstående framstår det tydligt att den studerade tidsperiodens manliga försörjningsideal fick återverkningar på de studerade hushållens försörjning, även om detta ideal inte fullföljdes fullt ut. Samhällets övergripande norm- och handlingssystem, lokalsamhällets könssegregerade och manligt dominerade arbetsmarknad samt kvinnors ansvar för det reproduktiva hushållsarbetet begränsade avsevärt kvinnors förvärvsmöjligheter. Tidigare forskning har visat hur detta försörjningsideal påverkade kvinnors arbeten. Deras arbets-

⁴⁵ Sommestad (1995), s. 516.

⁴⁶ Intervju med Astrid Säter och Karin Öckerdal, Insjön 2002-01-22.

⁴⁷ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

⁴⁸ Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

⁴⁹ Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

⁵⁰ Intervju med Brita Feder, Insjön 2000-03-30. Brita uppgav att det i Insjön på 1930-talet förekom att kvinnor arbetade med träslöjd och att det därmed inte enbart var förbehållet män.

⁵¹ Intervju med Martin Bortas, Insjön 2003-06-25.

⁵² Intervju med Bengt Tägt (son till Inez Tägt), Siljansnäs 2004-12-08.

⁵³ Intervju med Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08.

uppgifter har således långt in på 1900-talet haft karaktären av informella ekonomiska aktiviteter som, obetalt eller betalt, bidrog till hushållens försörjning men som inte redovisades offentligt.⁵⁴

Vävning för försäljning var ett av dessa arbeten; dess starka genuskodning, dess karaktär av ”osynligt” dolt hemarbete och de låga inkomster som arbetet genererade gjorde att arbetet inte konkurrerade med och hotade den manliga familjeförsörjarrollen. Officiellt var mannen familjeförsörjaren, den förvärvsarbetande, och kvinnan den försörjda hemmafrun.⁵⁵ Genom att kvinnornas lönearbete, i form av vävning, ägde rum inom hemmets ram doldes det och utåt framstod familjeförsörjaridealet som vidmakthållet. Detta uttrycktes av informanterna genom att de framhöll att pengarna från vävningen var närmast betydelselösa och att det var mannen som stod för försörjningen. Vävning var ett sätt för kvinnor att uppfylla kravet på normen om kvinnans plats i hemmet. Samtidigt var det också ett sätt att uppfylla landsbygdsnormen om ständigt arbete. Arbetet anknöt till de starka hemslöjdstraditioner som fanns i området, som en del i den agrara självhushållningen, och gjorde därigenom hemslöjdsarbetet ”normalt” och accepterat. Det gynnades också av framväxten av organiserad förläggarverksamhet som gav möjligheter till yrkesmässig vävning som gav åtminstone smärre inkomstillskott, som kunde vara på marginalen avgörande i hushåll där inslaget av självhushållning var stort och inslaget av köpta färdigvaror litet, det vill säga i hushåll med små kontanta inkomster och utgifter.

Kvinnornas vävning framstår som ett resultat av, huvudsakligen gifta, kvinnors begränsade valmöjligheter under den studerade tidsperioden. Detta blir än tydligare om man ser till de ogifta kvinnorna. Dessa kvinnor undanhölls normen om kvinnans plats i hemmet och begränsades inte på samma sätt av de ”kvinnospecifika” hinder som de gifta kvinnorna mötte. De vävde överlag endast en kortare tidsperiod och lämnade vävningen för, avsevärt bättre betalda men ändå kvinnodominerade, lönearbeten utanför hemmet. Dessa kvinnor befann sig i en helt annorlunda val- och handlingsposition. Tillgången till fler och bättre arbetsalternativ medverkade troligtvis till att merparten av de ogifta kvinnorna endast ägnade sig åt hemslöjdsarbete under begränsade tidsperioder och övergav den avlönade vävningen till förmån för lönearbete utanför hemmet. De få ogifta kvinnor som trots allt företog hemslöjdsarbete under längre tidsperioder tillhörde samtliga småbrukarhushåll, med hemmet och gården som arbetsplats, och de hade troligtvis en stark traditionell anknytning till vävning.

⁵⁴ Se forskningsläget i kapitel 1.

⁵⁵ Endast 4 av totalt 39 gifta kvinnor var år 1945 registrerade som förvärvsarbetande. Dessa kvinnor omnämndes som jordbruksarbetare vid deras respektive äkta mäns jordbruksdrift. Se kapitel 4.

Arbetets upphörande och dess orsaker

Varför upphörde då kvinnorna med arbetet? Som redovisats i tidigare kapitel minskade antalet kvinnor som var verksamma med hemslöjdstillverkning åt Sätergläntans hemslöjdsförening efter år 1950. Mellan 1950 och 1955 nästintill halverades arbetarantalet. Nedgången speglade de ökade svårigheterna för hemslöjden som näring vid "industrisamhällets höjdpunkt".

Som tidigare framgått var hemslöjden som näring redan hotad under tidigt 1900-tal. Hemslöjdsnäringen, som varit Sveriges främsta protoindustriella näring och som haft en stark förankring hos den jordbruksarbetande befolkningen, fick i samband med industrialiseringen allt mindre betydelse för landsbygdsbefolkningens försörjning. Landsbygdens avbefolkning och jordbrukens avveckling innebar att färre utövade arbetet. Konsumtionssamhällets framväxt och fabriksindustrins massproduktion av billiga varor konkurrerade ut hemslöjdsprodukterna som ansågs som omoderna. "Det gick ju rätt bra många år, men när kriget tog slut och det fanns möjlighet att köpa annat fabrikstillverkat, billigare kanske, så blev det ju allt svårare."⁵⁶

Det minskade konsumentintresset för hemslöjdsprodukter (som innebar en minskad efterfrågan på hemslöjdsarbetare) var inte den enda orsaken till nedgången. Ytterligare en orsak härrörde från utbudssidan. Allt färre kvinnor såg hemslöjdsarbetet som attraktivt och följaktligen var det inte enbart lägre löner och färre utdelade arbetsuppdrag (ett resultat av den minskade konsumentefterfrågan) som orsakade arbetskraftens minskning. Martin Bortas formulerade orsakerna till vävningens tillbakagång vid bröderna Bergmans textilfabrik, "Blå Pilen", i Insjön på följande vis:

Det kom hit folk söderifrån som var van vid avtal och fack och allting sådant och de skulle givetvis organisera de här hemarbetarna, väverskorna, si och så och det höjde ju kostnadsläget väldigt mycket. Så det blev så småningom ointressant att driva verksamheten. Ja, det blev för dyrt att få det vävt med de kraven.⁵⁷

Ovanstående citat speglar även hemslöjdsnäringens svårigheter i det moderna industrisamhället, i samband med att den inlemrades i den formella ekonomin, men också de nya möjligheter och förbättringar som mötte kvinnor i arbetslivet efter andra världskrigets slut.

Förändringar i det institutionella regelverket i samband med välfärdsstatens expansion särskilt från 1950-talets början medförde ökade valmöjligheter för kvinnor. Som framgått av tidigare kapitel bidrog det förbättrade konjunkturläget efter kriget starkt till en förändrad och mer accepterande attityd till kvinnors förvärvsarbete. Den allmänt stora efterfrågan på arbetskraft, varav inte minst inom de sektorer som traditionellt sysselsatte många

⁵⁶ Intervju med Martin Bortas, Insjön 2003-06-25.

⁵⁷ Intervju med Martin Bortas, Insjön 2003-06-25.

kvinnor, reallöneökningar och en ökad förekomst av deltidssarbeten verkade stimulerande på kvinnors arbetsutbud då incitamenten för att arbeta oavlönat inom hemmet minskade. Kvinnors förvärvsdeltagande utanför hemmet underlättades vidare av en allmänt förbättrad levnads- och bostadsstandard, en offentligt utökad vård-, skola- och omsorgssektor samt andra åtgärder (tekniska förändringar, ökad tillgänglighet till massproducerade köpevaror etcetera) som minskade arbetstiden för hushållsarbete. Steget in i industrisamhället med större utgifter som förutsatte större inkomster samt nödvändigheten att betala skatt på de låga vävinkomsterna (hemslöjdsarbetet beskattades) var ytterligare faktorer som gjorde vävningen ekonomiskt irrelevant.

Dessa förändringar på de samhälls- nationella och lokala nivåerna samt på den enskilda hushållsnivån verkade i riktning bort från det äldre traditionellt agrart baserade försörjningsmönstret. De väverskor som sedan tidigare arbetat åt Sätergläntan övergav arbetet från slutet av 1950-talet och framåt när nya och bättre försörjningsalternativ öppnats för dem.⁵⁸ Många av de kvinnor som tidigare under perioden varit verksamma befann sig under 1950-talet i en livscykel där de närmade sig eller hade uppnått pensionsålder.⁵⁹ Några av dessa pensionerade sig, tack vare den år 1948 utökade allmänna folkpensionen, medan andra övergick till annat lönearbete utanför hemmet. Samtidigt tog få ur den yngre generationen vid vävarbetet. Hos den yngre generationen var hemslöjdsarbetet inte lika starkt förankrat som hos den äldre generationen där hemslöjdsarbetet haft ett starkt socialiserande inslag. Uppbrottet och frigörandet från den äldre familjeförsörjarnormen framstår tydligt med avseende på de vävande kvinnorna.

De skaffade sig väl andra arbeten antagligen. För att det var ju ganska arbetsamt att tänka sig att sitta och väva timme ut och timme in förstår du. Och så sökte de väl arbete där de kunde få bättre betalt. Och just här genom industrierna så sökte de sig nog ut mycket mer, det blev modernare att arbeta borta.⁶⁰

Betydelsen av att inte längre vara fast i hemmet, att ha ett ”riktigt” formellt lönearbete och möjligheten till högre och kontinuerliga inkomster medverkade till att kvinnorna övergav den betalda vävningen.⁶¹ Att barnen blivit större och nått skolålder var, på det individuella planet, ytterligare en bidragande faktor. En kvinna motiverade sitt arbete på posten med att:

⁵⁸ Intervju med Brita Feder, Insjön 2001-01-22.

⁵⁹ De 53 kvinnor som granskades i kapitel 4 var födda i slutet av 1800-talet eller under 1900-talets första två årtionden.

⁶⁰ Intervju med Brita Feder, Insjön 2002-01-22.

⁶¹ De intervjuade kvinnorna uppgav att de under senare tid, från slutet av 1950-talet och framåt upphörde med vävningen och tog lönearbete utanför hemmet, huvudsakligen på deltid inom den offentliga sektorns äldreomsorg. Intervjuer med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03; Astrid Säter, Insjön 2002-01-22; Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08; Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13 samt Astrid Göras, Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09.

Då fick jag 3,25 kronor i timmen, och det tyckte jag var så mycket, för så mycket tjänade inte jag när jag vävde. [...] Jag kom ju ut bland folk också, du vet den där sociala biten. [...] Och då hade ju Monika [dottern] vuxit upp så hon var ju lite, ja, större då. Hon kom in i skolan med lekkamrater och allt det här.⁶²

Av ovanstående resonemang framgår det tydligt hur förändringar i den samhällseliga nivån föranledde förändringar (här i form av hemslöjdsarbetets upphörande) på den individuella hushållsnivån. Hushållens anpassning till de nya samhällsekonomiska förutsättningarna var dock en långsam process som skedde stegvis. Historikerna Joan Scott och Louise Tilly har visat hur värden, uppträdanden och strategier som skapades under en samhällsekonomisk fas ("mode of production") fortsatte att påverka människors beteenden även när de samhällsekonomiska förutsättningarna förändrats. Gamla praktiker och vanor ändrades endast långsamt till nya förhållanden.⁶³ I de här studerade övergångshushållen levde det agrart präglade livs- och försörjningsmönstret (de agrara traditionerna) länge kvar på så sätt att hushållen till viss del var självhushållande och utförde hemslöjdsarbete för såväl eget bruk som försäljning. De agrara traditionerna, med arbetsutbyte, självhushållning och hemslöjdsarbete, fungerade som en kontinuitet i övergången till det moderna industrisamhället.

Från 1950-talets slut tog kvinnorna och deras hushåll det slutgiltiga steget in i det moderna industrisamhällets försörjning och lämnade den agrart präglade försörjningen bakom sig. Samtidigt fortsatte troligtvis många att väva för husbehov.⁶⁴ Kvinnorna hamnade på en fortsatt könsuppdelad arbetsmarknad med deltidsarbete inom huvudsakligen den offentliga sektorn.⁶⁵ De tog således steget ut från hemmet men inkomsterna de tjänade var fortsatt små vilket innebar att de för sin fortsatta försörjning var beroende av mannens inkomster.

Sammanfattning

För kvinnor i Siljansbygden, Dalarna, var vävning ännu vid 1900-talets mitt något naturligt och självklart. Vävning var en accepterad sysselsättning för kvinnor och arbetet ingick som en naturlig del i socialiseringen till framtida kvinnliga arbetsuppgifter på ett småbruk och i ett arbetarhem. Särskilt i detta område med stark hemslöjdstradition och där entreprenörer och föreningar

⁶² Intervju med Karin Broman, Borlänge 2003-04-03.

⁶³ Scott-Tilly (1978), s. 232.

⁶⁴ Intervju med Astrid Göras, Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09 samt Karin Broman, Borlänge 2005-02-02.

⁶⁵ Fyra av de intervjuade före detta hemslöjdsarbetande kvinnorna arbetade på senare tid inom äldreomsorgen. Intervju med Astrid Säter, Insjön 2002-01-22; Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08; Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13 samt Astrid Göras, Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09.

kring hemslöjden dessutom etablerade sig för att möta ”turistefterfrågan”. Tillsammans med det rådande familjeförsörjaridealet, där kvinnor tilldelats ansvaret för de reproduktiva arbetsuppgifterna inom hemmet, och en starkt genussegregerad arbetsmarknad fanns inte många valmöjligheter för, särskilt gifta, kvinnor. Vävning för försäljning var ett legitimt sätt för kvinnor att lönearbeta, att tjäna egna inkomster, samtidigt som de inte frångick hemmafruidealet om kvinnans plats i hemmet. Arbetets starka genuskodning, dess egenskap av osynligt dolt hemarbete och de låga inkomsterna som arbetet genererade gjorde att det inte konkurrerade med och hotade den manliga familjeförsörjarrollen.

Kvinnors avlönade arbete med vävning var således mer ett resultat av, åtminstone gifta, kvinnors begränsade valmöjligheter än ett frivilligt val. Detta blir tydligt när man ser till de ogifta kvinnor som lämnade vävningen till förmån för förvärvsarbete utanför hemmet, men också när man ser hur de gifta kvinnorna från slutet av 1950-talet och framåt upphörde med det avlönade vävarbetet till förmån för förvärvsarbete utanför hemmet, där de tog arbete inom den snabbt expanderande kvinnodominerande vård- och omsorgssektorn. Kvinnornas förvärvsdeltagande underlättades tack vare samhällsekonomiska förändringar. Å andra sidan hamnade de på en genussegregerad arbetsmarknad med fortsatt låga löner vilket innebar att kvinnorna för sin försörjning fortfarande var beroende av mannens inkomster.

Sammanfattning och slutsatser

Försörjningsvillkoren – hur människor tillgodoser sina grundläggande behov av mat, kläder och bostad – har sett olika ut under olika tider, på olika platser och har varit olika för kvinnor och män. Dessa villkor förändrades markant i samband med industrialiseringen. Övergången från ett agrart självhushållningsbaserat försörjningsmönster till ett löneinkomstbaserat försörjningsmönster förändrade på grundläggande sätt människors liv och arbete, inte minst kvinnornas.

Industrialiseringen har såväl i svensk som internationell forskning pekats ut som en tid då kvinnors arbete koncentrerades till hemmet medan männens arbete förlades utanför hemmet. Resultatet blev ett osynliggörande och nedvärderande av kvinnors, såväl oavlönade som avlönade, arbete. Kännetecknande för många, särskilt gifta, kvinnors avlönade arbeten var att de återfanns inom den dolda informella sektorn. De arbetade tillfälligt, vanligtvis med hembaserade arbetsuppgifter som normalt inte synliggjordes i officiell arbetsmarknadsstatistik.

I denna avhandling har kvinnors arbete och försörjning på landsbygden under en övergångsperiod studerats. Mer specifikt har syftet varit att analysera det kvinnliga avlönade hemslöjdsarbetets betydelse för hushållsekonomin i Siljansbygden, Dalarna, under en tid av snabb industrialisering och välfärdstillväxt, 1938–1955. En utgångspunkt har varit att landsbygdens norm om ständigt arbete, så som den tog sig uttryck i kvinnors hemslöjdsarbete, levde kvar under övergången till industrisamhället.

I avhandlingen har kvinnors försörjning analyserats mot bakgrund av det rådande manliga familjeförsörjar- respektive kvinnliga husmodersideal som kännetecknade genusordningen i de industrialiserade länderna under den studerade tidsperioden. Föreställningar om kön genomsyrar samhällets alla nivåer och sätter därmed gränser för kvinnors och mäns agerande, inte minst när det gäller försörjningen. Vilka konsekvenser som dessa föreställningar rent konkret har fått för kvinnors försörjning har inte tidigare klarlagts på ett tydligt och genomgående sätt. För att nå förståelse för hur föreställningar om vad som är kvinnligt respektive manligt har påverkat kvinnors försörjning har traditionella ekonomiska utbuds- och efterfrågemodeller varit av begränsat värde. Utgångspunkt för analysen av kvinnors försörjning har utgjorts av en teoretisk och metodologisk tolkningsram, på tre nivåer. De nivåer som har

studerats är nationell institutionell samhällsnivå, lokal samhällsnivå samt hushållsnivå. Till skillnad från tidigare forskning, som huvudsakligen fokuserat på den nationella nivån, menar jag att denna nivåindelning är av betydelse för att kunna nå en kontextualiserad tolkning av kvinnors försörjning. Hushållsnivån är avgörande för att se hur komplex försörjningsfrågan är i praktiken. Om försörjningen uteslutande studeras på den övergripande nationella samhällsnivån framstår den huvudsakligen som en manlig angelägenhet eftersom få gifta kvinnor under denna tid officiellt var registrerade som förvärvsarbetande. Med hjälp av tolkningsramen har ambitionen varit att studera hur genusordningen tog sig uttryck på de olika nivåerna och att undersöka vilka konsekvenser den fick för kvinnors arbets- och försörjningsmöjligheter.

Svårigheterna med att undersöka kvinnors arbete och försörjning ligger till stor del i den komplicerade käll- och methodsituationen. Flertalet kvinnliga arbetsområden, däribland det avlönade hemslöjdsarbetet, har varit "osynliga" i skriftliga källor och har bland annat därför endast sporadiskt studerats eller förblivit dolda. I denna avhandling har kvinnors avlönade hemslöjdsarbete, i form av vävning, åt Sätergläntans hemslöjdsförening i Insjön studerats. Valet av Sätergläntans hemslöjdsförening har motiverats av förekomsten av befintligt källmaterial i form av kassaböcker. I kassaböckerna finns personinformation om de kvinnor som var sysselsatta med vävning i föreningens regi, deras arbetsuppdrag och utbetalade löner.

För att utifrån tolkningsramens tre nivåer kunna nå en kontextualiserad tolkning av kvinnors arbete och försörjning har flera olika sorters källmaterial, av såväl kvantitativ som kvalitativ karaktär, kombinerats. Primärmaterial från såväl privata som offentliga arkiv har kompletterats med historisk statistik och utredningar, litteratur samt intervjuer. För att komma åt den nationella institutionella nivån har statliga utredningar och statistik samt tidigare forskning studerats. I granskningen av lokalsamhällsnivån har folk-, jordbruks- och företagsräkningar, offentlig lönestatistik samt intervjuer huvudsakligen använts. Individbaserat källmaterial som församlingsböcker, folkräkningar, inkomstlängder, kassaböcker och intervjuer har använts för undersökningen av hushållsnivån.

I denna avhandling har jag visat att kvinnors försörjning inte kan förklaras med hänvisning till någon enskild faktor. Förklaringen till genusarbetsdelningen måste ses som resultatet av flera faktorerers samspel på olika nivåer. Genom att undersöka hur försörjningsvillkoren såg ut på de tre nivåerna har jag visat att faktorer på den nationella institutionella och den lokala samhällseliga nivån samt på den individuella hushållsnivån sammantaget påverkade kvinnors försörjning och hur den kan förklaras.

Jag har skildrat hur försörjaridealet förändrades i övergången från ett agrart till ett industriellt samhälle. Genom att studera ett traditionellt agrart kvinnligt avlönat arbete, här i form av hemslöjdsarbete, under en tidsperiod då kvinnor inte förväntades förvärvsarbete har jag visat att denna övergång

var en långsam process, som tog sig olika uttryck på olika nivåer, och att det äldre agrara försörjningsidealet länge levde kvar trots att människors försörjningsvillkor på ett grundläggande sätt hade förändrats. Kvinnors hemslöjdsarbete fungerade som ett kontinuerligt inslag under denna övergångsperiod.

Hemslöjdsarbete i industrisamhället

Hemslöjdsarbete, i form av husbehovsslöjd, var under förindustriell tid en viktig del i jordbrukarhushållens självhushållning. Samtidigt gav hemslöjd för försäljning många agrart baserade hushåll viktiga kontantinkomster. Hemslöjdsnäringen, som varit Sveriges främsta proto-industriella näring, fick i samband med industrialiseringen från 1800-talets slut allt mindre betydelse för landsbygdsbefolkningens försörjning. Landsbygdens avfolkning och jordbrukens avveckling innebar att allt färre utövade hemslöjdsarbetet. Konsumtionssamhällets framväxt och fabriksindustrins massproduktion av billiga varor konkurrerade ut hemslöjdsprodukterna som ansågs som omoderna.

I Nedansiljan, Dalarna, var den textila hemslöjdsnäringen under 1900-talets första decennier fortsatt starkt förankrad i den kvinnliga befolkningen. De hemarbetande kvinnorna sålde bland annat sina vävnader till förläggare runt om i socknarna vilka i sin tur förmedlade produkterna vidare till konsumenterna.

Vid en av dessa förläggare i Nedansiljan, Sätergläntans hemslöjdsförening, belägen i Insjön, var inte mindre än 178 kvinnor verksamma med avlönat hemslöjdsarbete, i form av vävning, under 18-årsperioden 1938–1955. En stor fördel för rekryteringen av arbetskraft var att föreningen gav sina väverskor kontant betalning, till skillnad från andra förläggare i området som vanligtvis gav betalt i varor. De hemslöjdsarbetande kvinnornas bostadsorter var huvudsakligen lokaliserade till områden i Nedansiljan, främst Siljansnäs, Ål, Leksand och Gagnef, samt till Mora i Ovansiljan. En förhållandevis stor andel kvinnor var, trots det geografiska avståndet, bosatta i Borlänge. Förbättrade kommunikationer efter andra världskriget underlättade deras arbetsdeltagande.

Vävningen vid Sätergläntans hemslöjdsförening var organiserad på samma sätt som arbetet inom hemindustrin. Kvinnorna arbetade på uppdragsbasis åt föreningen och saknade därmed formell anställning med specificerad arbetstid och arbetslön. Vidare ansvarade de själva för arbetslokal och arbetsredskap medan Sätergläntans hemslöjdsförening stod för råmaterialet. De arbetsmoment som utfördes av de hemarbetande kvinnorna var förarbete, vävning och efterarbete samt eventuellt transport av material, redskap och färdiga vävnader till och från Sätergläntan. Den nedlagda arbetstiden med vävning varierade beroende på uppdragets art, hur många

meter som skulle vävas och svårighetsgraden. Beräkningen av den nedlagda arbetstiden med vävning har visat att ett arbetsuppdrag uppskattningsvis bör ha tagit mellan 10 och 15 arbetsdagar, på heltid, att utföra. I praktiken tog arbetsuppdragens utförande förmodligen längre tid eftersom de utfördes på deltid.

Hemslöjdsarbetets traditionella egenskap av binäring till jordbruket innebär att arbetet utövades tillfälligtvis, vid sidan av andra arbetsuppgifter i hemmet eller på gården. Undersökningen av de vid Sätergläntans hemslöjdsförenings verksamma kvinnor har visat detta tydligt. Merparten kvinnor var verksamma under en begränsad tidsperiod åt föreningen och de utförde endast ett eller några få arbetsuppdrag per år. Endast ett mindre antal, 31 kvinnor, var verksamma under en längre tid, minst 8 av de 18 åren och dessa kvinnor utförde i regel fler arbetsuppdrag per år. Beräkningen av en av de långvarigt verksamma hemarbetande kvinnornas årligt nedlagda arbetstid med vävning visade att arbetet utfördes på deltid, då hennes maximala antal nedlagda arbetstimmar endast motsvarade mellan 30 och 50 procent av en vuxen heltidsarbetande kvinna inom textilindustrin. Karaktären av ett deltidarbete avspeglade sig också i inkomsterna. Beräkningen av en genomsnittlig timlön visade att vävningen, om den utövades på heltid, skulle ha gett motsvarande omkring 90 procent av en kvinnlig textil- och beklädnadsindustriarbetares timlön. Samtidigt har undersökningen av hela den studerade populationens, samtliga 178 vävarbetande kvinnornas, genomsnittliga årsinkomster visat att dessa var låga i jämförelse med en heltidsarbetande kvinnlig textilarbetare, de uppgick endast till mellan 6 och 14 procent. Det förklaras alltså av att årsarbetstiden för väverskor i timmar räknat var ganska liten.

Husmoderidealets tid – norm och praktik

Kontexten för denna avhandling har utgjorts av det svenska samhällets omvandling från agrarsamhälle till industrisamhälle och den genusordning som då etablerades. Hur genusordningen implementerades på de tre nivåerna och vilka konsekvenser den fick för kvinnors arbete har stått i fokus. En ambition har varit att förklara varför kvinnor lönearbetade med just vävning och huruvida kvinnors vävning bör ses som ett resultat av frivilligt val eller om det snarare bör ses som ett resultat av de begränsade valmöjligheter som, till följd av genusordningen, stod till buds för kvinnor under den studerade tidsperioden.

Forskning har visat att det på övergripande nationell institutionell samhällsnivå fanns formella och informella restriktioner mot kvinnors förvärvsarbete.¹ I avhandlingen har jag visat hur det institutionella regelverkets ut-

¹ Om strukturernas och institutionernas betydelse för människors agerande se North (1990). Se även Åmark (2005); Frangeur (1998) och Creighton (1996).

formning, på såväl det ekonomiska, politiska och sociala området, under 1900-talets första hälft genomsyrades av normativa föreställningar om kvinnors och mäns olika roller. Sambeskattnig, arbetarskyddslagstiftning, köns-segregerade yrkesområden, lönediskriminering och inte minst, frånvaron av åtgärder för att stimulera kvinnors förvärvsdeltagande talade sitt tydliga språk. Det var fram till årsskiftet 1938/39 möjligt för arbetsgivare, understödda från fackligt håll, att avskeda kvinnor som gifte sig eller blev gravida. Frånvaron av en offentligt utbyggd vård- och omsorgssektor under 1900-talets första hälft innebar att ansvaret för barns, sjukas och äldres omsorg tillföll enskilda individer, företrädesvis kvinnor i form av hemarbete snarare än som förvärvsarbete. Sammantaget resulterade detta i starkt kringskurna arbets- och försörjningsmöjligheter för, inte minst gifta, kvinnor.

Trots omfattande strukturella hinder för kvinnors förvärvsarbete har forskningen betonat att olika regioners försörjningsmässiga och sociokulturella särdrag har haft stor betydelse för kvinnors arbetsmöjligheter och att det därför är viktigt att studera hur genusarbetsdelningen tog sig uttryck i lokalsamhället.² Agrarhistorisk forskning har visat att det bland landsbygdens jordbrukande befolkning existerade ett försörjarideal som gick tvärt emot det rådande husmodersidealet. Här sågs försörjningsfrågan som en fortsatt gemensam angelägenhet där samtliga arbetsföra, såväl kvinnor som män och gamla som unga, förväntades bidra.³

I det studerade området i Siljansbygden spelade det agrart präglade försörjningsmönstret med jordbruk och binärningar under hela 1900-talets första hälft en fortsatt stor roll för enskilda hushålls försörjning och inom denna var kvinnors arbetskraft betydelsefull. Samtidigt visade granskningen av näringsstrukturen och den förvärvsarbetande befolkningen i Nedansiljans socknar Ål, Leksand, Rättvik och Boda omkring 1950 ett genussegregerat och relativt ensidigt näringsliv som huvudsakligen var inriktat mot manliga arbetstillfällen inom industri- och byggnadssektorn. Kvinnliga arbetstillfällen utanför det egna hemmet och den egna gården var, liksom i resten av landet, begränsade och deras arbetsplatser återfanns huvudsakligen inom textil- och beklädnadsindustrin samt tjänste- och servicesektorerna. Kvinnornas andel av den förvärvsarbetande befolkningen var i dessa socknar till och med något lägre än för Sverige som helhet. År 1950 motsvarade kvinnornas andel av arbetskraften endast 23 procent och deras andel ökade endast marginellt under den kommande tioårsperioden. En förklaring till detta är den officiella statistikens undervärdering av kvinnors förvärvsarbete. Giftna jordbruksarbetande kvinnor samt kvinnor som var verksamma med informellt präglade

² Se Glucksmann (2000); Neunsinger (2001); Lane (2004); Hareven (1982); Oppenheim Mason m. fl. (1978) och Tilly–Scott (1978).

³ Se Sommestad (1995); Nyberg (1989 och 1993); Flygare (1997 och 1999); Isacson (1994) och Niskanen (1998a och 1998b).

och tillfälligtvis utförda hemindustriliknande arbeten, däribland hemslöjdsarbete, förblev dolt i statistiken.

Granskningen av den lokala samhällsnivån har, liksom granskningen av den nationella samhälleliga nivån, inte gett någon tydlig bild av kvinnors faktiska förvärvsdeltagande. För att ge en klarare bild av kvinnors del i försörjningen har därför hushållsnivån studerats. Försörjningens organisering är ytterst en överenskommelse mellan hushållets medlemmar, huvudsakligen det gifta paret.⁴ I avhandlingen har ett urval, 53 av de hemslöjdsarbetande kvinnorna och deras hushåll studerats med avseende på de livs- och hushållscykelrelaterade faktorerna. Avsikten har varit att undersöka huruvida ”kvinnospecifika hinder”, gifta kvinnors ansvar för omsorgen av hem och barn, fanns för kvinnors förvärvsdeltagande och till vilket stadium i livs- och hushållscykeln som kvinnornas arbete med vävning kan härledas.

Av granskningen har det framgått att kvinnorna år 1945 befann sig i ett stadium av livs- och hushållscykeln där samtliga var i arbetsför ålder och nästan alla ingick i flerpersonershushåll. Merparten var gifta och hade barn. Undersökningen av hushållens arbets- och försörjningsmönster visade att de redan år 1945 var förankrade i industrisamhällets ekonomi då merparten av de 53 undersökta hemslöjdsarbetande kvinnornas hushåll, enligt folkräkningsuppgifterna, framstod som uteslutande löntagarhushåll. Samtidigt präglades deras livs- och försörjningsmönster starkt av den tidigare dominerande agrara ekonomin då inslag av självhushållning, däribland hemslöjdstillverkning, och arbetsutbyte återfanns även hos arbetarhushållen. Granskningen av de förvärvsarbetande hushållsmedlemmarna visade en tydlig genusarbetsdelning i likhet med det manliga familjeförsörjaridealet. De granskade kvinnornas förvärvsintensitet var låg och endast 4 av de 39 gifta kvinnorna betecknades som förvärvsarbetande i folkräkningsmaterialet. I dessa hushåll framstod mannen som den på vilken försörjningen vilade. För de 14 ogifta kvinnorna var förhållandet det motsatta. För dessa kvinnor var det accepterat att förvärvsarbeta och de var också för sin försörjning tvingade till förvärvsarbete. De arbetade inom hushållets jordbruk eller lönearbetade inom typiskt kvinnodominerade yrkesområden. Trots att flertalet kvinnor ägnade sig åt vävning förhållandevis kontinuerligt under årens lopp upptogs endast fem kvinnor för detta arbete i den offentliga statistiken.

Granskningen av hushållsnivån och de hushållscykelrelaterade faktorerna har visat att det för den stora majoriteten kvinnor förelåg ”kvinnospecifika hinder” för förvärvsarbete utanför hemmet. Ett starkt skäl till att vävning för försäljning utövades var just möjligheten att lönearbeta samtidigt som kvinnorna inte frångick sina ”husmoderliga” arbetsuppgifter inom hemmet. Följaktligen var merparten av de hemslöjdsarbetande kvinnorna gifta och de ogifta kvinnor som granskats närmare arbetade endast en kortare tid och

⁴ Åmark (2002); Engelen m. fl. (2004a och 2004b); Lane (2004); De Laval (1970); Oppenheim Mason m. fl. (1978); Hareven (1982) och Tilly-Scott (1978).

lämnade arbetet till förmån för, förmodligen bättre och mer kontinuerligt betalt, lönearbete utanför hemmet. Som en följd av genusarbetsdelningen var hemslöjdsarbetet underordnat hushållets huvudsakliga arbets- och försörjningsmönster och arbetets utförande påverkades därför i stor utsträckning av hushållscykelrelaterade förändringar. Detta har framgått bland annat av att barnens födsel och den följande småbarnsperioden inverkade negativt på kvinnornas hemslöjdsarbete. Studien av kvinnornas hushållssituation har, i enlighet med tidigare forskning, visat att svårigheterna med att kombinera lönearbete utanför hemmet resulterade i att många kvinnor sysselsattes i den informella lönearbetssektorn. De arbetade tillfälligtvis med arbetsuppgifter som utfördes i det egna hemmet.

Samtidigt har den tidigare forskningen poängterat att kvinnors lönearbete, trots att det utfördes tillfälligtvis och betalades lågt, ofta var betydelsefullt på marginalen, för att komplettera en låg manlig inkomst. Granskningen av ett urval, 29 av de 53 kvinnornas hushållsekonomiska situation, har visat att så inte var fallet. De gifta kvinnorna deklarerade, liksom sina barn, endast sporadiskt för inkomster under de studerade åren. Mannens inkomster utgjorde det största och kontinuerliga inslaget i hushållsekonomin. De ogifta kvinnornas förvärvsfrekvens var till skillnad från de gifta hög. De deklarerade kontinuerligt över åren och deras inkomster hade stor betydelse för hushållens försörjning. Återigen har det framstått tydligt att dessa kvinnor för sin försörjning var tvingade till förvärvsarbete och att de därmed hade stadigvarande "fasta" arbeten.

Undersökningen har visat att hemslöjdsarbetet i första hand var en icke-deklarerad inkomst. Att vävinkomsterna inte deklarerades innebar inte nödvändigtvis att dessa medvetet undanhölls skattemyndigheten eftersom inkomsterna i flera fall understeg det deklarationsskyldiga beloppet om 600 kronor. Däremot har det tydligt framgått att 12 kvinnor under några, eller till och med flera, års tid inte upptog sina vävinkomster, åtminstone inte hela summan, i deklarationen. Huruvida dessa inkomster medvetet undanhölls skattemyndigheten (och således kan betecknas som "svarta") har inte kunnat fastställas. Till följd av vävarbetets tillfälliga och oregelbundna karaktär varierade inkomsternas betydelse för den totala hushållsekonomin starkt från år till år. Vävinkomsternas bidrag till den totala hushållsekonomin var lågt och motsvarade i genomsnitt endast sju procent av hushållens genomsnittliga totala inkomster. Deras bidrag var för de flesta hushåll av marginell ekonomisk betydelse. Sex hushåll har dock avvikit. I dessa hushåll motsvarade vävinkomsterna i genomsnitt mellan 11 och 20 procent av de totala genomsnittliga hushållsinkomsterna och under ett eller ett fåtal år uppgick de till över 20 procent. Vävinkomsterna kunde åtminstone undantagsvis generera ett betydande ekonomiskt bidrag till hushållsekonomin men det företogs inte för att kompensera en låg manlig inkomst. De studerade kvinnornas inkomster från vävningen har uppvisat stora likheter med "äggpengar" och

”nålpengar”, termer som karaktäriserade, särskilt gifta, kvinnors små ”kompletterande” inkomster från tillfälligt arbete.⁵

Sammanfattningsvis har det i denna studie framgått att den studerade tidsperiodens genusordning, med dess manliga försörjar- respektive kvinnliga husmodersideal, fick återverkningar på de i avhandlingen studerade hushållens försörjning. Samhällets övergripande norm- och handlingssystem, lokalsamhällets genussegregerade och manligt dominerade arbetsmarknad samt kvinnors ansvar för det reproduktiva hushållsarbetet begränsade avsevärt kvinnors förvärvsmöjligheter. Samtidigt har granskningen av kvinnornas avlönade vävarbete visat att detta ideal inte fullföljdes fullt ut. De studerade kvinnorna arbetade avlönat med vävning och var därmed i praktiken förvärvsarbetande.

Undersökningen har visat att avlönat hemslöjdsarbete i form av vävning blev en alternativ lönearbetsmarknad för gifta kvinnor vars arbetsuppgifter, på grund av den rådande genusarbetsdelningen, där kvinnan tilldelats ansvar för de reproduktiva arbetsuppgifterna, inte utan svårigheter kunde förläggas utanför hemmet. Vävningen uppvisade stora likheter med andra tillfälliga och inom hemmet utförda kvinnliga arbeten under den studerade tidsperioden. Arbetets starka genuskodning, dess karaktär av ”osynligt” dolt hemarbete och de låga inkomster som arbetet genererade gjorde att arbetet inte konkurrerade med eller hotade den manliga familjeförsörjarrollen. Officiellt sett var dessa kvinnor husmödrar och således inte förvärvsarbetande. Vävning var ett legitimt sätt för kvinnor att förvärvsarbeta och tjäna egna inkomster utan att de frångick hemmafrurollen om kvinnans plats i hemmet. Samtidigt uppfyllde vävningen landsbygdsnormen om ständigt arbete, ett ideal som omfattade såväl kvinnor som män. Vävning var en accepterad och förväntad sysselsättning för kvinnor i Siljansbygden och arbetet ingick som en viktig del i självhushållningen, också för kvinnor i lönearbetarhushåll.

Övergångsperioden – kontinuitet och förändring

Ett antagande som presenterades i avhandlingens inledande kapitel var att landsbygdens norm om ständigt arbete, så som den bland annat tog sig uttryck i kvinnors hemslöjdsarbete, levde kvar vid övergången till industrisamhället. Detta har klarlagts i denna avhandling. De hemslöjdsarbetande kvinnorna stod med ena foten i industrisamhället och den andra i agrarsamhället och de befann sig därmed i en övergångsperiod.

De studerade hushållen var för sin försörjning beroende av lönearbeten av olika slag, de levde och arbetade i industrisamhället, men de behöll länge de agrara traditionerna med arbetsutbyte, självhushållning och hemslöjdsarbete.

⁵ För svensk del se Flygare (1999) och Sommestad (1995). För ett internationellt perspektiv se Glucksmann (2000) och Zelizer (1994).

Kvinnors vävning var en del av en agrar försörjningsstrategi. Den kunde fylla en försäkringsfunktion – på samma sätt som jordbruket – i tider då arbetslösheten var återkommande och det samhälleliga trygghetsnätet inte var så utbyggt. Arbetet fungerade som ett kontinuerligt inslag i övergången från det agrara till det industriella samhället och hushållens försörjning anpassades endast långsamt till de nya samhällsekonomiska förändringarna. Värden, ageranden och strategier som hade skapats i den agrara ekonomin fortsatte därmed att påverka beteenden även efter att de samhällsekonomiska förutsättningarna hade förändrats, industrialiseringen med dess husmodersideal.

Kvinnors arbete med vävning förblev ett kontinuerligt inslag i hushållens försörjning fram till 1950-talet då arbetarantalet vid Sätergläntans hemslöjdsförening mer än halverades. I samband med ”industrisamhällets höjdpunkt” tog de studerade hushållen i allt större utsträckning det slutgiltiga steget in i det moderna industrisamhällets försörjning och lämnade därmed den agrart präglade försörjningen bakom sig. Förändringar på den samhälleliga nationella och lokala nivån men också på den individuella hushållsnivån bidrog till att allt fler kvinnor övergav hemslöjdsarbetet till förmån för lönearbete utanför hemmet. Orsakerna till arbetets upphörande återfanns dels på efterfrågesidan, då det minskade konsumentintresset innebar färre arbetsuppgifter och lägre inkomster, dels på utbudssidan då allt färre kvinnor såg arbetet som attraktivt.

Förändringar i det institutionella regelverket i samband med välfärdsstatens expansion under efterkrigstiden medförde ökade valmöjligheter för kvinnor. Det förbättrade ekonomiska konjunkturläget bidrog till en mer accepterad syn på kvinnors förvärvsarbete samtidigt som ökade antal arbetstillfällen, varav en stor andel deltidsarbeten, och reallöneökningar verkade stimulerande på kvinnors arbetsutbud. En allmänt förbättrad levnads- och bostadsstandard, en offentligt utökad vård-, utbildnings- och omsorgssektor och andra åtgärder som minskade arbetstiden för hushållsarbete var ytterligare faktorer som underlättade kvinnors förvärvsdeltagande utanför hemmet. Hemslöjdsnäringens inlemmande i den formella ekonomin, i samband med beskattningen, och ett ökat behov av kontantinkomster medverkade ytterligare till arbetets upphörande.

Betydelsen av att inte längre vara fast i hemmet, att ha ett ”riktigt” formellt lönearbete och möjligheten till högre och kontinuerliga inkomster medverkade till att många kvinnor övergav det avlönade vävarbetet. Kvinnorna tog steget ut från hemmen men de hamnade på en könssegregerad arbetsmarknad och inkomsterna de tjänade var fortsatt små vilket innebar att de för sin försörjning fortfarande var beroende av mannens inkomster. Det fanns således en kontinuitet i kvinnors arbete och försörjning.

Arbetets betydelse

I avhandlingen har kvinnors arbete och deras bidrag till hushållens försörjning varit i fokus. Trots att tyngdpunkt har varit på det avlönade arbetet har jag betonat betydelsen av att ha ett helhetsperspektiv på försörjningen, där hänsyn tas till andra än enbart monetära ekonomiska faktorer. Att bidra till och vara delaktig i försörjningen innebär således mer än att enbart tjäna pengar. Självhushållning (förädling av råvaror i hemmet i form av matvaror, kläder och redskap) var en viktig del i de undersökta hushållens försörjning liksom ett omfattande arbetsutbyte i form av tjänster och gentjänster.

I studien har det samtidigt framgått att begreppet arbete har andra betydelser utöver det ekonomiska, att enbart utföras för att klara sin försörjning. Kvinnornas arbete med vävning gav inga större bidrag till den totala hushållsekonomin och det utfördes inte för att komplettera en låg manlig inkomst, som tidigare forskning har påpekat. Några starka direkta ekonomiska incitament verkar därmed inte ha funnits. De intervjuade kvinnorna tonade själva ned vävarbetets ekonomiska betydelse men samtidigt har det framgått att de satte stort värde på arbetet och de inkomster som genererades. Vävinkomsterna gav kvinnorna en viss handlingsfrihet och medbestämmanderätt över vad som skulle inhandlas för pengarna. Inkomsterna var därmed ett sätt att öka det egna ekonomiska handlingsutrymmet. Vävningen var också ett sätt för kvinnorna att känna sig delaktiga i försörjningen, att bidra till hushållsekonomin, oavsett hur stora inkomster arbetet gav. Vidare uppfyllde kvinnornas vävning landsbygdens norm om arbetets imperativ. Vävningen fyllde en funktion av allmän socialisation, som viktigt i sig för att inte vara sysslolös, samtidigt som den gav kvinnorna en arbetsidentitet. Att kunna utföra ett arbete, med de yrkeskunskaper det innebar, gav kvinnorna en stolthet och självkänsla.

BILAGA

Käll- och metoddiskussion

I denna bilaga förs en mer detaljerad genomgång av det källmaterial och de metoder som använts genomgående i avhandlingen. Det kvantitativa källmaterial som ligger till grund för undersökningen, tillika det material som medför störst käll- och metodproblem, är kassaböcker från Sätergläntans hemslöjdsförening för åren 1938–1955. Övrigt primärmaterial som använts är församlingsböcker 1938–1955, primärmaterial till 1945 års folkräkning, 1951 års företagsräkning, taxeringslängder 1939–1956 och utskrivna intervjuer. Vidare redogörs för tryckt källmaterial i form av Sveriges officiella statistik: jordbruks- och folkräkningarna samt lönestatistisk årsbok för åren 1938–1955.

Kassaböckerna

Sätergläntans kassaböcker ligger till grund för min undersökning av hemslöjdsarbetarnas inkomster. Dessa böcker har studerats för perioden 1938–1955. I böckerna finns uppgifter om hemslöjdsarbetarna; deras för- och efternamn, eventuellt gårdsnamn, civilstånd och bostadsort samt deras arbetsuppdrag. Hemslöjdsarbetarnas arbete är noggrant nedtecknat; det anges år och datum då ett arbetsuppdrag startade och avslutades, vilken sorts väv och mönster som skulle vävas, tygåtgång och vävens storlek, samt lönen som utbetalades för arbetet. Upplägget är sådant att varje uppslag i boken har reserverats för en specifik hemarbetares arbetsuppdrag under den tidsperiod som kassaboken omfattar. Varje uppslag i böckerna redovisar således en hemarbetares namn, bostadsort och arbete utfört för de år som respektive bok omfattar. Detta upplägg är genomgående för alla undersökta böcker. Varje kassabok omfattar ett antal år, och tidsperioderna varierar från bok till bok. Kassaböckerna har studerats under 18 år, vilket totalt omfattar granskning av sju kassaböcker samt en vävlönebok för åren 1938–1941. Vävlöneboken kompletterar kassaböckerna 2A och 2B som avser bokföringen under åren 1935–1943.

Kassaböckernas bokföring och utförande har varit densamma för samtliga böcker. Bokföringen är dock inte systematisk, vilket medfört att granskningen av böckerna varit komplicerad och tidskrävande. Som ovan nämnts är kassaböckernas bokföring utformad efter principen att varje uppslag i re-

spektive kassabok ska tillhöra en enskild hemarbetare och hennes arbetsuppdrag för den tidsperiod som kassaboken omfattar. Men, i praktiken, troligtvis som följd av utrymmesbrist, är flera hemarbeters namn och arbetsuppdrag registrerade på ett och samma uppslag. Detta har dels försvårat sammanställningen av antalet aktuella hemarbetare och deras identifiering dels fastställandet av arbetsuppdrag och löner. De största problemen berör åren 1938–1943, vilket omfattar böckerna 2A och 2B. Problemen har uppstått som en följd av en något sämre bokföring samt i det faktum att denna tidsperiod omfattar två kassaböcker samt ytterligare en vävlönebok för åren 1938–1941.

Överlag kan problemen sammanfattas i tre delar. Det första metodproblemet berör fastställandet och identifieringen av aktuella hemarbetare. Det andra problemet, som till stor del hänger samman med det första, berör fastställandet av hemarbetarnas arbetsuppdrag. Även det tredje problemet, att fastställa hemarbetarnas löner, är i stor utsträckning sammankopplat med de övriga metodproblemen.

För att komma tillrätta med källproblemen har jag valt att först fastställa antalet hemarbetare och identifiera dessa utifrån de personuppgifter som finns tillgängliga i kassaböckerna. Därefter har deras arbetsuppdrag för den relevanta tidsperioden sammanställts. Slutligen har varje hemarbeters löner för respektive år summerats och sammanställts. Nedan följer en mer ingående genomgång av metodproblemen och hur jag har hanterat de.

Metod för fastställande och identifiering av relevanta hemarbetare

Svårigheterna att fastställa antalet relevanta hemarbetare och deras identifiering beror på kassaböckernas knapphändiga och bristfälliga personuppgifter om vissa hemarbetare. Detta innebär svårigheter att få fram det exakta antalet hemarbetare samt deras identifiering. Problemen berör bland annat huruvida hemarbetare med samma namn är en och samma person eller flera, eller om hemarbetaren under den studerade tidsperioden gifte sig och bytte efternamn eller flyttade från orten.

Bristfälliga personuppgifter, att enbart hemarbetarens för- och/eller efternamn noterats, berör nästan uteslutande kortvariga hemarbetare, som endast arbetade vid ett eller ett fåtal tillfällen vid Sätergläntan (sannolikt på grund av att den ordinarie hemarbetaren inte hade möjlighet att utföra ett avtalat arbete). Dessa hemarbeters arbete noterades ofta på någon annan hemarbeters uppslag (rimligtvis den hemarbetare som från början var tilltänkt för uppdraget ifråga). Eftersom det rör sig om tillfälligt arbete noterades dessa ”tillfällighetsarbetare” ofta enbart med namn men också ibland med bostadsort.

Ett annat problem kring identifieringen har varit att urskilja om hemarbetare med samma för- och efternamn är en och samma hemarbetare eller

flera olika. Ett sätt har varit att urskilja hemarbetarna efter deras civilstånd (frk eller fru) och bostadsort, om detta angivits i kassaböckerna. Ett liknande problem vid identifieringen och fastställandet av hemarbetarna har uppkommit som en följd av att en längre tidsperiod, 18 år, har studerats. Hemarbetares eventuella giftermål och/eller byte av bostadsort har medfört vissa svårigheter vid identifieringen. Överlag har dock sådan information registrerats i kassaböckerna. Tilläggas bör också att även andra uppgifter som berör identifieringen av hemarbetarna finns noterade i kassaböckerna, framförallt hur de är relaterade till varandra, med betoning på deras släktskap.

Metod för fastställande av rätt hemarbetare till respektive arbetsuppdrag

Svårigheterna med att säkerställa rätt hemarbetare till respektive arbetsuppdrag beror på att det ibland inte endast registrerats ett namn på varje uppslag, utan flera. Som tidigare nämnts beror det troligen på att den hemarbetare som ursprungligen var påtänkt för vävuppdrag, och som ursprungligen noterades på uppslaget, upphörde med hemslöjdsarbete och därmed ersattes med en annan person. Detta problem är vanligast under tidsperioden 1935–1943 och omfattar således kassabok 2A och 2B. Detta medför svårigheter att fastställa vem av de nämnda hemarbetarna som har utfört uppdragen ifråga. Trots att det förekommer flera hemarbetare på varje uppslag har detta inte alltid medfört problem. Ibland har den aktuella hemarbetarens namn noterats för respektive uppdrag.

För att fastställa hemarbetaren för respektive arbetsuppdrag har jag använt mig av flera metodiska tillvägagångssätt. Ett sätt har varit att jämföra skrivstilen och pennornas bläck med vilka hemarbetarnas namn och uppdragen har skrivits. Olika skrivstilar och olika bläck har använts över åren. Genom att studera dessa har det blivit möjligt att urskilja den hemarbetare som ursprungligen arbetade och som sedan ersattes med någon annan. I flera fall har den ursprungliga hemarbetarens namn, den som har slutat, strukits över och ersatts med en annan. I de allra flesta fall där fler än en hemarbetare är registrerad kan man tydligt se att en hemarbetare arbetat en viss tidsperiod och sedan ersatts med en annan.

Ett annat sätt, som enbart avser tidsperioden 1938–1941 och följaktligen omfattar bok 2A och 2B, har varit att jämföra kassaböckerna med vävlöneboken för åren 1938–1941. I vävlöneboken har i huvudsak samma uppgifter som i bok 2A och 2B registrerats, med undantag för uppdragens start. Det bör noteras att inte alla hemarbetare förekommer i vävlöneboken, och därför har inte alla kunnat kontrolleras.

Ytterligare ett tillvägagångssätt för att komma till rätta med metodproblemen har varit att försöka se ett mönster i hemarbetarnas arbete över tid. Eftersom flera hemarbetare återkommer både i samma kassabok och även i

senare böcker har jag kontrollerat dessa för att kunna urskilja vissa mönster i deras arbete. Uppdragens start- och betalningsdatum har därför ingående studerats för att särskilja rätt hemarbetare och rätt arbetsuppdrag.

Metod för fastställande av hemarbetarnas inkomster

Efter identifieringen av relevanta hemarbetare och deras respektive arbetsuppdrag har jag fastställt inkomsterna. Kassaböckerna registrerar lön samt start- och utbetalningsdatum för varje arbetsuppdrag. Undantag gäller dock för kassaböckerna 2A och 2B, där uppgifter om arbetsuppdragens utbetalningsdatum saknas för en stor del av perioden. Utbetalningsdatum mellan 1938 och 1941 har dock i viss utsträckning kunnat fastställas utifrån den kompletterande vävlöneboken. Under senare år (med start omkring 1941–1943) har även hemarbetarnas totala årsinkomster summerats i kassaböckerna.

Förutom lönerna för utförda arbetsuppdrag tillkom eventuella ersättningar för uppsättning av väv, frakt samt semesterersättning. Dessa infördes under 1940-talet. Av granskningen och bearbetningen av kassaböckerna har det framgått att ersättning för uppsättning av väv och semesterersättning har inkluderats i hemarbetarnas totala årsinkomst. Ersättning för frakt har däremot inte inkluderats eftersom det var utlägg för transporten från hemarbetarnas sida, och inte en del av arbetet. I vissa undantagsfall har dock frakt-ersättningar medräknats i totalinkomsten. Detta medför dock ingen större förändring av den sammanlagda årsinkomsten eftersom det endast handlar om några enstaka kronor. Utbetalning av semesterersättning förekommer från och med år 1947 och motsvarade fem procent av årsinkomsten. 1952 höjdes semesterersättningen till sex procent. Det bör dock tilläggas att semesterersättning inte gavs till samtliga hemarbetare, vanligtvis gavs den till dem som låg på en högre inkomstnivå. Orsaken till detta är dock inte känd.

Hemarbetarna fick vanligtvis betalt i samband med varje uppdragsslut, vid leveransen av färdiga vävar. I vissa fall har det dock skett en tidsfördröjning från det att den färdiga väven levererades till dess att utbetalningar skedde. Orsaken är inte känd. Hemarbetarnas totala årsinkomst har beräknats utifrån deras sammantagna arbetslön inklusive eventuella ersättningar (ersättning för uppsättning av väv och semesterersättning) under innevarande år. För åren 1938 och 1939 finns inga årsinkomster summerade i kassaböckerna, men däremot i vävlöneboken (om hemarbetarnas inkomster finns registrerade där). Under 1940-talet, framförallt i samband med införandet av semesterersättning, finns hemarbetarnas årsinkomster summerade i kassaböckerna, med vissa undantag där fler än en hemarbetare är registrerad på varje sida. Vid studiet av kassaböckernas bokföring framgår det, av Sätergläntans årslönesummeringar, att löner som utbetalats i början av ett år har inkluderats i föregående verksamhetsårs totalinkomst. Förutsättningen är att uppdragsstarten inföll under föregående år. En förklaring till detta kan vara att uppdraget levererades till Sätergläntan före årsskiftet men att föreningen

av någon anledning genomförde betalningen först under det nya året. Även semesterersättningarna är utbetalda något i efterhand, det vill säga en bit in på det nya året (vanligtvis under de två första månaderna), men inkluderas även de i föregående års totalinkomst.

Vid sammanställningen av hemarbetarnas årsinkomster har problem uppstått i de fall där mina årsinkomstsummeringar inte stämmer överens med de summeringar som återfinns i kassaböckerna. Vad detta beror på är oklart. Om den i kassaboken angivna årsinkomsten är högre än den enligt mina beräkningar kan det bero på att hemarbetaren utförde ett arbetsuppdrag som inte är registrerat i boken, och omvänt, om den i kassaboken angivna årsinkomsten är lägre finns möjligheten att ett eller några av arbetsuppgifterna utfördes av en annan, ej registrerad, hemarbetare och ersättningen för dem därmed inte inkluderades i lönen. En annan förklaring kan vara en felaktig lönesammanställning från Sätergläntans eller min sida.

I de flesta fall där mina årsinkomstsummeringar inte överensstämmer med de i kassaboken är skillnaderna endast marginella, oftast är avvikelserna enbart några enstaka kronor. Vid avvikelser under fem procent har därför kassabokens årsinkomstsummeringar fått råda. I de enstaka fall där avvikelserna är mer än fem procent har det varit svårare att avgöra vilken årsinkomst som ska gälla, den av mig uträknade eller den av Sätergläntan. Ett sätt har varit att studera hemarbetarens tidigare års arbetsuppdrag och inkomster för att eventuellt kunna se ett visst inkomstmönster. Endast vid ett fåtal tillfällen har mina summeringar ersatt de som återfinns i kassaböckerna.

Ytterligare ett problem vid sammanställningen av hemarbetarnas årsinkomster uppkommer som en följd av att fler än en hemarbetares arbetsuppdrag är registrerade på en sida som egentligen är tänkt för en annan hemarbetares arbetsuppdrag. I dessa fall har inte alltid någon summering av årsinkomsterna gjorts och om det ändå har skett har, i vissa fall, den ”tillfälliga” arbetarens uppdrag inkluderats i den ”ordinarie” hemarbetarens årsinkomst. Orsaken till det kan vara att den tillfälliga arbetaren tog över ett uppdrag som från början var avsett för den ordinarie hemarbetaren. I sådana fall har årsinkomsterna, samt eventuella semesterersättningar, räknats om så att respektive arbetsuppdrag och dess lön samt eventuell semesterersättning tillfaller rätt hemarbetare. Endast vid tre tillfällen har en sådan omräkning behövts göras.

Som en följd av att tidsperioden 1938–43 omfattar två kassaböcker samt en vävlönebok har sammanställningen av hemarbetarnas årsinkomster varit extra komplicerad. En och samma hemarbetare kan ha sina arbetsuppdrag registrerade i båda kassaböckerna samt i vävlöneboken. Dessutom förekommer det att uppgifter som återfinns i vävlöneboken inte stämmer överens med de i kassaböckerna. Framförallt handlar det om arbetsuppdrag vars löner enbart blivit registrerade i antingen kassa- eller vävlöneboken. Eftersom årsinkomstsummeringar saknas i dessa böcker har jag inte haft möjlighet att kontrollera inkomsterna, och följaktligen har jag inkluderat samtliga upp-

givna inkomster, både de i kassaböckerna och de i vävlöneboken. Detta tillvägagångssätt kan ha resulterat i en beräknad årsinkomst, högre än den faktiska.

Metod för fastställandet av hemarbetarnas verksamhetstid

I studien görs en uppdelning av hemarbetarna efter deras verksamhetstid.¹ Syftet är att undersöka om det finns något samband mellan inkomstnivå och verksamhetstid, närmare bestämt de antal år som de hemslöjdsarbetande kvinnorna var verksamma åt Sätergläntans hemslöjdsförening.

De angivna verksamhetstiderna är ungefärliga och uppgifterna bygger på antalet år som hemarbetarna fick lön från företaget. Verksamhetstiden är angiven i antal år, vilket är en relativt grov uppskattning då flertalet hemarbetare utförde endast ett eller några få uppdrag åt Sätergläntan vilket inte motsvarade ett års nedlagd arbetstid. Trots det är minsta verksamhetstid satt till ett år för att möjliggöra en kategorisering. En konsekvens av denna indelning är risken för överskattning av hemarbetarnas arbetstid. Hemarbetarnas verksamhetstider omfattade alltifrån 1 till 18 år.

Utifrån verksamhetstiden har en uppdelning av hemarbetarna gjorts där dessa kategoriserats i ”kortvarigt” respektive ”långvarigt” verksamma. Hemarbetare vars verksamhetstid motsvarade mellan ett och tre år har kategoriserats som ”kortvarigt” verksamma och hemarbetare vars verksamhetstid motsvarade mellan 8 och 18 år har kategoriserats som ”långvarigt” verksamma. Hemarbetare vars verksamhetstid omfattade mellan fyra och sju av undersökningstidens totalt 18 år har i detta hänseende utelämnats.

Undersökningstiden omfattar åren 1938–1955 vilket rymmer ett tidsintervall på 18 år. Eftersom verksamhetstidens längd enbart tar hänsyn till de undersökta åren 1938–1955 finns det därför en möjlighet att en del hemarbetare i realiteten varit verksamma fler år än de angivna. Detta problem gäller särskilt hemarbetare som var verksamma vid början eller slutet av undersökningstiden. För att undvika en felaktig kategorisering av, huvudsakligen de kortvarigt verksamma, hemarbetarnas verksamhetstider, har kassaböcker fyra år före respektive två år efter den aktuella tidsperioden 1938–1950 översiktligt studerats, närmare bestämt mellan 1934 och 1937 samt mellan 1956 och 1957. Motivet för detta är att, i första hand, säkerställa de kortvariga hemarbetarna. Hemarbetare som mellan 1938 och 1955 endast varit verksamma i tre år, men som funnits vara verksamma åren före eller efter har således ej kategoriserats som tillfällig arbetskraft eftersom deras verksamhetstid i realiteten uppgått till mer än tre år. Sammantaget blir resultatet att 15 kvinnor, av de totalt 115 som mellan 1938 och 1955 var verk-

¹ Jag använder begreppet verksamhetstid istället för, som brukligt, arbetstid eftersom det i kassaböckerna saknas uppgifter om timlöneersättning. Med verksamhetstid avses det eller de antal år som hemarbetarna varit verksamma med hemslöjdsarbete åt Sätergläntans hemslöjdsförening (oavsett hur många uppdrag som varje enskild arbetare utförde per år).

samma mellan ett och tre år, även arbetade före eller efter undersökningsperioden. Dessa kategoriseras därmed inte som ”kortvarigt” verksamma. Hemarbetare som under den studerade tidsperioden 1938–1955 varit verksamma mellan fyra och sju år studeras inte utifrån en jämförande analys av verksamhetstiden. Detta beror på att dessa kan ha varit verksamma både före och efter perioden och således, i praktiken, kan kategoriseras som långvarig arbetskraft.

Vid sammanställningen av de totalt 178 hemarbetande kvinnornas verksamhetstider har 100 kvinnor (56 procent) kategoriserats som tillfällig arbetskraft och 31 kvinnor (17 procent) kategoriserats som långvarig arbetskraft. Övriga 47 kvinnor, motsvarande 26 procent av samtliga hemarbetare, arbetade mellan fyra och sju år och inkluderas således inte i analysen.

För att i viss mån få en uppfattning om arbetstiden (den tidsåtgång som varje arbetsuppdrag tog att utföra) och timlönersättning har jag genomfört en granskning av en kvinnas uppdrag under två års tid (1946 och 1947). Granskningen har utförts av Mariana Eriksson, universitetslektor vid institutionen för hushållsvetenskap, IHV, Uppsala universitet. Väverskan ifråga tillhörde den långvarigt arbetande arbetskraften (hennes verksamhetstid uppgick till 16 av periodens 18 år) och hon erhöll under dessa två undersökta år den högsta årsinkomsten av samtliga hemarbetare vid Sätergläntans hemslöjdsförening. Denna väverskas arbetsuppdrag har granskats för att få en uppfattning om den nedlagda arbetstiden per uppdrag och den erhållna timlönersättningen. Eftersom väverskan under de två åren ifråga erhöll den högsta årsinkomsten har granskning också gjorts i syfte att få ett mått på den *maximalt* nedlagda arbetstiden med vävning per år. Läsaren bör därmed vara medveten om att de beräknade arbetstimmarna per år, så som det presenteras i kapitel 3, enbart avser väverskan ifråga och således inte gäller för hela den studerade populationen. Beräkningen av ett arbetsuppdrags nedlagda arbetstid och timlönersättning anses däremot allmängiltigt för hela den studerade populationen. För en mer detaljerad genomgång av beräkningen av den nedlagda arbetstiden och erhållna timlönersättningen hänvisas till kapitel 3 respektive kapitel 5.

Övriga metodproblem relaterade till arbetets organisering

Vid studien av hemarbetarnas årsinkomster uppkommer ytterligare metodiska problem som en följd av hemarbetets organisation. Avsaknaden av en fast arbetstid vid hemarbete medför att det blir omöjligt att på ett enkelt och helt tillförlitligt sätt göra timlöneberäkningar eftersom det inte går att fastställa vilken arbetsinsats som utbetalda årslöner representerar. Ersättningen för hemarbete vid Sätergläntans hemslöjdsförening utgick per styck tillverkad produkt oberoende av tidsåtgång. Betalningen varierade beroende på produktens art (mönster och material). Hemarbetarna fick antingen betalt per meter eller per styckvis tillverkad produkt.

Hemarbetarnas totala årsinkomster har beräknats utifrån deras sammantagna löner under innevarande år samt eventuella ersättningar. Det bör observeras att hemarbetarna hade omkostnader i samband med arbetet. De höll vanligtvis själva med arbetsredskap (såsom vävstol och tillbehör som varpställning, skedar och så vidare) och arbetslokal (tillverkningen skedde i hemmen) samt ombesörjde transporter av råmaterial och färdiga vävar till och från Sätergläntan. Dessa omkostnader kompenserade Sätergläntan till viss del för. Under 1940-talet infördes således ersättning för uppsättning av väv (en del i förberedelserna inför vävningen), ersättning för materialtransporterna till och från Sätergläntan samt semesterersättning. Hur stora omkostnader som hemarbetet medförde är svårt att beräkna, dels på grund av svårigheterna med att fastställa dessa, dels som en följd av att hemarbetarna senare fick viss ersättning (ersättning för frakt och uppsättning av väv samt semesterersättning) för omkostnaderna.

Ett annat problem berör eventuella medhjälpare. Förutom själva vävarbetet krävdes en hel del förberedelser (förberedande arbete), så kallat ”uppsättning av väv”, som krävde fler än en persons arbetsinsats. Ofta var det maken eller barnen som hjälpte till med dessa förberedelser. Huruvida eventuella döttrar även deltog i vävarbetet är oklart. Däremot förekom det att både mor och dotter/döttrar arbetade åt Sätergläntan. Någon ersättning till eventuella hemarbetare finns inte registrerad i kassaböckerna, och följaktligen är det inte möjligt att beräkna deras arbetsinsatser. Eftersom dessa vanligen ingick i hemarbetarens hushåll registrerades troligtvis samtliga ersättningar på hemarbetaren. Att göra någon uppskattning av eventuella medhjälparens arbetsinsats har därför inte ansetts nödvändig.

Församlingsböckerna 1938–1955 och primärmaterialet till 1945 års folkräkning

Församlingsböcker avseende åren 1938 och 1955 samt primärmaterialet till 1945 års folkräkning har använts för att klargöra de hemarbetande kvinnornas hushållssituation; nå kunskap om hushållens storlek och sammansättning (utifrån ålder, kön och civilstånd) samt deras arbets- och försörjningsmönster.

I församlingsböckerna och primärmaterialet till 1945 års folkräkning finns utförliga personuppgifter om de individer som tillhörde församlingen: fullständigt namn (inklusive födelsenamn), födelseår, -datum och -ort, civilstånd, tidpunkt för eventuellt giftermål, skilsmässa och dödsfall samt individens yrke eller befattning. Även tidpunkt för eventuella in- eller utflyttningar till eller från församlingen finns registrerade. De i församlingen boende individerna är sorterade efter bostadsort och fastighetsnummer. Av materialet

framgår individernas släktskap på familjenivå, där det framgår vilka som är man, hustru och eventuellt barn.

Vid granskningen av materialet har ett urval kvinnor studerats. Att studera samtliga vävarbetande kvinnors hushållssituation har inte varit möjligt. Otillräcklig personinformation från kassaböckerna samt övrigt källmaterials omfattning och karaktär omöjliggör en sådan granskning. Urvalsprincipen har varit att enbart studera de kvinnor vars identitet fastställts i kassaböckerna och som även kunnat återfinnas i folkräknings- och/eller församlingsmaterialet. Kvinnor med vanligt förekommande för- och efternamn har exkluderats på grund av den stora osäkerheten att fastställa deras identitet. Däremot har eventuella gårdsnamn underlättat identifieringen. Vidare har urvalet koncentreras till ett antal socknar i Ovan- och Nedansiljan (Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef och Mora) respektive Borlänge. Valet av socknar motiveras av det faktum att flertalet av Sätergläntans hemarbetare härstammade från dessa.

Sammanlagt har 53 vävande kvinnor och deras hushåll studerats ur ett tvärsnitt år 1945 i primärmaterialet till 1945 års folkräkning (se kapitel 4). Av dessa 53 kvinnor har 29 kvinnor valts ut för en närmare granskning i församlingsböckerna (men också i inkomstlängderna, se vidare i bilagan) mellan åren 1938–1955 (se kapitel 4 och 5). Tjugonio vävande kvinnor har således studerats mer ingående med avseende på hushållscykelns variationer och betydelse för kvinnornas vävarbete (men också med avseende på hushållens samlade inkomster såsom det presenteras i kapitel 6).

Avgränsning av hushåll

De huvudsakliga problem som uppstår vid en granskning av individbaserat material som folkräkningar, församlingsböcker, mantalslängder och liknande material berör främst identifieringen av enskilda individer och deras hushållstillhörighet.² De svårigheter som har uppstått vid granskningen av materialet har dels varit att identifiera och återfinna hemarbetarna i folkbokföringsmaterialet dels att fastställa och avgränsa det totala antalet hushållsmedlemmar. Som ovan nämnts har enbart hemarbetare vars identitet fastställts, i såväl kassaböckerna som folkbokföringsmaterialet, valts ut för granskning (totalt 53 kvinnor och deras hushåll). De stora svårigheterna har varit att fastställa och avgränsa hushållen och deras medlemmar eftersom det av materialet inte tydligt framgår hur hushållen ska avgränsas. Som nämnts, framgår individernas släktskap endast på familjenivå. Problemet har således varit att fastställa huruvida individer utanför kärnfamiljen (besläktade såväl som icke-besläktade individer som registrerats med samma fastighetsnummer) har ingått i hushållet och därmed uppfyller de kriterier som brukar be-

² För en genomgång av problematiken se Flygare (1999), s. 65–71 och Persson (1992), s. 302–305.

traktas som väsentliga för att definiera och avgränsa ett hushåll: boende-, arbets- och konsumtionskriterierna.³

I agrarsamhället, före sekelskiftet 1900, var hushållet den centrala ekonomiska enheten. Hushållet var både en produktions- och konsumtionsenhet där jordbruket och dess binärningar skulle garantera arbete och försörjning åt samtliga hushållsmedlemmar. Utmärkande för ett hushåll var att dess medlemmar delade bostad, arbete och konsumtion. Medlemmarna bodde på samma gård, de deltog i gemensamma aktiviteter (jordbruket och dess binärningar) samt delade mathållning. För hushållen gällde det att, utifrån hushållscykelns olika faser, skapa en balans mellan konsumtionsbehov och produktionskapacitet. Detta resulterade vanligtvis i varierade och komplext sammansatta hushåll. En hushållsenhet bestod inte bara av en kärnfamilj utan var ofta utökad med andra hushållsmedlemmar. Som mest utgjordes ett hushåll av maximalt tre generationer; ett gift par, deras vuxna barn och barnbarn.⁴ I samband med industrialiseringen förändrades hushållens sammansättning i riktning mot dagens moderna hushållskonstellation kring ”kärnfamiljen”. Under 1900-talet kom hushållen att i allt större utsträckning bestå av den innersta familjekretsen man, hustru och barn.⁵

Med utgångspunkt i tidigare forskning och för att i så stor mån som möjligt avgränsa hushållen på ett korrekt sätt har jag satt upp ett antal urvalskriterier för att underlätta hushållens avgränsning. Kriterierna jag utgår från är individernas kön, ålder, civilstånd, yrke/befattning och släktskap. Jag antar att det i ett hushåll enbart ingår ett gift par. Barn som gifter sig men som bor kvar på föräldragården (i ett uthus eller på övervåningen) anses därför bilda ett eget hushåll.⁶ Hur gör man då med övriga besläktade personer som uppvisar samma fastighetsnummer men som inte ingår i den innersta familjekretsen (man, hustru, barn)? Ogifta ensamstående släktingar (särskilt äldre och icke yrkesverksamma) anses tillhöra hushållet eftersom det, vid denna tid, var förhållandevis ovanligt att vara ensamboende.⁷ Det anses säkerställt att ogifta syskon eller andra ogifta släktingar på samma fastighetsnummer delar hushåll.⁸ Mer osäkert att avgöra är huruvida ogifta icke-besläktade

³ Persson (1992), s. 302; Rydén (1990), s. 31; Flygare (1999), s. 53–54, s. 78–84 samt s. 163–170. Se även De Laval (1970), s. 41.

⁴ Persson (1992), s. 24 och s. 299–305; Flygare (1997), s. 65–71 och s. 184–187 samt Gaunt (1983), s. 86–91.

⁵ Flygare (1999), s. 58 och 85. Se även Åmark (2002).

⁶ Att så faktiskt var fallet bekräftas av intervjuer med två hemarbetare: Inez Tägt, Siljansnäs 2004-12-08 och Berta Vangen, Siljansnäs 2005-01-13. Båda kvinnorna bodde i samband med giftermålet kvar på föräldragården under en begränsad tidsperiod (den ena kvinnan och hennes make bosatte sig i ett mindre hus på gården medan den andra kvinnan med make bosatte sig på övervåningen i föräldrahemmet). De hade dock separat ekonomi och mathållning. De uppfyllde således formellt bostadskriteriet men inte arbets- och konsumtionskriteriet.

⁷ Åmark (2002).

⁸ Så kallade ”hushåll som saknar familj”, på grund av avsaknaden av ett gift par. Se Flygare (1999), s. 60–61.

personer ingår i hushållet och uppfyller arbets- och konsumtionskriterierna. Endast för två hushåll har detta varit relevant då det i dessa hushåll, enligt folkräkningen 1945, återfanns vardera en icke-besläktad person som uppvisade samma fastighetsnummer som någon/några andra. Med tanke på den studerade tidsperiodens hushållsgrupperingar har jag inte ansett det troligt att dessa personer uppfyllde samtliga kriterier för avgränsningen och således har dessa personer uteslutits. De har alltså inte räknats som ingående i hushållet.

Vid granskningen av de undersökta hushållen har det stått klart att de i varierande grad avvek från den moderna kärnfamiljens sammansättning. Hushållen inkluderade därmed personer (dock samtliga besläktade) utanför den innersta familjekretsen. Vid läsningen bör man vara medveten om att hushållens storlek och sammansättning kan ha varit annorlunda, de kan även ha inkluderat icke-besläktade personer.

Övriga avgränsningar

En annan fråga som bör ställas är huruvida yrkesangivelserna är korrekta. Från tidigare forskning vet vi att befolkningen vid denna tid och vid denna plats baserade sin försörjning på flera olika näringskällor, framförallt kombinerades jordbruksdrift med lönearbete av olika slag.⁹ Många av dessa näringskällor var av informell karaktär vilket leder till frågan om i vilken utsträckning som hushållen har noterat samtliga näringsverksamheter. Vid läsningen av hushållens arbets- och försörjningsmönster, såsom det presenteras i kapitel 5, bör man således vara uppmärksam på att flera näringar, än vad som uppgetts, eventuellt kombinerades.

En nackdel med att studera hemarbetarnas hushållssituation vid enbart ett tillfälle (1945 års folkräkning) är att informationen endast är representativ för det året. Hemarbetaren ifråga arbetade kanske enbart under undersökningsperiodens första år, 1938, och var 1945 kanske inte längre verksam med hemslöjdstillverkning vid Sätergläntan, vilket innebär en felmarginal på sju år. Detta medför dock ett mindre problem då det också är intressant att se huruvida hushållssituationen kan förklara att arbetet upphörde.

En annan nackdel som uppstår i samband med hushållscykelanalysen och det förändringsperspektiv som det innebär (studiet av ett hushålls sammansättning och dess förändring över tid, dess livslängd) är det faktum att endast ett år i dessa cykler presenteras. Följaktligen är det inte aktuellt att studera de 53 hemarbetarnas sammantagna hushållscykel, och analysen får koncentreras till att endast utgöra en inblick i de hemarbetande kvinnornas hushåll vid en given tidpunkt, år 1945. För att i viss mån få en inblick i hemarbetarnas hushållscykel förändring har därför, som nämnts, 29 av de 53 studerade kvinnornas hushåll valts ut för en kompletterande granskning av församlingsböckerna och intervjuer.

⁹ Isacson (1994).

Inkomstlängderna

Inkomstlängder för socknarna Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef, Mora och Borlänge har använts i syftet att kartlägga hushållens ekonomiska situation. I inkomstlängderna återfinns samtliga deklarationsskyldiga individer och deras redovisade inkomster för taxeringsåret ifråga.

Vid studiet av inkomstlängderna har de 29 hemarbetarna (samma personer som studerats utifrån folkräkningen 1945 och församlingsböckerna 1938–1955) och deras respektive hushåll granskats under inkomståren 1938–1955 (vilket innebär en granskning av inkomstlängder mellan 1939 och 1956, eftersom de avser föregående års taxeringsår). Samtliga kvinnor var, som tidigare nämnts, bosatta i Siljansbygden (i socknarna Ål, Siljansnäs, Leksand, Gagnef och Mora) och i Borlänge stad.

I inkomstlängderna återfinns alla, till statlig och kommunal inkomstskatt, skattskyldiga individer. Förutom inkomstuppgifter finns också uppgifter om den skattskyldiges fullständiga namn, födelseår, titel eller yrke, civilstånd, samt antal barn för vilka familjeavdrag fick göras. I tabell A nedan redovisas hur inkomstlängderna var utformade under den studerade tidsperioden.

Tabell A. *Inkomstlängdens uppställning.*

Nr	Uppgifter om självdeklaration
1	Självdeklaration nr
2	Bostadsområde (inom socken)
4	Den skattskyldiges namn och titel eller yrke
5	Den skattskyldiges civilstånd
6	Antal barn, för vilka familjeavdrag äger rum
Taxering enligt kommunalskattelagen	
Av taxeringsnämnden uppskattad inkomst av:	
7	jordbruksfastighet
8	annan fastighet
9	rörelse eller från vanligt handelsbolag, kommanditbolag eller rederi
10	tjänst eller tillfälligt förvärvsarbete
11	kapital
12	Summa (uppskattad inkomst)
13	Medgivna allmänna avdrag
14	Antagen taxerad inkomst
15	Medgivet kommunalt Ortsavdrag
16	Antagen beskattningsbar inkomst
17	Uträknat antal skatte Kronor och skatteören
Taxering enligt förordningen om statlig inkomst- och förmögenhetsskatt	
19	Antaget taxerat belopp
20	Medgivet statligt Ortsavdrag
21	Antaget statligt beskattningsbart belopp
22	Uträknad inkomst- och förmögenhetsskatt
Taxering enligt förordningen om kommunal progressivskatt	
25	Beräknat grundbelopp
Taxering enligt förordningen om utjämningskatt	
28	Beräknat grundbelopp

Källa: Primärmaterial till 1938 års inkomstlängd, ULA.

I undersökningens fokus är den av taxeringsnämnden uppskattade inkomsten från jordbruksfastighet, annan fastighet, rörelse, tjänst samt kapital (se nr 7–11 i tabell A). Följaktligen tas varken hänsyn till den taxerade eller beskattade inkomsten. Anledningen är att jag vill få en så exakt bild av hushållens bruttoinkomster, närmare bestämt före skatt och eventuella avdrag görs. Utgångspunkten för analysen av hushållens formella inkomster utgörs därför av summorna av de uppskattade inkomsterna för hushållets samtliga skattskyldiga medlemmar (se nr 12 i tabell A).

Bearbetningen av inkomstlängderna har varit förhållandevis okomplicerad och några större metodproblem har inte uppstått. Ett problem berör dock de hushåll som under ett eller några år inte har deklarerat för inkomster. Orsaken till att hushållen inte uppgivit inkomster framgår inte av materialet. Någon eftertaxering av dessa hushåll har inte gjorts. Detta leder till frågan om hushållen istället hade inkomster från informella verksamheter som inte redovisades i deklARATIONERNA, eller om de helt enkelt inte hade några inkomster under dessa år. Någon möjlighet att kontrollera för eventuella informella inkomster finns inte.¹⁰

I nedanstående tabeller presenteras de 29 hemslöjdsarbetande kvinnornas deklarerade hushållsinkomster och deras fördelning på olika näringsgrenar. I Tabell B framgår de näringar från vilka de studerade hushållen fick sina inkomster. Under ”totalt” framgår det totala antalet inkomstdeklarerande hushåll för respektive år. Läsaren bör observera att ett och samma hushåll kan ha erhållit inkomster från flera olika näringsgrenar. I Tabell C och Tabell D presenteras hushållens totala inkomster och deras fördelning på olika näringsgrenar, totalt (se tabell C) och i procent (se tabell D).

¹⁰ Om informella dolda inkomster se Isacson (1994) och Johansson (1996).

Tabell B. *Totalt antal deklarerande hushåll och deras näringar 1938–1955.*

År	Jordbruk	Annan fastighet	Rörelse	Tjänst	Kapital	Totalt
1938	10	-	3	18	8	22
1939	8	3	2	19	6	21
1940	11	3	1	22	10	23
1941	13	2	1	23	11	25
1942	13	4	2	23	12	25
1943	12	9	2	22	15	25
1944	12	7	2	23	15	25
1945	11	7	2	22	15	25
1946	11	7	2	22	13	24
1947	11	3	2	23	15	24
1948	12	8	2	26	14	26
1949	10	7	2	25	10	25
1950	11	7	2	25	12	25
1951	11	9	3	23	14	25
1952	12	6	3	25	14	25
1953	13	8	2	25	15	25
1954	10	11	2	23	15	24
1955	9	10	2	23	16	24

Källa: primärmaterial till 1939–1956-års inkomstlängder för Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef, Mora och Borlänge stad, ULA.

Tabell C. *Hushållens totala inkomster och deras fördelning efter näringsgren 1938–1955 (absoluta tal).*

År	Jordbruk	Annan fastighet	Rörelse	Tjänst	Kapital	Summa
1938	7 870	-	2 830	42 850	1 180	54 730
1939	6 470	500	1 480	51 470	1 080	61 000
1940	9 280	150	870	48 310	2 270	60 880
1941	18 090	30	2 790	47 670	3 110	71 690
1942	12 320	260	4 680	59 560	2 990	79 810
1943	18 330	2 880	6 410	60 210	3 370	91 200
1944	26 790	1 980	9 140	75 480	3 410	116 800
1945	17 800	2 100	8 950	83 370	3 230	115 450
1946	25 390	2 000	4 730	103 060	3 070	138 250
1947	26 680	990	1 1340	121 730	4 020	164 760
1948	31 140	2 180	8 620	133 250	3 700	178 890
1949	28 170	3 530	8 560	142 390	2 910	185 560
1950	22 880	4 900	8 100	151 710	2 930	190 520
1951	34 680	4 140	22 480	197 220	4 300	262 820
1952	29 550	3 900	15 190	211 580	4 390	264 610
1953	32 260	6 040	16 340	235 620	4 500	294 760
1954	31 700	3 980	15 950	239 940	5 370	296 940
1955	24 900	3 770	21 660	265 950	8 690	324 970

Källa: primärmaterial till 1939–1956-års inkomstlängder för Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef, Mora och Borlänge stad, ULA.

Tabell D. *Hushållens totala inkomster och deras fördelning efter näringsgren 1938–1955 (%)*.

År	Jordbruk	Annan fastighet	Rörelse	Tjänst	Kapital	Summa
1938	14	-	5	78	2	100
1939	11	1	2	84	2	100
1940	15	-	1	79	4	100
1941	25	-	4	66	4	100
1942	15	-	6	75	4	100
1943	20	3	7	66	4	100
1944	23	2	8	65	3	100
1945	15	2	8	72	3	100
1946	18	1	3	75	2	100
1947	16	1	7	74	2	100
1948	17	1	5	74	2	100
1949	15	2	5	77	2	100
1950	12	3	4	80	2	100
1951	13	2	9	75	2	100
1952	11	1	6	80	2	100
1953	11	2	6	80	2	100
1954	11	1	5	81	2	100
1955	8	1	7	82	3	100

Källa: primärmaterial till 1939–1956-års inkomstlängder för Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef, Mora och Borlänge stad, ULA.

Intervjuer

En viktig del av avhandlingen (huvudsakligen kapitel 3 och 6) baseras på intervjuer med före detta hemarbetare och/eller deras barn samt andra personer med information om hemslöjdssituationen i området. Intervjuerna har huvudsakligen använts för att få en bättre insikt i hemslöjdsarbetet; dess organisering och utförande, dess betydelse för hushållsekonomin och orsakerna till arbetets utförande. Intervjuer har också använts för att få en kontextuell förståelse för den allmänna arbets- och försörjningssituationen i det studerade området. Intervjuerna har gett värdefull information som inte kan härledas ur övrigt källmaterial.

Som en följd av att undersökningen är förlagd till mitten av 1900-talet har det varit problematiskt att få tag på kvinnor som under perioden var verksamma med vävning åt Sätergläntans hemslöjdsförening eftersom de flesta inte längre lever medan andra har flyttat från orten. Sammantaget har 14 personer, varav sex före detta hemarbetare, varit villiga att ställa upp och dela med sig av sina erfarenheter, vid inte bara ett utan flera tillfällen. De intervjuade före detta väverskorna är Astrid Säter, Insjön, Astrid Göras, Borlänge, Karin Broman, Borlänge, Inez Tägt, Siljansnäs, Berta Vangen, Siljansnäs samt Märta Hansson, Siljansnäs. Vidare har barn till väverskor

intervjuats. Dessa är Karin Öckerdal, Tyresö (dotter till Astrid Säter), Bengt Tägt, Siljansnäs (son till Inez Tägt), Monika Broman, Borlänge (dotter till Karin Broman), Kerstin Ilis Olsson, Gagnef (dotter till Märta Olsson), och Gerda Thiis, Gagnef (dotter till Kerstin Törne). Astrid Göras, Berta Vangens och Märta Hanssons respektive mödrar (Anna Norström, Siljansnäs/Borlänge, Maria Bååth, Siljansnäs respektive Emma Smångs, Siljansnäs) var även de verksamma med hemslöjdstillverkning åt Sätergläntan. Intervjuerna med de före detta hemslöjdsarbetande kvinnorna och/eller deras barn har sammantaget gett information om elva väverskors arbetsliv. Intervjuer har också genomförts med två tidigare anställda kvinnor vid Sätergläntan; Ann-Britt Enström, Leksand, butiksansvarig vid Sätergläntan mellan 1970 och 2002 samt Brita Feder, Insjön, utbildad vävlärlarinna vid Handarbetets Vänner (HV) i Stockholm och tillika värdinna/föreståndare för gästhemmet vid Sätergläntans hemslöjdsförening mellan 1939 och 1970.¹¹ Ytterligare en person från området Martin Bortas, bosatt i Insjön, har intervjuats med avseende på näringsstrukturen och hemslöjdsnäringens omfattning i området.¹² Slutligen har intervjuer genomförts med Mariana Eriksson, universitetslektor vid institutionen för Hushållsvetenskap (IHV), Uppsala universitet.¹³

Svårigheterna med att komma i kontakt med före detta hemarbetare har gjort att mer precisa urvalskriterier (som ålder, civilstånd, bostadsort socioekonomisk situation, verksamhetstid med vävning etcetera) har fått stå åt sidan. De intervjuade hemarbetarnas utsagor kan således knappast anses representativa för hemarbetarnas situation i stort. Detta representativitetsproblem föreligger i princip för samtliga forskare som använder sig av intervjuer som metod. Den tids- och arbetskrävande metoden gör det endast möjligt att genomföra ett begränsat antal intervjuer.¹⁴

Kontakten med intervjupersonerna har tagits via telefon. Vid den första telefonkontakten, har jag presenterat mig själv för intervjupersonen ifråga, översiktligt berättat om min forskning samt angett vilken funktion som en eventuell intervju skall fylla för min forskning. Vid tidpunkten för själva intervjun har jag återigen redogjort för intervjuens syfte men också om tillvägagångssättet (intervjuförfarandet) och intervjuernas användning. Dessa tillvägagångssätt, menar Steinar Kvale, är en förutsättning för att den intervjuade ska känna sig trygg i intervjusituationen och för att samspelet med

¹¹ En stor del av informationen som förmedlades via Ann-Britt Enström fick jag i samband med mina besök på Sätergläntan då Ann-Britt visade och förklarade kassaböckernas upplägg och bokföring samt den komplicerade vävprocessen.

¹² Martin Bortas, Insjön, var gift med en dotter till en av de stora hemslöjdsförläggarna i Insjön, Vilhelm Bergman, ägare av ”Bröderna Bergman” och senare ”Blå Pilen”, en textilfabrik.

¹³ Liksom med Ann-Britt Enström har den information jag fått av Mariana Eriksson skett på informell väg, utan att denna har dokumenterats på band. Mariana har även läst och kommit med synpunkter på de texter som behandlar vävarbetets organisering så som det redovisas i kapitel 3.

¹⁴ Se Åmossa (2004), s. 35.

den intervjuade ska fungera bra. Viktigt är också att lyssna uppmärksamt och visa intresse för det som intervjupersonen har att säga.¹⁵

För att ytterligare skapa trygghet och för att uppnå en så optimal intervju-situation som möjligt har ambitionen varit att förlägga intervjuplatsen till intervjupersonernas hem.¹⁶ Totalt har åtta personer intervjuats i hemmet. Sex personer har dock uteslutande intervjuats per telefon. Huruvida det är mer fördelaktigt att genomföra intervjuer i intervjupersonernas hem jämfört via telefon kan diskuteras.¹⁷ Förespråkare för den traditionella metoden, att personligen träffa intervjupersonerna i sina hem, hävdar dess överlägsenhet i att skapa trygghet och för att få en bra relation med den intervjuade. Detta anses leda till en mer optimal intervjusituation där fler frågor kan få svar och svårare, mer komplicerade frågor kan ställas. Vidare får forskaren tillgång till information utöver själva samtalet som tystnader, suckar, ansiktsuttryck, kroppsspråk och liknande.¹⁸ Förespråkare för telefonmetoden framhåller de arbetstidsbesparande vinsterna; fler personer kan intervjuas oavsett bostads-ort. På så sätt kan forskaren nå en större population och således få en ökad representativitet, ett problem som annars kännetecknar intervjuer som metod. Vidare bidrar ny teknik, som gör det möjligt att banta telefonsamtalen, till att ingen samtalsinformation går förlorad.¹⁹

Personligen har jag inte uppfattat någon ökad reservation hos dem som intervjuats via telefon; samtliga har varit mycket tillmötesgående och villiga att dela med sig av sina erfarenheter trots att jag personligen inte har träffat dem. Kanske kan telefonintervjun upplevas som mindre ”allvarstygnd” och opersonlig för de intervjuade då informationen ges på mer informell basis. Telefonintervjuer har också gjort det möjligt att intervju en kvinna som annars inte skulle ha kunnat intervjuas då hon avsåg sig en intervju i hemmet. Hennes allmänt försämrade hälsotillstånd medverkade till det beslutet.

Intervjuerna har haft ett semistrukturerat upplägg. Det innebär att varje enskild intervju har strukturerats efter på förhand angivna teman och frågeställningar men att stort utrymme lämnats åt intervjupersonen för fördjupning och egen utveckling av ämnet.²⁰ Varje intervju, inklusive merparten av telefonintervjuerna, spelades in på band och sammanställdes skriftligen en kort tid efter intervjun.²¹ Samtliga intervjupersoner har givit sitt medtycke till

¹⁵ Kvale (1997), s. 117–120. Se även Hydén (2000). Hydén betonar forskarens roll som ”lyssnare”.

¹⁶ Se Götling-Kåks (2004), s. 66.

¹⁷ En diskussion kring den optimala intervjusituationen diskuterades under sessionen ”Muntliga källor” vid Svenska Historikerdagarna i Uppsala 2005-06-23.

¹⁸ Diskussion förd vid Svenska Historikerdagarna, Uppsala 2005-06-23.

¹⁹ Diskussion förd vid Svenska Historikerdagarna, Uppsala 2005-06-23.

²⁰ Kvale (1997), s. 117–120. Se även Götling-Kåks (2004).

²¹ Alla intervjupersoners utsagor har, med undantag för Ann-Britt Enström, Leksand, och Mariana Eriksson, Uppsala, vid åtminstone ett tillfälle fångats på band. Om fördelarna med att spela in intervjuer, se Götling-Kåks (2004), s. 66–67.

att samtalen spelades in. Intervjuernas längd varierade mellan drygt en timme och upp emot två timmar. En komplett transkribering, ordagrann skriftlig sammanställning, har inte genomförts av varje enskild intervju. Den arbetstidskrävande metoden har medfört att vissa delar av intervjuerna endast sammanställts skriftligt av mig. Den förhållandevis öppna intervjumetoden har medfört att samtalen ibland svävat ut och berört ämnen som inte ansetts relevanta att genomföra en komplett transkribering av.²² De intervjuade personerna har erbjudits möjlighet att ta del av den skriftliga sammanställningen. I de fall som detta har gjorts har en kopia till intervjupersonerna ifråga skickats för genomläsning. Detta följdes, efter några dagars tid, upp med kompletterande telefonsamtal.

De källkritiska aspekterna som berör intervjumetoden i historisk forskning är många. De käll- och metodproblem som berört denna studie diskuteras i kapitel 1 och kapitel 6.

Primärmaterialet till 1951 års företagsräkning

Primärmaterialet till 1951 års företagsräkning har använts för att kartlägga näringsstrukturen i övre Dalarnas socknar, såsom det presenteras i kapitel 2. I detta primärmaterial finns uppgifter om samtliga företag år 1950; deras antal och näringsinriktning samt antalet anställda män och kvinnor.

Vid bearbetningen har företagsräkningarna för socknarna Ål, Leksand, Rättvik och Boda, tillhörandes Siljansbygden, Dalarna, valts ut. Utifrån företagsräkningarna har samtliga företag i respektive socken sammanställts och kategoriserats efter näringsgren. I materialet finns bland annat uppgifter om arbetsställets namn och ägare, dess belägenhet och verksamhetstid, dess näringsbransch (om verksamheten avser tillverkning, reparation, handel), omsättningsförhållanden och antalet sysselsatta män och kvinnor. Varje företag har i materialet försetts med ett kodnummer vilket avser dess bransch- och näringsgruppering.

Vid sammanställningen av materialet såsom det presenteras i kapitel 2 har inte hänsyn tagits till eventuella hemarbetare. Orsaken till det är att det råder en viss osäkerhet om i vilken omfattning som företagen har redovisat dessa. Dessutom bör man vara medveten om att företagsräkningen inte omfattar jordbruksföretag. Uppgifter om antalet jordbruksenheter och andelen sysselsatta inom jordbruk med binärningar har istället hämtats från Jordbruksräkningen 1932, 1944, 1951 och 1961 samt från Folkräkningen vart tionde år mellan 1910 och 1960.

²² Götling-Kåks (2004), s. 72–73.

Lönestatistisk årsbok

Lönestatistisk årsbok för Sverige har använts i syfte att jämföra vävarbetets inkomster med annat lönearbete 1938–1955 för att på så sätt få en uppfattning om hur vävarbetets inkomster stod sig i konkurrensen med andra lönearbetsinkomster. I de lönestatistiska årsböckerna redovisas yrkesstatistik för Sverige. I materialet finns uppgifter om vanligt förekommande yrkesområden; antalet sysselsatta manliga och kvinnliga arbetare, såväl vuxna som minderåriga, deras genomsnittliga arbetstid per dag, vecka och år samt genomsnittlig inkomst per timme, vecka och år.

I det studerade området var industrisektorn under tidsperioden dominerande för såväl mäns som kvinnors sysselsättning, inte minst träindustrin för männen och textil- och sömnadsindustrin för kvinnor. Följaktligen studeras sysselsättning i dessa industrier i avhandlingen.

Jämförelsen görs utifrån dyrort och riksgenomsnitt. Generellt tillhörde Dalarnas län som helhet en dyrortsgruppering som befann sig på en lägre inkomstnivå än riket som helhet. Dyrortsgrupperingarna kategoriserades som A–G under 1938, A–I under 1939–1945, 1–5 under 1946–1953 och 2–5 under 1954–1955. För det studerade området i Nedansiljan har dyrortsgrupperingen under åren 1938–1945 beräknats som ett genomsnitt av dyrortsgrupperna A–C, där A och B omfattar ”i stort sett landsbygd” och C omfattar ”flertalet städer och tätare bebyggda samhällen”. Under resterande år 1946–1955 har dyrortsgrupperingen beräknats som ett genomsnitt av dyrortsgrupperna 1-2. Detta motiveras av att merparten av industriarbetarna i Dalarnas (Kopparbergs) län återfanns i dessa dyrortsgrupper.

Inkomstjämförelserna görs på årsbasis. Detta motiveras av svårigheterna att klargöra för vävarbetets nedlagda arbetstid eftersom de hemarbetande kvinnorna inte avlönades på formell basis, med en specifik tim- eller månadslöneersättning, utan efter prestation. För huvuddelen av tidsperioden har totala årsinkomster för manliga respektive kvinnliga arbetare redovisats i lönestatistisk årsbok då genomsnittlig arbetstid per arbetare per år (inkluderat övertid) noterats och således även årsinkomster för de olika yrkena efter riks- och dyrortsnivå. Under åren 1950 och 1952–1955 saknas dock sådana uppgifter. För dessa år finns enbart timlöneersättningar registrerade och någon generell arbetstid per arbetare och år finns inte heller redovisad. 1952–1955 uppgick den genomsnittliga arbetstiden per arbetare till 48 timmar i veckan, exklusive övertid. Sammantaget med en allmän semesterlag på tre veckor per år har det varit möjligt att uppskatta en förhållandevis korrekt arbetstid.²³ Övertidsarbetets omfattning var liten; för män respektive kvinnor uppgick det till i genomsnitt 3,5 respektive knappt 1 procent av den totala arbetstiden under 1954 och 1955. Den sammantagna årsinkomsten för åren 1950 samt 1952–1955 har beräknats utifrån ett genomsnitt av år 1951 genomsnittliga

²³ År 1951 infördes tre veckors allmän semesterlag i Sverige. Magnusson (1997), s. 459.

arbetstiden; för kvinnor uppgick arbetstiden till 2 100 timmar per år och för män till 2 200 timmar (se tabell E).

Tabell E. *Genomsnittliga arbetstimmar per vecka, dag och år, fördelade efter kön, 1938–1955.*

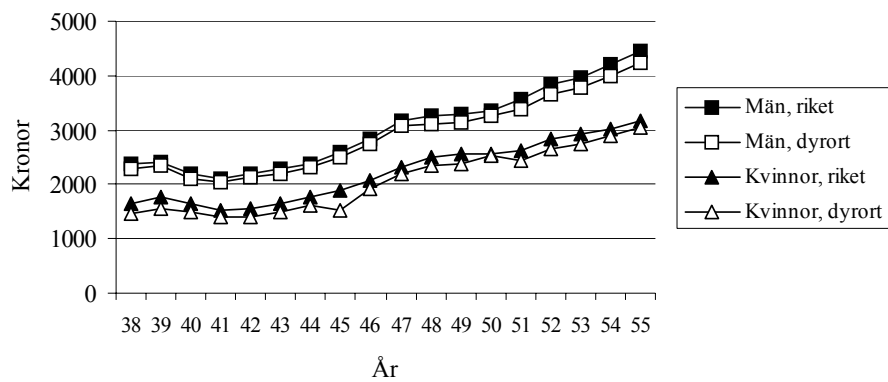
År	Män	Kvinnor	Samtliga vuxna arbetare		
	År	År	År	Vecka	Dag
1938	-	-	2 223	46,8	8
1939	-	-	2 243	46,9	8
1940	-	-	2 206	47	8
1941	-	-	2 176	46,7	8
1942	-	-	2 209	46,5	8
1943	-	-	2 208	47	8
1944	-	-	2 231	47,3	8
1945	-	-	2 208	47,2	8
1946	-	-	2 232	46,9	8
1947	-	-	2 202	-	8
1948	2 240	2 162	2 226	-	8
1949	2 232	2 157	-	-	-
1950	-	-	-	-	-
1951	2 200	2 100	-	-	-
1952	-	-	-	48	-
1953	-	-	-	48	-
1954	-	-	-	48	-
1955	-	-	-	48	-
Medel	2 224	2 140	2 215	47	8

Källa: Lönestatistisk årsbok för Sverige 1938–1955, SOS.

Anm.: Arbetstiden avser vuxna män och kvinnor inom industri och hantverk m. m.

Med utgångspunkt i ovanstående resonemang har genomsnittliga årsinkomster för vuxna män och kvinnor (inklusive övertid) inom trä- respektive textilindustrin beräknats (se Diagram A).

Diagram A. Genomsnittliga årsinkomster för manlig träindustriarbetare och kvinnlig textilindustriarbetare, 1938–1955 (riket och dyrort).

Källa: Lönestatistisk årsbok för Sverige 1938–1955, SOS.

Summary

How people meet their basic need of food, clothing and shelter has varied during different periods, in different places, as well as between women and men. The way of providing for oneself changed markedly in connection with industrialisation. The transition from the self-subsistent household to wage earning changed people's, not least women's, lives and work in fundamental ways.

In both Swedish and international research, industrialisation has been characterised as a period when women's work became concentrated to the home, while men's work moved outside the home. The result was that women's work, both unpaid and paid, became invisible and less appreciated. Characteristic for the paid work of many women, particularly married ones, was that it took place in the hidden, informal sector. Women did casual work, usually jobs based in the home that normally were not reported in the official labour market statistics.

In this thesis, women's work in a rural area during a transitional period have been studied. More specifically, the purpose has been to analyse the importance of women's waged work with handicrafts for the household economy in the district of Siljan, Dalarna, during a period of rapid industrialisation and growth, 1938–1955. A point of departure has been that the rural norm of constantly keeping busy, as it was expressed in women's work with handicrafts, survived during the transition to an industrial society.

In the thesis, women's work has been analysed in relation to the prevailing ideal of a male breadwinner and a female housewife that characterised the gender order in the industrialising countries during the period under consideration. All levels of society are imbued with conceptions of gender that set limits for the actions of women and men, not least when it comes to work. The tangible consequences of these ideas for women's work have not previously been demonstrated in a clear and consistent way. Traditional economic models of supply and demand have been of limited use for understanding how conceptions of femininity and masculinity have affected women's work. The point of departure for the analysis has been a theoretical and methodological frame of interpretation on three levels. The levels that have been studied are the national institutional level of society, the level of the local society and the household level. In contrast to previous research, which has mainly been focused on the national level, it is my view that this

division into different levels is important in order to attain a contextualised interpretation of women's work. The household level is crucial for seeing how complex the question of work is in practise. If it is only studied at the national level, it appears to be primarily a matter for men, as few married women during this period were officially registered as wage earners. Using this frame of interpretation, the goal has been to study how the gender order was manifested on the different levels and the consequences of this for women's work and livelihoods.

The difficulties in investigating how women made a living are to a large extent the result of the complicated situation regarding sources and methods. Most female areas of work, among them women's waged work in handicrafts, have been "invisible" in the written sources and have therefore only been studied sporadically or have remained hidden. In this thesis, women's waged work in handicrafts, as weavers, for Sätergläntan's Handicraft Association in Insjön has been studied. The existence of source material in the form of account books has motivated the choice of Sätergläntan's Handicraft Association. In the accounts, there is personal information regarding the women who were employed with weaving for the Association, their work commissions and the wages they were paid.

In order to attain a contextualised interpretation of women's work from the three levels of the frame of interpretation, several different types of source materials, both quantitative and qualitative, have been combined. Primary material from both private as well as public archives has been supplemented with historical statistics and government investigations, literature and interviews. In order to shed light upon the national institutional level, government investigations and statistics as well as previous research have been studied. For the examination of the local level, population censuses, censuses of enterprises and agriculture, official wage statistics and interviews have been used. Source material based on individuals, such as parish registers, population census, assessments of income, account books and interviews have been used for the study of the household level.

This thesis has shown that women's ways of providing for themselves cannot be explained with reference to any one factor. The explanation for the gender division of labour must be seen as the result of the interplay of several different factors on different levels. By investigating how the conditions for making a living looked like on the three different levels, the thesis has shown that, together, factors on the national institutional and the local societal levels, as well as on the individual household level, affected women's work and how it can be understood.

The thesis has described how the ideal of the breadwinner has changed during the transition from an agrarian to an industrial society. By studying a traditional form of female wage work – handicrafts – during a period when women were not expected to be gainfully employed, I have shown that this transition was a slow process that manifested itself differently on different

levels and that the old agrarian gender order survived for a long time despite the fact that people's means of making a living had changed in a fundamental way. Women's handicraft work was a continuing feature during this transitional period.

Handicrafts in the industrial society

During the pre-industrial period, handicrafts were an important factor in the agrarian household's self-subsistence, as well as providing the household with important cash income. Handicrafts, which had been Sweden's principal proto-industrial trade, became less important for the subsistence of the rural population in connection with industrialisation at the end of the 19th century. The depopulation of the countryside and the disappearance of agriculture meant that fewer and fewer people did this kind of work. The rise of a consumer society and the mass-production of cheap goods in factories drove handicrafts, which were considered old-fashioned, out of the market.

During the first decades of the 20th century, textile handicrafts were still deeply rooted among the female population in Nedansiljan, Dalarna. Women working at home sold, among other things, textiles to putting-out merchants located in the surrounding parishes, who in turn conveyed these products to consumers.

No less than 178 women carried out waged handicraft work, in the form of weaving, for one of these putting-out merchants in Nedansiljan, Sätergläntan's Handicrafts Association, during the 18-year period 1938–1955. A major advantage for the association's recruitment of labour was that it paid its weavers in cash, in contrast to other putting-out merchants in the area who normally paid in kind. The homes of the women working with handicrafts were for the most part located in Nedansiljan, mainly in Siljansnäs, Ål, Leksand and Gagnef, and in Mora in Ovansiljan. Despite the geographical distance, a relatively large proportion of the women lived in Borlänge. Improvements in transportation after the Second World War made their participation in the work easier.

The weaving for Sätergläntan's Handicrafts Association was organised in the same way as work within cottage industry. The women worked on commission for the association; they were thus not officially employed and they had no fixed working hours or wages. Moreover, they were responsible for their own work place and tools, while Sätergläntan's Handicrafts Association provided the raw materials. The tasks performed by the women working in their homes consisted of preparatory work, weaving and finishing work, as well as the transportation of materials, implements and the finished cloth back and forth to Sätergläntan if necessary. The amount of time used for weaving varied with the kind of cloth, the number of meters that were to be woven and the difficulty of the weave. An estimation of the amount of time

used for weaving has shown that one commission should have taken between 10 and 15 workdays, working full-time, to complete. In fact, the work probably took longer.

That work with handicrafts had traditionally been subsidiary to farming meant that the work was carried out alongside other tasks in the home or on the farm, when there was time left over. The study of the women who worked with Sättergläntan's Handicrafts Association has shown this clearly. Most of the women worked with the association for a limited period only, and they carried out only one or just a few commissions per year. Only 31 women were active during a longer period, at least 8 of the 18 years, and these women as a rule completed several commissions per year. A calculation of the yearly hours of work spent by a woman working at home with weaving has shown that the work was done on a part-time basis, as the maximum number of working hours she put into the work was only equivalent to between 30 and 50 percent of that of an adult woman working full-time in the textile industry. That the work was part-time was reflected in the income from it as well. A calculation of the average hourly wage has shown that weaving, if it was done full-time, would have provided the equivalent of about 90 percent of the hourly wage of a woman worker in the textile and clothing industries. At the same time, the investigation of the annual yearly incomes of the entire group being studied, all 178 women weavers, has shown that these were low when compared to that of a female textile worker working full-time: they amounted to only between 6 and 14 percent of the latter's income.

The era of the ideal of the housewife – norms and practise

The framework for this thesis has been the transformation of Swedish society from an agrarian to an industrial society and the gender order that was then established. The focus has been on how the implementation of the gender order was expressed on the three levels and the consequences of this for women's work. A goal has been to explain why women worked as wage earners with weaving specifically and whether women's weaving should be seen as the result of a free choice or whether it should rather be seen as the result of the limited choices available to women, because of the gender order, during the period studied.

Research has shown that on the national institutional level of society there were formal and informal restrictions on women's gainful employment.¹ In the thesis I have shown how the development of institutional rules

¹ On the significance of structures and institutions on people's actions, see North (1990). See also Åmark (2005); Frangeur (1998) and Creighton (1996).

and regulations on the national level with regard to economics, politics and social life during the first half of the 20th century was permeated by normative conceptions of the different roles of women and men. Joint taxation, protective labour legislation, the gender division of labour, wage discrimination and, not least, the lack of measures to stimulate women's waged work are emblematic. Until the turn of the year 1938/39, the lack of such measures made it possible for employers, supported by unions, to fire women who married or became pregnant. The lack of a public welfare sector during the first half of the 20th century meant that the responsibility for the care of children, the sick and the elderly fell to the lot of private individuals, in particular women, in the form of work in the home rather than as waged work. All in all, this meant that the work opportunities for women, in particular married ones, were greatly limited.

Despite the far-reaching structural limitations on women's gainful employment, previous research has emphasised that different regions' economic structure and socio-cultural characteristics have been of great importance for women's employment opportunities and that it is important to study how the gender division of labour manifested itself at the local level.² Research on agricultural history has shown that among the farming population in rural areas there existed a work ideal for women that differed greatly from the prevailing ideal of the housewife. In these areas, the question of subsistence was still considered to be a matter of common concern, and all able-bodied household members, both women and men and young and old, were expected to contribute to the household's subsistence.³

In the area in the Siljan district studied here, the agrarian pattern of subsistence with agriculture and subsidiary industries, including handicrafts, continued to play a major role for the subsistence of the individual households during the entire first half of the 20th century, and women's work remained important. At the same time, a study of the business and employment structure in the parishes of Ål, Leksand, Rättvik and Boda in the Nedansiljan district about 1950 shows a segregated and relatively one-sided local economy that was primarily concentrated on employment opportunities for men within industry and construction. Just as in the rest of the country, employment opportunities for women outside their own homes or farms were limited, and their workplaces were to be found primarily in the textile and clothing industries and in the service sector. The proportion of women among those gainfully employed in these parishes was actually somewhat lower than for Sweden as a whole. In 1950 women made up only 23 percent of the labour force, and they only marginally increased their share during the

² See Glucksman (2000); Neunsinger (2001); Lane (2004); Hareven (1982); Oppenheim Mason et al. (1978) and Tilly-Scott (1978).

³ See Sommestad (1995); Nyberg (1989 and 1993); Flygare (1997 and 1999); Isacson (1994) and Niskanen (1998a and 1998b).

next ten years. One explanation for this is that the official statistics underestimated the employment of women. Married farm women, as well as women who were engaged in informal and casual labour in cottage industries, among them handicrafts, remained hidden in the statistics.

As was the case for the national level, the study of the local level has not provided a complete picture of women's actual labour force participation. In order to get a clear picture of women's contribution to subsistence, the household level has therefore been studied. The organisation of work is ultimately the result of an agreement between the members of the household, primarily the married couple.⁴ In the thesis, a sample of 53 of the women working in handicrafts and their households has been studied with regard to factors relating to the family/household cycle. The purpose has been to examine whether "gender specific disadvantages", that is married women's responsibility for the care of the home and children, hampered women's labour market participation and to what stage in the family/household cycle women's work with weaving can be connected.

It is evident from this study that in 1945 the women were in a stage of the family/household cycle where all were of working age and nearly all were members of a household consisting of more than one person. Most were married and had children. The study of the patterns of work and subsistence within the households showed that by 1945 they were already firmly established in the industrial economy. According to the population census, the majority of the 53 households of the women working in handicrafts were exclusively wage-earning households. At the same time, their life and work were strongly marked by the agrarian economy that had dominated earlier, in that there were elements of self-subsistence, among other things the production of handicrafts, and job swapping even in the households of workers. A study of the employed household members showed a clear gender division of labour that conformed to the ideal of the male breadwinner. The level of employment among the studied women was low, and only 4 of the 39 married women were designated as employed in the census material. In these households, the husband appeared to be the one responsible for the household's livelihood. The opposite was true for the 14 unmarried women. Among these women it was considered accepted to work for wages, and they had to earn their own livings by working. They worked on the household's farm or were employed in occupations dominated by women. Despite the fact that most of the women were engaged in weaving relatively continuously throughout the years, only five women were reported as doing this work in the official statistics.

The investigation of the household level and of factors related to the family/household cycle has shown that for the large majority of women there

⁴ Åmark (2002); Engelen et al. (2004a and 2004b); Lane (2004); De Laval (1970); Oppenheim Mason et al. (1979); Hareven (1982) and Tilly-Scott (1978).

did exist “gender specific disadvantages” affecting employment outside the home. A strong reason to weave for sale was that it made it possible for these women to be able to work for wages while at the same time carrying out their “housewifely” duties within the home. Consequently the majority of the women working with handicrafts were married, and the unmarried women who have been studied more closely worked only a shorter period and left this work for presumably better and more regularly paid wage work outside the home. As a consequence of the gender division of labour, the handicraft work was subordinate to the household’s primary means of subsistence, and the performance of the work was greatly affected by changes relating to the family/household cycle. This is evident from the fact that the birth of children and the following period of childcare negatively affected the women’s handicraft work. As seen in previous research, the study of the household situation of the women has shown that difficulties in being employed outside the home led many women to work in the informal employment sector. They worked sporadically with tasks that could be carried out in their own homes.

At the same time, previous research has pointed out that women’s employment, despite the fact that it was sporadic and poorly paid, was often important on the margin in order to complement a low male income. A study of the economic situation of the households of a sample of 29 out of the 53 women has shown that this was not the case. The married women, as well as their children, only sporadically filled in income-tax returns during the years studied. The husband’s income comprised the largest and most continuous contribution to the household economy. In contrast to the married women, the level of employment among the unmarried women was high. They filled in income-tax returns continuously during the years, and their income was of great importance for the support of their households. Once again it is clear that these women were forced to work for their living and that they therefore had regular “permanent” employment.

The study has shown that work with handicrafts resulted in income that was not declared. That no income-tax return was made on income from weaving did not necessarily mean that this income was deliberately withheld from the tax authorities; in many cases the income was less than the 600 crowns that had to be reported to the authorities. However, it is clearly evident that 12 women during a few or even several years did not include their income from weaving, at least not the entire amount, in their income-tax returns. Whether this income was deliberately withheld from the tax authorities (and could thus be termed “money under the table”) has not been determined. As a result of the sporadic and irregular character of work as a weaver, the importance of the income for the total household budget fluctuated from year to year. Income from weaving added little to the total household budget and was equivalent on average to only seven percent of the households’ average total income. For most households, the contribution of this income was of

marginal economic importance. The situation for six households was different, however. In these households, the income from weaving was on average between 11 and 20 percent of the total average household incomes, and during one or a few years it amounted to over 20 percent. In exceptional cases, the income from weaving could thus make up a substantial economic contribution to the household budget, but weaving was not carried out to compensate for a low male income. The income from weaving of the women studied here has shown strong similarities with “pin money”, a term that has characterised particularly married women’s small “supplemental” income from casual work.⁵

To sum up, this study has shown that the gender order of the period being examined, with its ideal of the male breadwinner and the female housewife, had repercussions on the work and livelihood of the studied households. The overriding norms and behaviour in society, the gendered and male dominated labour market at the local level and women’s responsibility for the reproductive work in the household greatly limited women’s employment opportunities. At the same time, the study of women’s weaving for pay has shown that this ideal was not always put into practise. The women who have been studied worked as weavers for pay and were thus in fact gainfully employed.

The study has shown that paid handicraft work in the form of weaving became an alternative labour market for married women whose work, because of the prevailing gender division of labour where women were assigned the responsibility for reproductive work, could not easily be performed outside the home. In many ways, weaving resembled other casual work done by women within the home during the period being studied. The strong gender coding of the work, its character of being “invisible” work carried out in the home and its low monetary remuneration meant that it did not compete with or threaten the roll of the male breadwinner. Officially these women were housewives and thus not gainfully employed. Weaving was a legitimate way for women to work for pay and earn their own incomes without deviating from the idea that women’s place was in the home. At the same time, weaving lived up to the rural norm of constantly keeping busy, an ideal that was embraced by both women and men. Weaving was an accepted and expected occupation for women in the district of Siljan, and the work was an important element for self-subsistence, even for women in wage-earning households.

⁵ For the Swedish case, see Flygare (1999) and Sommestad (1995). For an international perspective, see Glucksmann (2000) and Zelizer (1994).

The transitional period – continuity and change

An assumption that was presented in the first chapter of the thesis was that the rural norm of constantly keeping busy, as it was manifested in among other things women's handicraft work, continued to exist during the transition to industrial society. This has been demonstrated in this thesis. The women working with handicrafts stood with one foot in industrial society and the other in agrarian society and thus found themselves in a period of transition.

The households that have been studied were dependant on different types of wage-earning for their existence, they lived and worked in the industrial society, but they long retained the agrarian traditions of job swapping, self-subsistence and handicraft work. Working with handicrafts was one of these agrarian traditions that survived during the transition to industrial society. Weaving was thus a part of an agrarian "insurance function" in the same way as the farm was.⁶ The work was a continuous feature in the transition from the agrarian to the industrial society, and the households' patterns of subsistence adapted only slowly to the changes in the economy. In this way, values, actions and strategies that had been created in the agrarian economy continued to affect behaviour even after the economic conditions had changed – industrialisation with its ideal of the housewife.

Women's work with weaving remained a continuous feature in the subsistence of households up until the 1950s when the number of workers for Sätergläntan's Handicrafts Association was reduced by more than half. In connection with the "peak of industrial society", the households being studied increasingly took the final step into the the modern industrial society's way of making a living and left the agrarian economy behind. Changes on the national and local levels, but also on the level of the individual household, contributed to a development where increasing numbers of women abandoned handicraft work in favour of employment outside the home. The reasons that this kind of work ceased were to be found in part on the demand side, in that a decrease in consumer interest meant fewer commissions and lower incomes, and in part on the supply side as fewer and fewer women found the work attractive.

Changes in the institutional rules and regulations in connection with the expansion of the welfare state during the post-war period resulted in more choices for women. The improving economy contributed to a more accepting view of women's gainful employment at the same time as a growing number of employment opportunities, a large proportion of which were part-time, and rising real wages stimulated the supply of female labour. A generally improved standard of living and better housing, an expanding public sector

⁶ Small-scale farming represented a flexible way to adjust to the rise of the market economy and industrial society. Bäcklund (1988) and Lundgren (1985). See also Isacson (1994).

in the areas of health care and schools and other measures that decreased the time needed for work in the household were additional factors that made women's employment outside the home easier. The incorporation of hand-craft work in the formal economy and an increased need for cash income further contributed to the decline of this kind of work. The importance of no longer being bound to the home and of having a "real" job in the formal economy and the prospects of receiving higher and regular income all contributed to many women abandoning weaving for wages. Women moved out of the home, but they ended up on a segregated labour market, and the income they earned continued to be small which meant that they were still dependent on their husbands' income to provide for them.

The importance of work

The thesis has focused on women's work and their contribution to the subsistence of the household. Despite the fact that the main emphasis has been placed on work for wages, I have underlined the importance of having a comprehensive perspective with regard to subsistence, whereby other than just monetary economic factors are taken into account. To contribute to and participate in the work of the household thus means more than just earning money. Self-subsistence (working with raw materials in the home in the form of food, clothing and tools) as well as job swapping in the form of favours and favours in return were an important part of the subsistence of the households studied here.

At the same time, it has emerged from the study that the concept of work has other meanings beyond the purely economic, something that is done only to support oneself. Women's work with weaving did not provide a particularly large contribution to the total budget of the household, and it was not carried out to complement a low male wage, as has been found in previous research. I have thus found few direct economic incentives for women to do this work. The women who were interviewed themselves downplayed the economic importance of their weaving, but at the same time it has been evident that they attached great importance to the work and their income from it. The income from weaving gave the women some freedom of action and a voice in deciding what should be bought with the money. The income was therefore a way for the women to increase their personal scope of activity. The weaving was also a way for the women to feel that they were contributing to the household economy, regardless of how large an income the work provided. Moreover, the women's weaving satisfied the rural norm regarding the imperative of work. It fulfilled a function for general socialisation, that it was important not to be idle, at the same time as it gave the women a work identity. To be able to perform this work, with the professional skills that this implied, gave the women pride and self-esteem.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Folkräkningen 1945. Primäruppgifter för Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef och Mora.
Företagsräkningen 1951. Primäruppgifter för Ål, Leksand, Rättvik och Boda.

Landsarkivet, Uppsala (ULA)

Inkomstlängder för Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef, Mora samt Borlänge stad
1939–1956.
Församlingsböcker för Ål, Leksand, Siljansnäs, Gagnef, Mora samt Borlänge stad
1938–1955.

Leksand lokalhistoriskt arkiv, Kulturhuset, Leksand (LLA)

Per Johannes utredning av hemslöjden i Dalarna från 1938. (Pärm 1938–1946).
Utredning rörande fastställande av viss standard för hemslöjdsvaror och förslag till
åtgärder för varumärkning. (Pärm 1938–1946).

Sätergläntans hemslöjdsförening, Insjön (SHF)

Kassaböcker:
Bok 2A och 2B 1938–1943.
Bok 3 1943–1947.
Bok 4 1947–1949.
Bok 5 1949–1951.
Bok 6 1952–1954.
Bok 8 1954–1957.
Vävlönebok 1 1938–1941.

Tryckta källor

Sveriges officiella statistik (SOS)

Folkräkningen 1910, 1920, 1930, 1940, 1950 och 1960.
Jordbruksräkningen 1932, 1944, 1951 och 1961.
Lönestatistisk årsbok för Sverige 1938–1955.
Konsumentpriser och indexberäkningar åren 1931–1959. (1961). Stockholm.

Sveriges offentliga utredningar (SOU)

Sociala jordutredningens betänkande 1936:39.

Kvinnoarbetskommitténs betänkande 1938:47.

Intervjuer

Bortas, Martin, Insjön 2003-06-25.

Broman, Karin, Borlänge 2003-04-03 och 2005-02-02.

Broman, Monika, Borlänge 2005-02-02.

Enström, Ann Britt, Leksand 2003-10-20 och 2004-09-13 (telefonintervju).

Feder, Brita, Insjön 2000-03-30 och 2002-01-22.

Göras, Astrid, Borlänge 2003-02-19 och 2003-05-09 (telefonintervju).

Hansson, Märta, Siljansnäs 2005-01-13 och 2006-07-12 (telefonintervju).

Olsson, Ilis Kerstin, Gagnef 2005-01-31 (telefonintervju).

Säther, Astrid, Insjön 2000-04-06 och 2002-01-22.

Thiis, Gerda, Gagnef 2005-01-13 (telefonintervju).

Tägt, Bengt, Siljansnäs 2004-12-08.

Tägt, Inez, Siljansnäs 2004-02-16, 2004-03-22 (telefonintervju) och 2004-12-08.

Vangen, Berta, Siljansnäs 2005-01-13 (telefonintervju).

Öckerdal, Karin, Tyresö (intervjuades i Insjön) 2002-01-22.

Elektronisk litteratur

”Betingsarbete”, www.ne.se (2006-07-04).

”Dalarna”, www.ne.se (2003-02-06).

”Förvärvsarbete”, www.ne.se (2006-07-03).

”Hemslöjd”, www.ne.se och www.saob.se (2006-07-03).

”Lönearbete”, www.ne.se (2006-07-04).

”Yrkesarbete”, www.ne.se (2006-07-04).

www.saterglantan.se (2004-09-20).

Otryckt litteratur

Jonsson, Malin (2004), *Kvinnor, arbete och försörjning. Vävarbetets betydelse för hushållsekonomin i Siljansbygden, Dalarna, vid mitten av 1900-talet*. Licentiatuppsats, Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala.

Tryckt litteratur

Ankarcrona, Gustaf (1927), *Dalarnas hemslöjd: något om dess innebörd, omfattning och framtida möjligheter*. Falun.

Benería, Lourdes (1989), ”Conceptualizing the Labour Force: the Underestimation of Women’s Economic Activities” i R.E. Pahl (ed.), *On Work. Historical, Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford.

Bergman, Helena och Johansson, Peter (2002), ”Inledning. Familjeangelägenheter” i Helena Bergman och Peter Johansson (red.), *Familjeangelägenheter. Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*. Stockholm.

Bergman, Ingrid (1999), ”Sätergläntan. Hemslöjdens gård” i Gunilla Lundahl (red.), *Den vackra nyttan: om hemslöjd i Sverige*. Stockholm.

Boqvist, Agneta (1978), *Den dolda ekonomin: en etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd 1850-1950*. Lund.

- Bäcklund, Dan (1988), *I industrisamhällets utkant. Småbrukets omvandling i Lappmarken 1870-1970*. Umeå.
- Bäckström, Svenerik (1966), *Befolkningen i Åhl 1650-1960: med utblick över byarnas historia*. Insjön.
- Creighton, Colin (1996), "The Rise of the Male Breadwinner Family: A Reappraisal", *Comparative Studies in Society and History*, nr 38:2.
- De Laval, Gustaf (1970), *Familjecykeln och den gifta kvinnans förvärvsarbete*. Göteborg.
- Engelen, Theo, Knotter, Ad, Kok, Jan och Paping, Richard (2004a), "Labor strategies of families: An introduction", *History of the Family*, nr 9.
- Engelen, Theo, Kok, Jan och Paping, Richard (2004b), "The family strategies concept: An evaluation of four empirical case studies", *History of the Family*, nr. 9.
- Eriksson, Mariana, Gustavsson, Gunnel och Lovallius, Kerstin (2002) (red.), *Väv-boken: uträkning, uppsättning, montering*. Stockholm.
- Flygare, Iréne (1997), "Gård, hushåll och familj jordbruk" i Bengt M. P. Larsson, Mats Morell och Janken Myrdal (red.), *Agrarhistoria*. Stockholm.
- Flygare, Iréne (1999), *Generation och kontinuitet. Familj jordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet*. Uppsala.
- Flygare, Iréne (2004), "Tre generationer 1900-talsbarn" i Mats Sjöberg (red.), *Jordbrukets barn. Barns och ungdomars fostran i agrara miljöer*. Stockholm.
- Frangeur, Renée (1998), *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Lund.
- Gaunt, David (1983), *Familjeliv i Norden*. Stockholm.
- Glucksmann, Miriam (2000), *Cottons and Casuals. The Gendered Organisation of Labour in Time and Space*. York.
- Götlind, Anna och Kåks, Helena (2004), *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*. Stockholm.
- Hagemann, Gro och Åmark, Klas (2000), "Från "husmorskontrakt" till "jämställdhetskontrakt". Yvonne Hirdmans genusteori", *Häftet för kritiska studier*, nr 2.
- Hanssen, Börje (1978), *Familj, hushåll, släkt: en punktundersökning av miljö och gruppaktivitet i en stockholmsk förort 1957 och 1972 enligt hypoteser, som utformats efter kulturhistoriska studier*. Stockholm.
- Hareven, Tamara K. (1978a), "Foreword" i Tamara K. Hareven (ed.), *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*. New York.
- Hareven, Tamara K. (1978b), "Introduction. The Historical Study of the Life Course" i Tamara K. Hareven (ed.), *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*. New York.
- Hareven, Tamara (1982), *Family time and industrial time. The relationship between the family and work in a New England industrial community*. Cambridge.
- Hedenborg, Susanna och Wikander, Ulla (2003), *Makt och försörjning*. Lund.
- Hedenborg, Susanna (2006), "Barnarbete, barns arbete eller hobby?", *Historisk tidskrift*, nr. 1.
- Hemslöjdskommitténs betänkande avgivet den 10 december 1917*. Del 1. (1918). Stockholm.
- Hirdman, Yvonne (1990), "Genussystemet", *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:44. Stockholm.
- Hirdman, Yvonne (1993), "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i Christina Ericsson (red.), *Genus i historisk forskning*. Lund.

- Hirdman, Yvonne (1994) "Genusanalys av välfärdsstaten: utmaning av dikotomierna", *Nordiska historikermötet*, 22. Rapport 3.
- Hirdman, Yvonne (2000), "Om genuskontrakt", *Häftet för kritiska studier*, nr 2.
- Hirdman, Yvonne (2001), *Genus – om det stabila föränderliga former*. Malmö.
- Hydén, Margareta (2000), "Forskningsintervjun som relationell praktik" i Haavind, Hanne (red.), *Kön och tolkning. Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm.
- Ingelstam, Lars (1985), "Den informella sektorn och samhällsutvecklingen" i Hans Wallentin (red.), *Informell ekonomi i glesbygd*. Stockholm.
- Isacson, Maths (1994), *Vardagens ekonomi. Arbete och försörjning i en mellan-svensk kommun under 1900-talet*. Hedemora.
- Isacson, Maths (1999), "Hemslöjdens ekonomiska och sociala historia – ett eftersatt forskningsområde" i Gunilla Lundahl (red.), *Den vackra nyttan: om hemslöjd i Sverige*. Hedemora.
- Isacson, Maths (1988), "Proto-industrins och fabriksindustrins regionala utbredning i Norden – en översikt", *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 16.
- Isacson, Maths och Magnusson, Lars (1983), *Vägen till fabrikerna. Industriell tradition och yrkeskunnande i Sverige under 1800-talet*. Stockholm.
- Isacson, Maths (2002), "Den högindustriella epoken" i Maths Isacson och Mats Morell (red.), *Industrialismens tid. Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*. Stockholm.
- Janssens, Angélique (1998), "The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family? An Overview of the Debate" i Angélique Janssens (ed.), *The Rise and Fall of the Male Breadwinner Family?*. Cambridge.
- Johansson, Lars-Olov (1996), *Levebrödet. Den informella ekonomin i 1930-talets Dalarna*. Uppsala.
- Jonell-Ericsson, Britta (1975), *Skinnare i Malung. Från hemarbete till fabriksindustri*. Uppsala.
- Jonsson, Inger (1987), "Arbetssökande kvinnor göre sig icke besvär", *Historisk tidskrift*, nr 107.
- Kvale, Steinar (1997), *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund.
- Lane, Linda (2004), *Trying To Make A Living. Studies in the Economic Life of Women in Interwar Sweden*. Göteborg.
- Larsson, Mats (1993), *En svensk ekonomisk historia 1850–1985*. Stockholm.
- Lilja, Kristina (2004), *Marknad och hushåll. Sparande och krediter i Falun 1820–1910 utifrån ett livscykelperspektiv*. Uppsala.
- Lundell, Laila (1976), *Stora vävboken*. Västerås.
- Lundgren, Nils-Gustav (1985), "Självhushållning, lönearbete och specialisering i Norrländsk skogsbygd 1910–1960 – Ett ekonomiskt-historiskt perspektiv" i Hans Wallentin (red.), *Informell ekonomi i glesbygd*. Stockholm.
- Magnusson, Lars (1997), *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm.
- Morell, Mats (2002), "Jordbruket och den andra industriella revolutionen" i Maths Isacson och Mats Morell (red.), *Industrialismens tid. Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*. Stockholm.
- Nelson, Helge (1959), *Dalarna: näringsliv och arbetsvandringar 1800–1950: ett bidrag och preliminärt meddelande*. Lund.
- Neunsinger, Silke (2001), *Die Arbeit der Frauen – Die Krise der Männer. Die Erwerbstätigkeit verheirateter Frauen in Deutschland und Schweden 1919–1939*. Uppsala.

- Niskanen, Kirsti (1998a), "Genushistoria och agrarhistoria – ett paradigmskifte på spåret?" i Kirsti Niskanen (red.), *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*. Stockholm.
- Niskanen, Kirsti (1998b), "Varför är kön betydelsefullt? Mäns och kvinnors arbete på mellankrigstidens familj jordbruk" i Kirsti Niskanen (red.), *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*. Stockholm.
- North, Douglass C. (1993), *Institutionerna, tillväxten och välståndet*. Stockholm.
- Nyberg, Anita (1987), "Vad är förvärvsarbete?" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 8.
- Nyberg, Anita (1989), *Tekniken – kvinnornas befriare?* Linköping.
- Nyberg, Anita (1993), "Arbetade bondens hustru?" i Bo Larsson (red.), *Bonden i dikt och verklighet*. Stockholm.
- Nyberg, Anita (2001), "Feministiska ekonomer och feministisk ekonomi – exemplet nationalekonomi" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3–4.
- Oppenheim Mason, Karen, Vinovskis, Maris A. och Hareven, Tamara K. (1978), "Women's Work and the Life Course in Essex County, Massachusetts, 1880" i Tamara K. Hareven (ed.), *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*. New York.
- Pahl, R. E. (1988a), "Introduction. Work in Context" i R. E. Pahl (ed.), *On Work. Historical, Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford.
- Pahl, R. E. (1988b), "Historical Aspects of Work, Employment, Unemployment and the Sexual Division of Labour" i R. E. Pahl (ed.), *On Work. Historical, Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford.
- Pahl, R. E. (1988c), "Epilogue. On Work" i R. E. Pahl (ed.), *On Work. Historical, Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford.
- Persson, Christer (1992), *Jorden, bonden och hans familj. En studie av bondejordbruket i en socken i norra Småland under 1800-talet, med särskild hänsyn till jordägande, sysselsättning och familje- och hushållsbildning*. Stockholm.
- Qvist, Gunnar (1974), *Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden*. Stockholm.
- Rodriguez, Enrique (1981), *Den svenska skattehistorien*. Uppsala.
- Rydberg (1992), *Dalarnas industrihistoria: 1800–1980: några huvudlinjer*. Falun.
- Rydén, Göran (1990), *Hammarlag och hushåll. Om relationen mellan smidesarbetet och smedshushållen vid Tore Petrés brukskomplex 1830–1850*. Uppsala.
- Sangster, Joan (1998), "Telling our stories. Feminist debates and the use of oral history" i Robert Perks och Alistair Thomson (ed.), *The Oral History Reader*. London och New York.
- Schön, Lennart (2000), *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm.
- Silenstam, Per (1970), *Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870-1965*. Stockholm.
- Simonsson, Per (2005), *Bidrag till familjens ekonomiska historia. Inflytande över konsumtionen inom svenska hushåll under 1900-talet*. Stockholm.
- Sjöberg, Mats (2004), "Inledning" i Mats Sjöberg (red.) *Jordbrukets barn. Barns och ungdomars fostran i agrara miljöer*. Stockholm.
- Skatter och skattekontroll. Förutsättningar för en effektiv kontrollverksamhet*. RSV Rapport 1983:1. Riksskatteverket.
- Sköld, Per Edvin (1939), *Taxeringshandbok*. Stockholm.
- Sköld, Per Edvin (1940), *Deklarationshandbok: handledning för menige man och för taxeringsmyndigheter*. Stockholm.

- Sköld, Per Edvin (1950), *Taxeringshandbok*. Stockholm.
- Sköld, Per Edvin (1955), *Deklarationshandbok*. Stockholm.
- Sommestad, Lena (1994), "Mejerskor, industrialisering och välfärdspolitik: argument för en komparativ genusforskning", *Nordiska historikermötet*, nr. 22. Oslo.
- Sommestad, Lena (1995), "Jordbrukets kvinnor i den svenska modellen", *Historisk tidskrift*, nr 4.
- Stark, Agneta (2001), "Arbete och liv – genuskontrakt i omförhandling?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3–4.
- Tilly, Louise A. och Scott, Joan W. (1987), *Women, Work and Family*. New York.
- Wallentin, Hans (1985) (red.), *Informell ekonomi i glesbygd*. Stockholm.
- Wikander, Ulla (1987), "Frivillig könsarbetsdelning eller strukturell underordning: en nordamerikansk rättegång om kvinnors löner och arbete" i Birgit Sawyer och Anita Göransson (red.), *Manliga strukturer och kvinnliga strategier: en bok till Gunhild Kyle*. Göteborg.
- Wikander, Ulla (1988), *Kvinnors och mäns arbeten: Gustavsberg 1880–1980. Genusarbetsdelning och arbetets degradering vid en porslinsfabrik*. Lund.
- Wikander, Ulla (1991), *Delat arbete, delad makt: om kvinnors underordning i och genom arbetet*. Uppsala.
- Wikander, Ulla (1999), *Kvinnorarbete i Europa 1789–1950. Genus, makt och arbetsdelning*. Uddevalla.
- Zelizer, Viviana (1994), *The Social Meaning of Money*. New York.
- Åmark, Klas (2002), "Familj, försörjning och livslopp under 1900-talet" i Helena Bergman och Peter Johansson (red.), *Familjeangelägenheter. Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*. Stockholm.
- Åmark, Klas (2005), *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå.
- Åmossa, Karin (2004), *Du är NK. Konstruktioner av yrkesidentiteter på varuhuset NK ur ett genus- och klassperspektiv 1918–1975*. Stockholm.
- Örjangård, Sigurd (1951), *Jordbruket i Dalarna under 100 år*. Falun.